Борбени пут Друге пролетерске бригаде 1943. годиие

Шучца (Купрес) — Босанско Грахово — Цетина — Босанско Грахово — Ливно — Дувно — Посушје — Имотски — Дрежница (Неретва) — Јесењани (Мостар) — Јабланица — Макљен (Прозор) — Пидриш, Мачковац, Стрмица (Горњи Вакуф) — Прозор — Јабланица — Крстац (Прењ) — Борачка језера — Калиновик — Брод, Мјешаја (Дрина) — Црни врх, Завајит. Хумић (Фоча) — Гор>ш Брезна, Јаворак (Никшић) — Шћепан поље (Дрина) — Вучево, Суха, Кошур, Кошута (Сутјеска) — Миљевина — Стамболчић — Романија — Олово — Кладањ — Живинице — Омерове воде, Пурачић (Тузла) — Баиовићи, Рибница (Завидовићи) — Соколац — Устиколина — Фоча — Чајниче — Пљевља — Колашин — Беране — Прибој — Златибор — Пријепоље — Челебић (Фоча) — Прибој — Нова Варош —Прибој

1943:
Од Неретве до Дрине, Сутјеске и Лима

У 1943. годину Бригада је ушла са преко хиљаду бораца. Као део Опсративне групе дивпзија, под непосредном командом Врховног штаба, дејствовала је у средишњем делу југословенског ратишта: од Неретве до Дрине и Сутјеске, и од источне Босне до Лима.

Код Дрежнице, на Неретви, 16. фебруара, уништила је моторизовани батаљон италијанске дивизије »Мурђе« и тиме омогућила ликвидацију опкољеног италијанског гарнизона у Јабланици. У одлучној бици, од 3. до 5. марта, изнад Прозора, против снажне немачке групације, олакшала је спасавање рањеника. Гонећи немачког окупатора на север, заробила је, код Горњег Вакуфа, немачког мајора Штрекера — каснијег посреднпка код немачке команде за размену заробљеника. Од 6. и 7. марта када је прешла преко Неретве, до 7. априла и преласка преко Дрине, Бригада је суделовала у разбијању главнине четничких снага, чија се команда била писмено обавезала да ће — заједно са италијанским окупатором — спречити продор Оперативне групе дивизија у источни део земље.

Од 8. маја до 11. јуна Бригада је надчовечанским напорима, на положајима — Вучево, Суха, Драгош седло, Боровно, Кошур, Кошута — битно допринела неуспеху немачког упорног настојања да затвори обруч око главнине партизанских снага у кањону реке Сутјеске. Уништењем тенковске препреке на путу Калиновик — Фоча, 12. јуна, Бригада је обезбедила пробој у источну Босну главнине Оперативне групе дпвизија, комора, болница и Врховног штаба.

У оквиру новоформираног 2. пролетерског корпуса, као део 2. пролетерске дивизије, после двомесечног сламања офанзивних дејстава немачких и усташких снага у источној Босни, Бригада је — после капитулације Италије, 9. септембра — учествовала у разоружавању двеју италијанских дивизија, »Венеција« и »Тауринепсе«; онемогућавању покушаја четничких јединица да заплене италијанско наоружање; спречавању деловања немачке концентрације из правца Андријевице; у стварању веће слободне територије у Санџаку и Црној Гори. Али, 4. децембра — први и други батаљон Бригаде — претрпели су значајне губитке од изненадног немачког напада на ослобођено Приј епоље.

На саветовању Штаба Друге дивизије, које је 9. децембра одржано у селу Челебићу (југоисточно од Фоче) закључено је да се дејства усмере на Србију, процењујући да је немогуће, на широком фронту, бранити и одржати слободну територију, с чиме се сагласио и Врховни штаб.

Одлучујући подстрек за јачање борбених напора и истрајности до коначпе блпске ратне победе уносила су, уз кааитулацију Италије, и два прворазредна историјска догађаја на заједничком, нашем и евроцском, антифашистичком фронту. Први историјски догађај на нашем фронту представљају одлуке Другог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, одржаном у Јајцу 29. и 30. новембра 1943. године, о проглашењу Авноја у врховно законодавно и извршно представничко тело и образовању Националног комитета ослобођења Југославије као привремене народне владе Демократске Федеративне Југославије. Овим одлукама су се борци 2. пролетерске поносили, посебно и због тога што је за већнике Авноја изабрано и седам припадника Бригаде.

Други историјски догађај значиле су одлуке конференције велике тројице, од 28. новембра до 1. децембра 1943. године, о окончању другог светског рата и отварању другог фронта у Европи и о пружању помоћи народноослободилачкој борби у Југославији.

Продор Оперативне групе дивизпја у долину Раме и Неретве (9—21. 02. 1943)

Врховни штаб НОВ и ПОЈ је у ЗАПОВИЈЕСТИ од 7. фебруара 1943. године из Дувна наредио свим партизанским одредима и бригадама у Словенији, Славонији, Србији, Црној Гори, Херцеговини и источној Босни да сместа појачају нападе против непријатељских гарнизона, саобраћајница и свих објеката које више од двадесет дана користи у великој офанзиви против ослобођене територије у Босни и Лици.

Врховни штаб је истовремено утврдио распоред и задатке Оперативне групе пет дивизија којима је непосредно командовао за противофанзиву на непријатељске снаге у долини Раме и Неретве.

Распоред н задаци 7. ***фебруара.*** Прва пролетерска дивизија: 1. пролетерска и 3. крајишка бригада у рејону Горњег Вакуфа, 3. санџачка бригада у рејону села Доње и Горње Вуковско са задатком да униште непријатељска упоришта између Коњица и Тарчина и држањем превоја Иван-седло обезбеде леви бок од непријатељских групација из правца Сарајева.

Друга пролетерска дивизија у рејону Посушја са задатком да преко Ракитног избије на Неретву и да затварањем кањона Неретве обезбеди бок целе групације са правца Мостара с тим да 2. пролетерска бригада ликвидира италијански гарнизон у Дрежници, 4. црногорска заузме италијански гарнизон у Јабланици а 2. далматинска на десној обали Неретве пгити правац од Мостара.

Трећа ударна дивизија да западно и оеверно од Прозора у рејону Шћита, Макљена и Вољевца ликвидира италијански гарнизон у Прозору, Рами, Огочцу и Коњицу.

Распоред н задацн 13. фебруара. Девета далматинска дивизија у рејону Имотског са задатком да на правцу Широки Бријег — Љубушки садејствује са 2. пролетерском бригадом.

Распоред н задацн 16. фебруара. Седма банијска дивизија у рејону источно од Ливна са задатком да у рејону Горњег Вакуфа затвори правце који од Бугојна и Травника воде ка Прозору. Централна болница се од Дувна кретала у циљу прикупљања у рејону Шћита, западно од Прозора.

*(Према — **М.** Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту — **1941—1945«)***

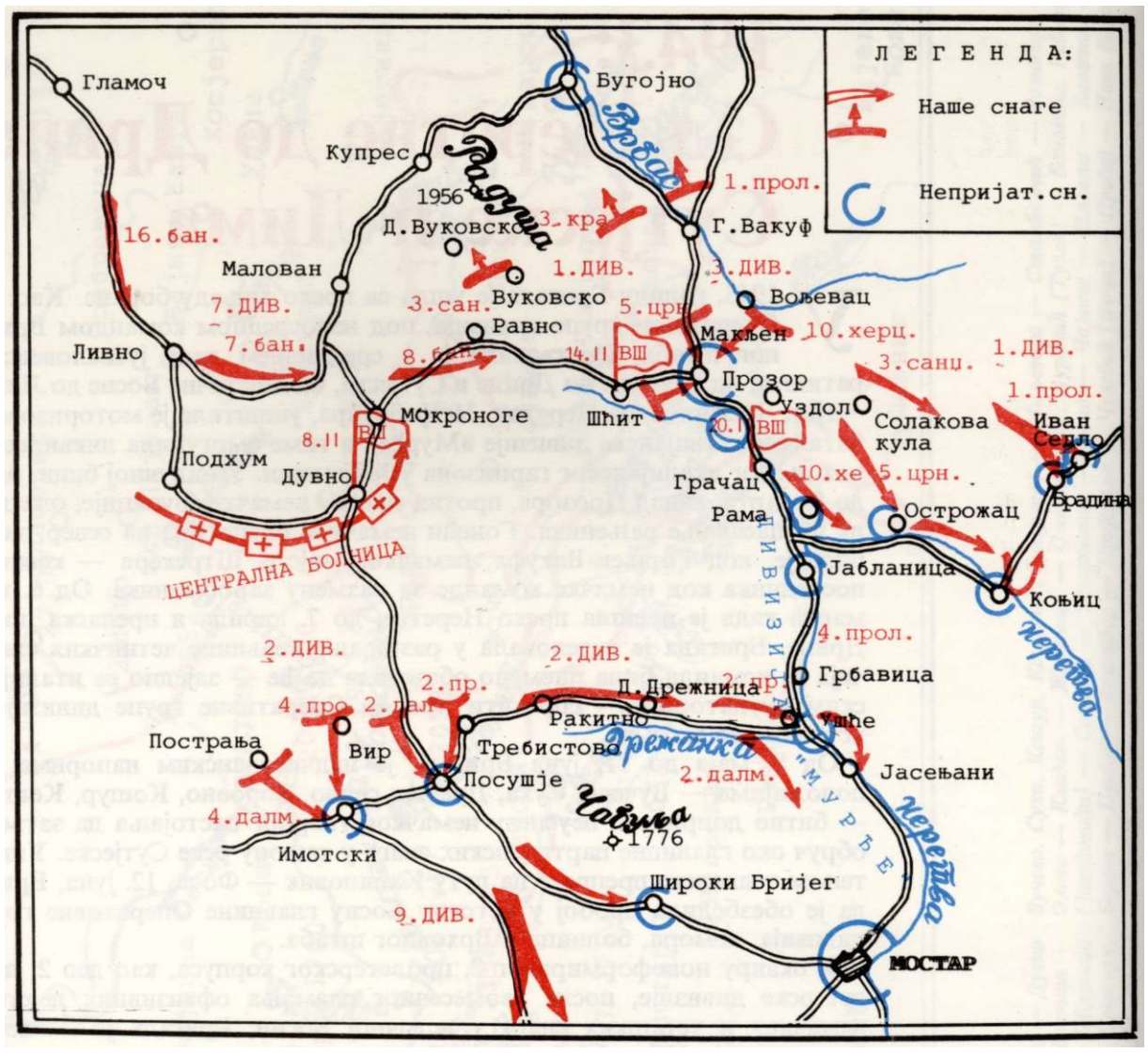

Захвалност и пожртвовап>е — спасава-/бе ран>еника од фашистичке освете. У колони Централне болнице, фебруар 1943.

ПАРТИЗАНСКА ВОЈСКА ПОМАЖЕ САВЕЗНИЦИМА

»Партизанска војска Југославије не само да је ослободила велику територију него и пружа велику помоћ савезницима, задржавајући јаке италијанско-немачке снаге... Партизанске акције у Југославији спречавају Немце и Италијане да појачају Ромелове јединице«.

(»Правда«, јануара 1943)

ХИТЛЕРОВА ПРЕТЊА

»Импресионира и запањује колико је до сада напредовала организација побуњеника. Сада је последњи тренутак да угупшмо побуну, ако не желимо да се изложимо опасности да будемо нападнути с леђа у моменту искрцавања англосаксонаца на Балкан...«

(Хитлерова порука Мусолинију, фебруара 1942)

Битка на Неретви

У збегу пред окупаторским терором — Босанска крајина, фебруар 1943.

Противофанзива Оперативне групе дивизија Врховног пгаба НОВ и ПОЈ на уједињеног непријатеља — Немце, Италијане, усташе и четнике Драже Михаиловића — у долшни Раме и Неретве, представља саставни део крупних савгзничких успеха који су, крајем 1942. и почетком 1943. године, означили битан преокрет у Другом светском рату са могућнопшу искрцавања англоамеричких трупа на југу Европе.

У Великој совјетској офанзиви код Стаљинграда, од 19. новембра 1942. до 2. фебруара 1943. године, капитулирајш су цела немачка 6. армија и делови 4. оклопне армије. Офанзивне операције енглеских дивизија, од октобра, и америчких јединица, од новембра 1942. године, у Северној Африци нанеле су тежак пораз осовинским трупама које су с пролећа 1943. године и капитулирале у Тунису.

Ослобођење Бихаћа, почетком новембра 1942. године, које је заокружило слободну територију у централном делу земље, обухватајући петину предратне Југославије, изазвало је кризу и расуло у квислиншкој Независној држави Хрватској и озбиљан поремећај у немачким плановима на Источном фронту, посебно на Балказу.

Немачка Врховна команда је у новембру 1942. године почела да припрема планове нових војних операција на југословенском ратипггу. Почетком новембра је у фронтовском седишту у Виници (Украјина), Хитлер саопштио генерал-пуковнику Александру Леру, команданту немачких трупа на Југоистоку Европе и поглавнику сателитске НДХ Анти Павелићу — одлуку да се у току зиме јаким осовинским снагама предузму офанзивне операције за уништење снага НОВЈ, спасавање од расула НДХ и ангажовање њених војних јединица на совјетско-немачком фронту.

Ова одлука је разрађена на сасганцима: у Растенбруку (18—19. 12. 1942), уз учешће Хитлера, министра иностраних послова Немачке и Италије Рибентропа и Ћана, и начелника генералштаба Кајтела и Кавалера; и у Риму, 2. и 3. јануара 1943, између начелника италијанске Врховне команде Уга Кавалера, команданта немачке Врховне команде Југоисгока генерала Лера (од краја децембра 1942) и команданта италијанске 2. армије Мариа Роате. Од три операције шифроване као »Вајс 1«, »Вајс 2« и »Вајс 3« изведене су само две, нешто измењене, операције.

Позната као 4. непријатељска офанзива, операција »Вајс 1«, започела је 20. јануара 1943. године на слободну територију Кордуна, Баније, Лике, Босанске крајине против јединица 1. хрватског и 1. босанског корпуса. У геноцидној казненој експедицији, немачке регуларне јединице су од око 40.000 избеглица у збеговима убиле око 3.370, одвеле у логоре 1.722, док је промрзло и умрло од зиме 1.256 особа. После једномесечних жестоких борби, непријатељ није остварио основни циљ: уништење и окружење јединица НОВЈ, већ је само привремено овладао деловима слободне територије. Два корпуса НОВЈ су својим дејствима створила потребне време и простор за концентрацију Оперативне групе дивизија Врховног штаба, оперативно обезбедила њену противофанзиву ка југоистоку земље и пружиле велику помоћ при евакуацији избеглица, болница и материјала.

Противофанзивна операција на Неретви, која Је трајала више од 40 дана, развијала се у три етапе. У првој етапи (9—26. фебруара) нанесен је тежак пораз италијанској дивизији »Мурље« у Прозору, Јабланици и код Дрежнице, северно од Мостара. У другој етапи (27. фебруар—5. март) разбијена је код Горњег Вакуфа најопаснија велика немачка групација која је угрожавала Централну болницу. У трећој етапи (6—22. марта), по среласку Неретве, разбијене су а делом и уништене четничке снаге Драже Михаиловића, које су се заузимањем Калиновика, 23. марта, повукле ка италијанском гарнизону у Фочи.

(Према — М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту 1941—1945«)

Пред терором — око 80.000 мушкараца, жена и деце из Баније, Кордуна, Лике и Босанске крајине напустило је домове и кренуло у збегове, или се повлачило са својом војском.

Друга пролетерска је усиљеним маршем 1. марта 1943, превалила 60 километара од Дрежнице до Јабланице, као помоћ у бици за ра/кенике. Од Јабланице до Прозора борци су превезени запле/беним италијанским камионима. На сликама: колона хита из Прозора преко серпентина ка превоју Макљен, где ступа непосредно у битку, 2. марта 1943.

Војне снаге у бици на Неретви

НОВ и ПОЈ — Бројно стање јединица Оперативне групе дивнзија, средином фебруара 1943. године, износило је: 1. пролетерска дивизија — 4.075 бораца; 2. пролетерска дивизија — 4.100, 3. ударна дивизија — 4.100, 7. банијска дивизија — 3.800, 9. дивизија — 2.119, Хаубички дивизион око 120 и Пратећи батаљон Врховног штаба око 250 бораца. Почетком марта, са придруживањем 7. крајишке бригаде, Оперативна група дивизије је укупно бројала око 21.000 бораца. Са њом се кретала Централна болница, која је у то време имала 3.293 рањеника и болесника. *(Фабијан Трго, »Неретва«, Зборник радова)*

Нсмци и Италијапи — Према Оперативној групи дивизија концентрисаној, са Централном болницом, на малом простору у Прозорској котлини и окуци Неретве, биле су усмерене четири немачке дивизије јачине око 55.000 војника, око 5.000 италијанских војника, око 800 усташа и домобрана и око 20.000 четника Драже Михајловића. *(»Неретва«, књ. 1; »Неретва—Сутеска« — Зборник радова)*

чстиици Драже Михајловића — У оквиру договора војних команди непријатељских снага, италијанска команда је директно руководила акцијама четничких јединица чије је организовање и снабдевање оружјем, муницијом и храном непосредно обезбеђивала писаним споразумима о сарадњи у борби против снага НОВЈ. У Црној Гори је појединачно споразумевање почело у фебруару а завршено је 24. августа глооалним договором. Тада су војни гувернер и командант италијанских трупа у Црној Гори генерал Пирцио Биролн и заповедник свих националистичких снага генерал Блажо Ђукановић потписали општи споразум о сарадњи у бескомпромисној борби против НОВЈ. Три »летећа« одреда под командом Ђуришића, Станишића и Поповића, сваки по 1.500 људи, била су службено призната, слично јединицама укљученим у Добровољну антикомунистичку милицију (МВАК), у подручјима под командом италијанске Друге армије на територији НДХ. Пошто је споразум остао на снази током те године, кад је Михајловић боравио у Црној Гори, оправдано се претпостављало (пгго је годину дана касније потврђено писмом од 9. 03. 1943) да је за тај споразум знао и да је био задовољан његовим садржајем. У коначној фази битке на Неретви Италијани су црногорске четнике, супротно ошптем споразуму, употребили и ван њихове покрајине, али су за ту операцију четници истовремено имали и Михаиловићева наређења за борбу против партизана.

Ошпти споразум типа Ђукановић--Пирцио није пронађен између четника и команде италијанске Друге армије у ПДХ. Први прелиминарни споразум закључен је 11. јануара 1942. године између представника италијанског Шестог армијског корпуса, Анђела де Матеиса и четничког представника из југоисточне Босне Мутимира Петковића. Овај споразум су потписали италијанска и четничка команда и мајор Бошко Тодоровић, Михаиловићев главни представник у Босни и Херцеговини, како је утврђено на процесу Дражи Михаиловићу.

Иако је овај споразум био усмерен углавном против усташа, највећи део четничких снага у деловима хрватске марионетске државе, које су окупирали Италијани био је организован током 1942. и 1943. као италијанске помоћне трупе у оквиру добровољачке антикомунистичке милиције — МВАК. Према генералу Ђакому Занусију, раније помоћнику начелника штаба Роатине Друге армије, у италијанским деловима Хрватске било је 19.000 до 20.000 четника у МВАК. Италијани су их опскрбили следећом опремом: са 30.000 пушака, 500 митраљеза, 100 бацача, 15 артиљеријских оруђа, 250.000 ручних бомби, 7.000.000 метака, 7.000 до 8.000 пари обуће. Ова листа не укључује оружје, муницију и опрему која је четницима била испоручена за време све три фазе операције ВАЈС (тзв. четврте непријатељске офанзиве) зими 1942—1943, чије су количине морале бити знатне.

Четници су били очајни што су Италијани изгубили Прозор (почетком фебруара 1943). Како су партизани били са три стране притиснути у кањоне Раме и Неретве, четници су уочили прилику да помогну при њиховом уништењу и тако остваре циљ постављен у директиви бр. 1 (јануара, иако под потпуно другим околностима и на другом подручју). Михаиловић је 17. и 18. фебруара послао две поруке црногорском четничком команданту Станишићу, који је био према Мостару и долини Неретве. У њима Михаиловић: наређује Бањовићу и његовим јединицама у северној Далмацији и западној Босни да ударе с леђа на партизане и да их потисну према Неретви; даје инструкције Остојићу да са свим расположивим снагама пређе у офанзиву на средишњем делу реке; наређује Јевђевићу да осигура политичку подршку тим операцијама. Закључне речи поруке биле су: сад је јединствен момент да са комунистима раскрстимо једанпут

Борци 3. ударне дивизије са заплен>еном италијанском артиљеријом при заузимању Прозора (Акција 1. и 2. марта 1943)

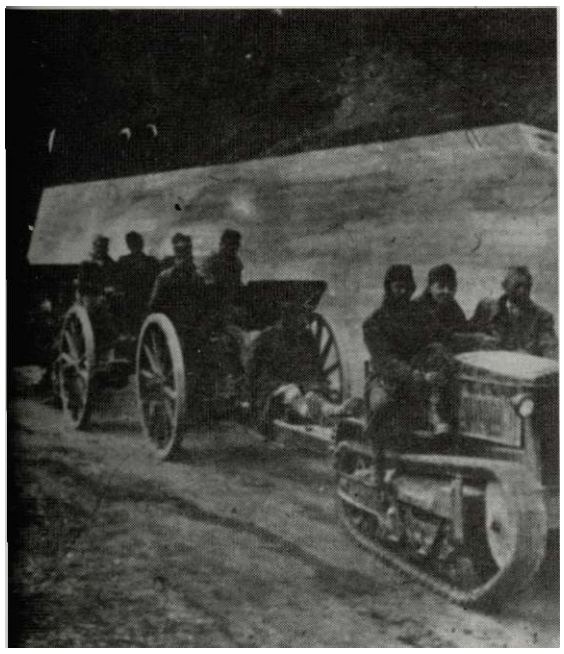

за свагда. ***(»Документи о издајству Драже Михаиловића«)***

Тако се крајем фебруара око 12.000 до 15.000 четника нашло у близини или на обалама Неретве, од Мостара до Коњица и даље око градова Калиновик и Невесиње, а Бађовићеве трупе са севера и Ђуришићеве с југа кретале су се према средњем току Неретве.

(Према — Јозо Томашевић: »Четници у Другом светском рату«)

Херцеговачки војвода Добросав Јевђевић, у присуству италијанских официра, позива четнике у борбу против ослободилачке војске. У Херцеговини, фебруара 1943.

Заједно против партизанске војске на четничкој смотри у Херцеговини, фебруара 1943. У првом реду, слева: црногорски четнички војвода Бајо Станишић, италијански генерал Пирцио Бироли, епископ Јоаникије (слика лево).

У офанзиви против Оперативне групе Дивизије НОВЈ код Гор/кег Вакуфа — немачке јединице помажу транспорт коморе. Крај фебруара 1943.

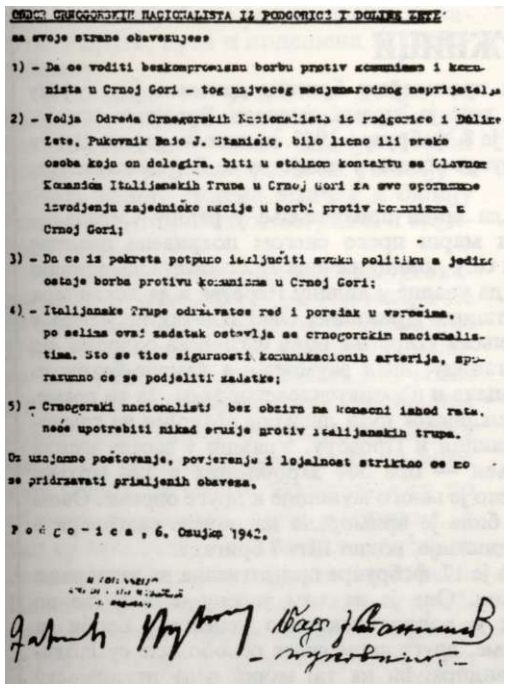

ОДБОР ЦРНОГОРСКИХ НАЦИОНАЛИСТА ИЗ ПОДГОРИЦЕ У ДОЛЊЕМ ЗЕТУ

са своје стране обавезујемо:

1) – Да ће водити безкомпромисну борбу против комунизма и комуниста у Црној Гори – тог највећег међународног непријатеља.

2) – Вођа Одреда Црногорских Националиста из Подгорице и Доњег Зета, Пуковник Бајо Ј. Станишић, било лично или преко особа које он делегира, бити у сталном контакту са Главном Командом Италијанских Трупа у Црној Гори за све потребне извођењу заједничке акције у борби против комунизма у Црној Гори;

3) – Да се из покрета потпуно искључити сваку политику а једино остаје борба против комунизма у Црној Гори;

4) – Италијанске Трупе одржаваће ред и поредак у варошима, по селима овај задатак остављја се црногорским националистима. Што се тиче сигурности комуникационих артерија, споразумно ће се подјелити задаци;

5) – Црногорски националисти без обзира на коначни исход рата, неће употребити никад оружје против италијанских трупа.

Са узајамно поштовање, повјерењу и лојалност стриктно ће се се придржавати примљених обавеза.

Подгорица, 6. Марта 1943.

Факсимил уговора четничког команданта Бајa Станишића са италијанским окупатором о сарадњи (Подгорица, 6. март, 1943)

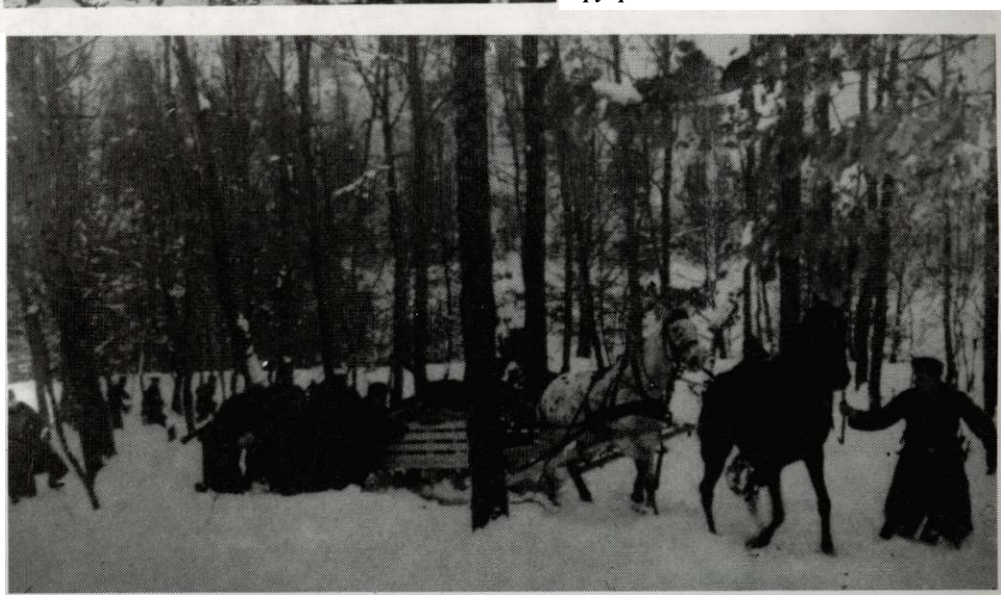

Преко висова Штитара

Фебруарски дани 1943. године. Четврта непријатељска офанзива је у пуном јеку.

Од Штаба бригаде, на састанку штабова батаљона, наговештен је велики покрет. У њему учествује неколико наших дивизија и операције у овом покрету спадаће у најважније акције наше војске.

Ето, са таквим мислима кренули смо ноћу између 14. и 15. фебруара из села Ракитног, које се налази на југозападној падини Штитара. Над нама су се надвијали оближњи висови Штитара и Врана, са тамно осенченим странама и провалијама. Већ наилазимо на прве снежне намете. Водич упорно тврди да до Стрижева ни пешаци не могу прећи овим путем, а камоли натоварени коњи. Лагано корачамо удубљеном неравном стазом у снегу чији су зидови високи метар па и вшпе. Кад колона застане, борци се одмарају наслоњени на снежне стране. У Кланцу коморе су закрчиле пролаз. Колона их је заобилазила. Ноћ је нагло оживела од повика и разговора. Крај стазе леже изврнути коњи, самари, гомиле врећа и казана. Мало даље — збијени као у тору овце и говеда. Коморције су викале, псовале, спретно и хитро намепггале самаре на изнемоглу кљусад, трудећи се да не изостану иза својих батаљона.

Изнемогла кљусад су падала под теретом, нека су ту у кланцу оставила кости. Коморџије су их подизале, а борци из колоне помагали.

У свитање спупггамо се залеђеном падином према селу Сгрижеву које се налази у горњем току Дрежанке. Млађи се **клизају** као деца, **а** старији лагано, не толико из задовољства колико из предострожности. Падају и једни и други — неки уз смех, а неки уз псовку.

За шест сати кроз снежно беспуће прешли смо пут од неколико километара са*висинском разликом од 1.000 метара.

Милисав Лукић

Дрежиица

Уликвидирање италијанске посаде у Дрежници, кренула је Бригада увече 15. фебруара ка Неретви. Пут је водио поред реке Дрежанке. У првој чети група бораца — која је окупљена око команде чете — дају се последње инструкцвде бомбашима. Јавили су се добровољци: Добрица Васовић, Мића Милошевић, Мирослав Јовановић Јањо, Борисав Домановић Бруцош, Бранко Ковачевић и Добросав Стојановић Дакинац. Са пушкомитраљезом их

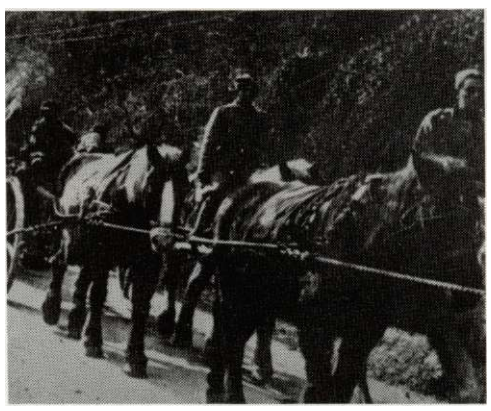

Борци 2. пролетерске код артиљеријског оруђа, заплеп>еног при разбијању италијанског батаљона код Дрежнице, средина фебруара 1943. У првом реду, здесна: Адам Живковић Рубо (1), Душан Карић (2), Милица Секулић (4), Божо Радиновић (5), Бранко Милошевић Шикуција (7).

Партизански артиљерци возе италијанску хаубицу запле/бену при заумању Прозора, 23. фебруара 1943.

Уништење италијанског батаљона у Дрежници

Почетак 4. непријатељске офанзиве 2. пролетерска бригада дочекала је у рејону Ливно-Дувно. У склопу операција које је, према замисли Врховног пгаба, изводила 2. пролетерска дивизија, Бригада је 8. фебруара 1943. године из рејона Дувна кренула да заузме Посушје, што јој 9. фебруара успева, у садејству са 2. далматинском бригадом.

У току 13, 14. и 15. фебруара Бригада врпш прикупљање у рејону Сутина — Врпол>е и изводи врло тежак и напоран марш преко снегом покривене планине Штитар, и у претходници дивизије, спушта се у долину речице Дрежанке. Одморивши се свега десетак часова, она добија задатак да упадне у долину Неретве и да ликвидира непријатељска упоришта код железничке станице Дрежнице. Овај задатак не успева у првом налету 16. фебруара јер су непријатељска утврђења била изграђена солидно, од камена и бетона. Међутим, железничку станицу, ипак заузимају а камено-бетонско утврђење тек сутрадан, уз садејство минобацача и противтенковског топа. За то време, наилази италијански први батаљон 260. пешадијског пука дивизије »Мурђе« на камионима, у помоћ својим гарнизонима у Јабланици и Прозору. Упавши у заседу наших снага, бива цео уншптен, односно заробљен — око 300 заробљених и 120 мртвих непријатељских војника и официра; заплењеноЈ'е много муниције и друге опреме. Овом приликом талијанска команда у Мостару била је приморана да поведе разговоре о замени заробљеника, које је, у име Штаба дивизије, водио Штаб бригаде.

После ове врло успешне акције, бригада је 17. фебруара оријентисана на затварање правца од Мостара у рејону села Јасењани. Она је на том терену остала све до годишњице свог осниваља, 1. марта, кад је водила неколико успешних борби са италијанско-четничким снагама. За ово време, друге наше снаге ослободиле су Јабланицу, Раму, Прозор и Горњи Вакуф, ликвиднрајући на тај начин целу италијанску дивизију »Мурђе«. Коњиц је био блокиран и пред падом.

(»Друга пролетерска бригада« — Зборник сећаља, књига 2)

прати Милутин Милошевић. Сви младићи већином су из истог села и међусобно најбољи другови. Изненада је ноћну тшнину нореметио снажан и продоран писак докомотиве. За бомбаше је то био сигнал — они су журно пошли, а за њима на краћем одстојању чета. Мало затим прасак бомби и познато »ура«. Чета је трчећим кораком пристизала бомбаше. Кроз учестале пуцње разлегало се ново »ура« целе чете. Са левог крига одјекивала је Јекићева труба. Он је свирао јуриш, а можда и нешто друго — углавном сви су га разумели.

Железничка станица је заузета. Италијанска предстража успела је да побегне. Воз је мимо прописа вожње на први пуцањ побегао ка Мостару. Мина коју је минерско одељење поставило на прузи није експлодирала. Око тврђаве изнад станице водиле су се борбе. Хици су падали и по станици. На другој страни појавили су се фарови од правца Мостара. Било их је више и видело се да је у питању већи број возила.

Свиће. Палимо станицу и повлачимо се на омању оближњу косу изнад станице, са правца Стрижева.

Хладна киша пада читаво преподне.

Пушкомитраљесци, послуге на тешком митраљезу, бацачима и топу стално су на положају. На положају код њих је стално и пгаб бригаде.

Италијанска тврђава налазила се на једном малом голом узвишењу изнад саме станице. Испод ње су биле високе камените обале Неретве, а изнад падине Врана.

Унутар тврђаве налазила се просторија за смештај војника и муниције. Она је била покривена дебелим плочама од армираног бетона. Тврђава је доминирала железничком станицом и прелазом Неретве. По својој конструкцији и облику била је намењена за заштиту пруге, пута и подешена за самоодбрану.

Италијани из утврђења добро се бране. Из бункера или утврђења бацају бомбе тако што сгаве сандук бомби поред себе, једном руком их узимају а зубима кидају гумени језичак и бацају бомбу најчешће без осматрања и одређеног циља.

У Штабу бригаде већ се дискутовало да се 3. чета повуче од тврђаве, а да се артиљеријском ватром и блокадом Италијани принуде на предају. Команда чете решила је да направи још један јуриш, али служећи се при томе малим лукавством. Борци су громогласније и снажније повикали »ура«, али се нико није мицао са места. Италијани су по обичају распалили свом жестином, а тад су престали с ватром, верујући да су сломили још један јуриш партизана. Павлов Љубомир Коча, вешто и храбро се пребацио преко жице одбацивши се рукама о врх коца на коме није било жице. При скоку колац се извалио а жица, која се завршавала према стени пошла је за њим. Кроз направљени

(Наставак на стр. 114)

Наш противколац

По завршетку борби око Посушја, Пратећа чета добила је задатак да се размести у непосредној близини Посушја. По стизању у одређен рејон, Божо Радиновић иареди да ми артиљерци поставимо противколац на положај. Одмах смо припремили топ за борбу, напуншш га и дежурали до касно у ноћ. У том стиже курир из Бригаде и донесе наређење да се спремимо за покрет.

Колона се креће у ноћној тишини. Опет смо започели разговор Божо Радиновић, Адам Бабић, Чедо Бранковић, Радован Ристићевић, Миленко Цветић и ја. Закључујемо да ћемо у долину Неретве. У том, са чела колоне дође до нас командир чете Драгојло Стојић и рече нам да предстоји тежак покрет и да ће топ морати да се расклопи. Те фебруарске ноћи стигосмо у пустињу, где само може да се види снег, крш, голет и беспутност кршевите херцеговачке планине Штитар.

Кад наиђосмо на огроман масив и снег, Божо нареди да расклопимо топ. За овај посао шуе нам требало много времена. Идући све дубље у непроходну планину, натоварени коњи све теже пролазе кроз снег, јер су беспутне камените стрмине залеђеног злоћудног Штитара. Напрезали смо сву своју снагу, и тако нисмо дозволили ни тренутка да се примети да смо заостали или прекинули колону. Од делова топа најтежа је цев, која је тешка преко 100 килограма, а пошто сам ја био помоћник друга Боже, онда смо ми носили цев. Остали артиљерци су носили и вукли до изнемоглости муницију и остале делове топа. Пролазећи покрај нас, из батаљона се могло чути како појединци добацују: »Ала ова пратећа тегли«. А један друг довикну: »Душане и Божо, не бих желео да сам у вашој кожи и кад би ми, брате, дали целу Херцеговину«. Тако смо кроз плашшу Штитар целе ноћи вукли и носили делове нашег топа и савладали чудесне стрмине ове планине и већ у току ноћи сгигли у долину Неретве.

Душан Карић

Погинули припадници италијанске дивизије »Мурђе«, у долини Раме, фебруара 1943.

Партизански борци (на слици доле) односе заплењену италијанску муницију у долини Неретве и Раме, фебруара 1943.

Санитет 2. пролетерске у долини Неретве, фебруара 1942. У првом реду одозго (слева): Радомир Васиљевић Рале (3). Други ред одозго (слева) Милорад Бонџулић (2), Нада Матић (5). Трећи ред одозго (слева): Вера Кушец (2), Вера Кремић (3), Вера Матић, (5). Напред (слева): Бошко Видаковић (1), Саво из Плавна (3)

(Наставак са стр. 113)

пролаз , улетео је вод заједно са командом чете: Тихомиром Матијевићем командиром, Мићом Умјеновићем, замеником комесара и Веселином Перовићем Трушом који је био заменик командира. Ново »ура« је већ одјекнуло око самих зидина тврђаве. Борци су облетали око зидова, погнути испод пушкарница, тражећи улаз у тврђаву. Али, врата су била вепгго закамуфлирана, изгледало је као да их уошпте нема. Радомир Николић, Пећанац, десетар 3. чете и пушкомитраљезац у овој акцији, лагано је пузао поред зида ка првој куполи, погнуо се испод отвора кроз који је вирила цев. Узео је шајкачу у руке, да се не би опекао, и нагло и снажно задрмао цев од »бреде«, вукући је на доле. Италијан из тврђаве се драо, кукао неразумљивим језиком, вукао за ручице према себи... и побегао у унутрашњост тврђаве.

Бомбе из тврђаве и даље су праскале, али сад ређе. Италијани су били збуњени и уплашени. Викали су и јаукали. Врата нигде. Коча се сагиње. Пећанац се прво пење на његова леђа, а затим на зид. Баца своју противтенковску бомбу, коју је носио из Србије и скаче назад. Стђаховита експлозија, а одмах затим »вива комунизмо«. Био је то знак за предају. Други су већ пронашли врата и свом снагом гурали у њих.

Од 55 Италијана, колико их је било у тврђави, при уласку наших било је живих 13. Отпор је организовао један официр, »црнокошуљаш«, чак дуже него пгго се очекивало.

На железничкој станици постројени су борци 3. чете. Били су кањави и блатњави. Од експлозија бомби, скоро сви борци и командно особље носили су огреботине или мање ране. Нешто озбиљније рањено је седам бораца, али већина је са завојима. Наши су уморни, али у очима им је победничка радост. Један другом још ваде плекчиће из капа, блуза и панталона, од италијанских офанзивних бомби. Неки их сами проналазе по џеповима и војничким торбицама. Одаје им признање политички комесар бригаде Алекса Дејовић, кога они толико воле и пошгују. У његовим речима су топлина и захвалност. А затим су се размилели.

Интендатура је већ у свитање била на бојишту. Сакупили су се сви могући иптенданти и њихови помоћници. Плен се сакупљао у магацин, који је био смештен у једној станичној просто^рији. На другој страни Неретве патроле су још хватале и доводиле унезверене Италијане. Проналазили су их по стењу, око жбунова испод пропуста на путу.

Седамнаесгог фебруара 2. батаљон остао је у Дрежници, а остали батаљони бригаде отишли су на положаје.

Милисав Јјукић

Сигуран погодак

По кишној тамној ноћи 2. батаљон је заузео железшгаку станицу Дрежницу, док су се преостали Италијани повукли у армирано-бетонске бункере на узвишењу крај железничке станице и одатле, целу ноћ и цео сутрашњи дан, пружали снажан отпор. Док је вођена борба око Дрежнице, из Мостара, цестом, на супротној обали Неретве, појавила се италијанска моторизована колона, са 23 возила и упаљеним плавим светлом. Услед јаких падавина и топљења снега, набујала Неретва ваљала је пред собом све на што је наишла. Чамац који је као једино средство служио за превоз на другу обалу, налазио се на страни непријатеља. Форсирање Неретве било је немогуће, а непријател. се морао зауставити.

Моторизована колона била је све ближа. Заменик команданта бригаде Луне позвао ме, као командира Пратеће чете, на договор. Упитао је: »Како да зауставимо непријатеља«? Ситуација је била тешка, услед помрчине видљивост никаква. Предложио сам Луну да ракетама осветљавамо правац према моторизованој колони, а топовским дејством да унипггимо прво возило и тиме, до сванућа, запречимо пролаз осталим возилима. Тако је и учињено. Прво возило било је запаљено, затим други и трећи камион натоварен топовском муницијом. Експлозија муниције у тамној ноћи натерала је Италијане у панично бекство.

Борба за ликвидацију непријатељског упоришта одвијала се несмањеном жестином целу ноћ и дан, али три бункера остала су неосвојена, спречавајући прелаз преко Неретве. Батаљони су се смењивали у јуришима, борци гинули, али бункери стално одолевају.

Касно поподне, позвали су ме на осматрачницу Штаба бригаде, ради консултовања. После краћег извиђања предложио сам, да се топ пренесе преко реке Дрежанке и на леђима, по деловима, изнесе на доминирајућу коту.

У први сумрак, уз надљудски напор, изнели смо по деловима топ на удаљену и стрму коту на висини од око 700 м. Са тог места послуга топа, са нишашшјом Божом Радиновићем, уништавала је бункер по бункер, док су преостали Италијани бежали иза њих. Измучен напором и испуњен мржњом према окупатору, желео сам као и остали, да их све уништим. Учинило ми се да један пушкомитраљезац 2. батаљона није довољно прецизан, па сам два пута полетео да преузмем пушкомитраллз. Спречио ме је Крцун. После избијања трећег бункера успео сам да умакнем Крцуну и, пре него што сам успео да дохватим митраљез, био сам погођен рафалом са друге обале.

Од заплењених тешких оруђа Пратећа чета се попунила са још 2 тешка митраљеза, 4 минобацача, 1 брдским топом од 75 мм и тиме постала снажна, ударна снага 2. пролетерске.

Драгојло Стојић

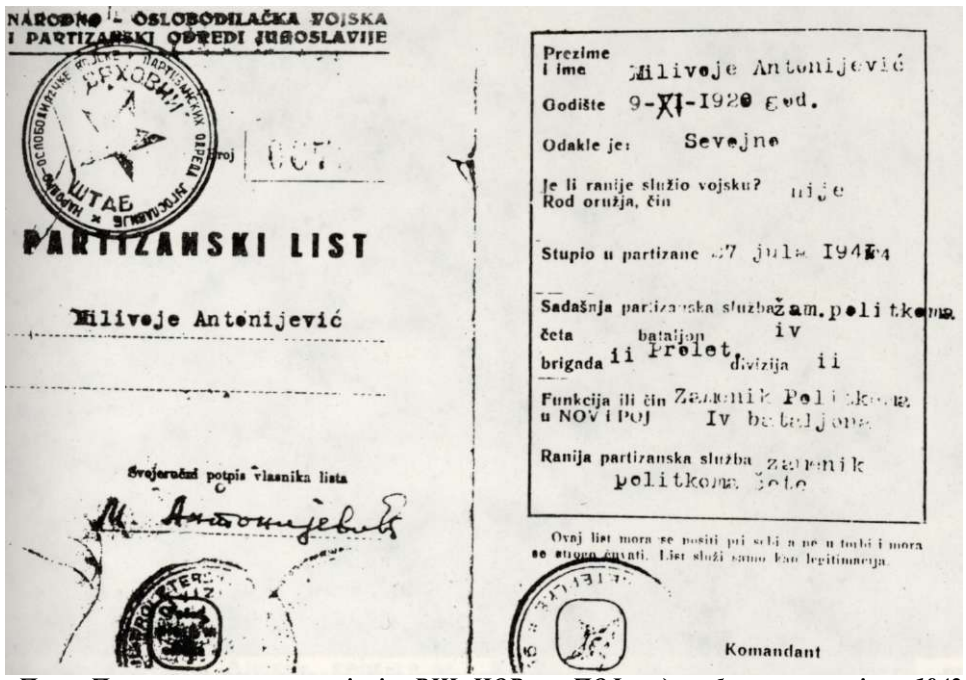

NARODNO - OSLOBODILAČKA VOJSKA
I PARTIZANSKI ODREDI JUGOSLAVIJE

PARTIZANSKI LIST

Milivoje Antonijević

Svojeručni potpis vlasnika lista

Prezime i ime Milivoje Antonijević
Godište 9-XI-1920 god.
Odakle je: Sevojno
Je li ranije služio vojsku? Rod oružja, čin nije
Stupio u partizane 27 jula 1941
Sadašnja partizanska služba žam. politkoma
četa bataljon iv
brigada ii Prolet. divizija ii
Funkcija ili čin u NOV i POJ Zamenik Politkoma Iv bataljona
Ranija partizanska služba zamenik politkoma čete

Ovaj list mora se nositi pri sebi a ne u torbi i mora se strogo čuvati. List služi samo kao legitimacija.

Komandant

Први Партизаиски лист који је ВШ НОВ и ПОЈ издао борцима крајем 1942. Носилац је Миливоје Антонијевић, заменик политичког комесара 4. батаљона. Лист је потписао командант 2. пролетерске Љубодраг Ђурић

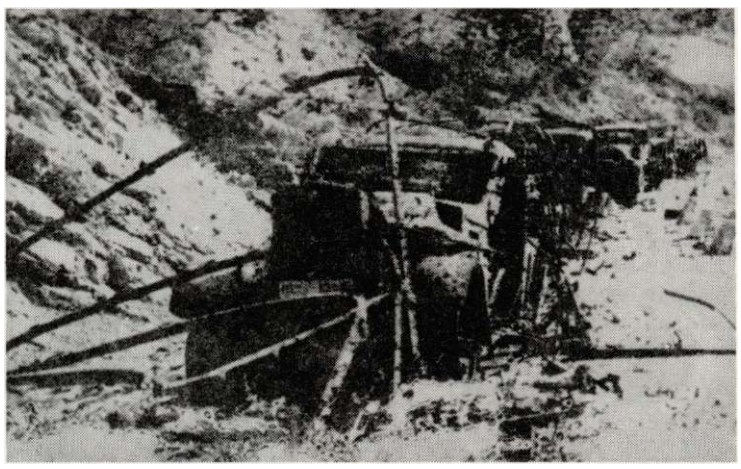

Камиони италијанске дивизије »Мурђе« уништени у долини Раме фебруара 1943. године

Преговори са италијанском командом

Иако се тврђава у Јабланици још држала, италијанска команда је из Мостара вероватно мислила да се она већ предала, те је преко Штаба дивизије понудила преговоре о размени заробљених Италијана.

Преговори су вођени код порушеног моста преко потока Бијеле, где је из Мостара аутомобилом дошло неколико италијанских официра.

Поред мене, преговорима је присуствовао политички комесар 4. батаљона и обавештајни официр из пггаба наше дивизије — као преводилац.

Постављени су им следећи услови:

1. Да се за сваког италијанског официра пусти по један наш друг или талац из логора или затвора, с тим што ћемо за заробљене официре захтеве поставити накнадно, кад добијемо спискове затворених комуниста;

2. да италијанска команда из Мостара шаље храну и санитетски матерцјал за своје заробљене официре, подофицире и војнике (док се не изврши замена, јер на овом терену нема довољно намирница за њихову исхрану;

3. да се села не бомбардују, као што су то до сад чинили фашистички авијатичари, убијајући, незаштићене становнике.

Остало је да нам одговоре на наше услове, а нешто хране за заробљене Италијане допремили су сутрадан.

Љубодраг Ђурић

Попуна Бригаде

»У рејону Посушја (почетком фебруара 1943) додељено је Бригади ради попуне око 100 бораца, већином из општине Вргорац (јужно од Имотског) који бивају распоређени по батаљонима. Тако Бригада, још у првој години свога постојања и ратовања, у своје редове прима борце из скоро свих крајева земље«.

(С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

»Пали камионе!«

У тишини, на левој обали Неретве, спремни и у ипгчекивању, неко викну: »Ево колоне камиона«. Одмах, затим команда: »Лези у шанац, не мрдај«. Припијени за земљу, посматрамо колону камиона како се креће према нама. »Ни један не сме да прође« чује се глас. Издајем наређење: »Пазите, другови, кад ушпптим први камион, да се оспе паљба по осталима!«

Налазио сам се на десном крилу заседе. Чекали смо да се сви камиони извуку испред нас и да тако буду сви одједном тучени. Кад су се камиони поравњали са левим и десним крилом—почело је. Бацио сам бомбу под први камион и он се одмах зауставио. У тренутку експлозије снажна ватра наших бораца заустави, као по команди, и сва осгала возила.

Преплашени Талијани поскакаше са возила вичући: »Е вива партиђано! Е вива партиђано!« У камионима пуно хране, опреме, цигарета и муниције. Ово нас је све обрадовало. Неко узима храну, други цигарете, трећи скупљају муницију... и све то веома брзо.

Наиђе командант Драго Јовановић. Упитао сам га шта да радимо са пленом? »Што можете узети и понесите, а преостало уништите!« — гласио је одговор. Наређење је брзо извршено. Како би било добро кад бисмо могли повести плен камионима. Но предстојећи пут био је тежак и за пешаке, а камоли за камионе.

Много тога било је још на камионима што нисмо могли понети. »Станару, пали камионе!« зачу се команда. »То је бар лако,« помислих и идем са шибицом од камиона до камиона и палим гориво у резервоарима. За трен ока све камионе обавио је пламен. Ми крећемо даље према Јасењанима.

Драгојло Стојић

»Ратни прописи«

Италијански авиони из Мостара рано су нас 15. фебруара »посетили«. Надлетали су поред станице. Очигледно нису још знали ситуацију У Дрежници, а касније су почели да бомбардују. Људи су се склањали по оближњим пећинама и стенама. Куририма из штаба батаљона досадило је да стално трче чим чују авионе, па су на пругу наместили мали вагонет и чекали. Чим би се на хоризонту од Мостара појавиле »савоје« они би замахнули вагонет и весело гледали у авионе. Стигли би у склониште у исто време као и авиони над Дрежницу. Наредних дана авиони су, користећи лепо време, сваки дан бомбардовали станицу. Нису се обазирали на махање италијанских заробљеника. Једног дана су Предрага Крупежа Шиштека, интенданта 2. батаљона затекли у скели насред Неретве у тренутку када је пребацивао плен. Шта је могао — гледао је са »брисаног простора« како се откачињу бомбе од авиона и одахнуо кад је стигао до обале. Ту, на путу где се налазила бивша италијанска моторизација, изненадили су авиони и Штапца (Крстомир Тешић).

Легао је у јарак и гледао бомбе које су недалеко падале, слушао хуку »савоја« које су бесно митраљирале читав простор око Дрежнице. Испред њега, на голом путу, стајао је коморџија са коњем, збуњено вукући узјогуњено кљусе. Штабац, очито љут на коморџију, викао је и за себе, али гласно, гледајући према »савоји«: »Њега удри, разумеш!... Мајку му херојску. Видиш да неће да се склони!« Штабац је био храбар човек, али је волео војнички ред и поштовао војничке ратне прописе.

Милисав Лукић

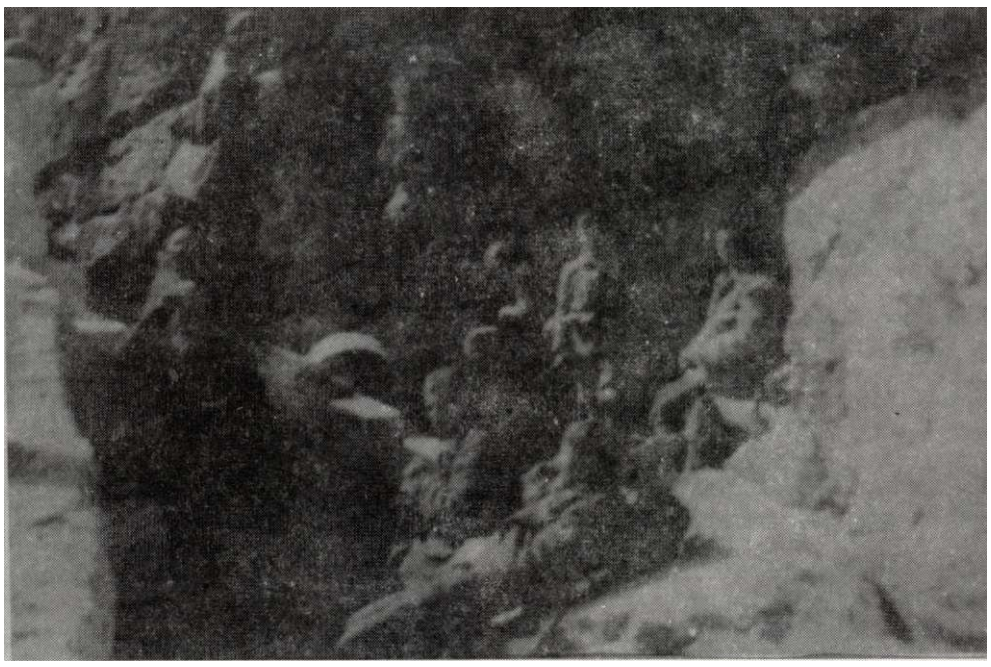

Борци 2. пролетерске у заклону од авионског бомбардованм крај пута код Дрежнице, средина фебруара 1943.

Штаб 3. батаљона. Стоје (слева): Албин Гробљар, заменик команданта (1), Милорад Достанић, заменик политичког комесара (3), Светолик Лазаревић, политички комесар од маја (2). У средини (седи) Војин Јовановић, командант батаљона, од септембра. (Снимак — Пљевља, септембра 1943.)

Борци 1. батаљона на положају у селу Јасењани, фебруара 1943. Слева: Нељо Стефановић, Петар Коковић, Илија Купрешанин, Слободанка Недељковић, Драган Кувељић, Владо Радовановић, Никит Никитовић.

Авиони разарају села

Комбиноване чете 1. и 3. батаљона извршиле су напад на четничке банде у селу Равном. Четници су из села протерани, оставивши за собом 6 мртвих, 4 заробљена и неколико рањених. Заплењен је један тешки бацач са ненгто мина, 11.000 пушчаних метака и нешто конзерви и двопека.

Алекса и Крцун су дошли из Дрежнице у Јасењане. Данас је 19. фебруар.

Непријател>ски авиони типа »Савоја«, са аеродрома из Мостара, жестоко

су у таласима тукли цео дан Јасењане и Горње Село. Све време смо провели ван села. Сумрак се ближио и, мада смо претпостављали да може наићи још један талас, преварили смо се и ушли у кућу. Ја, Слободан Пенезић Крцун и курир сишли смо у подрум куће, а у соби је осгао Марко Шофранац са Алексом Дејовићем, добацујући шале на рачун нас који смо бежали у подрум испред »жабара«. Једна мања бомба ударила је тачно у кућу, пробила кров од камених плоча и експлодирала у дебелој таваници. Алекса је у последњем тренутку ускочио у удубљење на прозору између дебелих камених зидова, док је Марко остао непокретан. Друга бомба је пала испред подрума, где смо се ми налазили. Њени гелери пробише дебела дрвена врата и, окрзнуше Крцунову руку, ранише два друга из 1. батаљона.

У соби затекосмо Шофранца у локви крви, на патосу, и Алексу, који га је тужно и немоћно посматрао. Марко је у тренутку експлозије сгајао насред собе, тако да га је сноп гелера засуо по глави и раменима. Лобања је била разбијена, а мозак разасут наоколо.

Љубодраг Ђурић

Марко Шофранц

*Борци 2. и 4. пролетерске у словеначким бригадама, (јануара 1943). Слева: Предраг Јевтић Шкепо, први командант словеначке бригаде »Иван Цанкар« и командант 15. дивизије, погинуо крајем јуна 1943. године, Милован Шарановић, командант Долењске оперативне зоне, из црногорске бригаде, Рајко Танасковић, командант бригаде »Иван Цанкар«, 15. словеначке дивизије и **7.** корпуса, и начелник Оперативног одељења Главног штаба Словеније.*

Драги Миленковић, члан Политодела Бригаде, на месту погинулог Шофранца.

Пушкомитраљесци — напред!

По стизању у село Јасењани, Штаб 3. батаљона распоредио је чете по малим сеоским кућама, с тим да командири чета упућују јаче патроле према селима Пригрећани и Равно, јер претпостављало се да четници прикупљају јаче снаге у селима Бијело Поље и Г. Зимље. Тек што нас је ухватио први сан, кад се одједном сручи маса артиљеријских граната по селу. Кровови лете са кућа. Наста лелек сељака и мукање и рзање уплашене сгоке. Брзо се окуписмо на зборним местима. По деловима се чете пребацују ка својим местима. Артиљерија не престаје да туче село. Некако се пребацисмо до положаја. Заклонисмо се у каменим стенама и размишљамо: »Како су могли Италијани да нас открију, кад смо у село стигли по мраку?« Сигурно су они Италијани који су побегли известили своје старешине о нашем доласку у село Јасењани.

Око пола ноћи дође у нашу 3. чету заменик политичког комесара батаљона Милорад Достанић и рече: »Штаб батаљона је одлучио да 1. и 2. чета нападну четнике у селу Пригрећани, а ваша чета у правцу села Равном. Треба одмах кренути на задатак. Ја ћу бити с вашом четом«. Кренусмо у правцу села Равно и оних многобројних ватри. Борци се развише у стрелце и све смо ближи њима. Нико не пуца, нити нас зауставља. Скоро ће зора. Ватре догоревају. Кад наједном, лево крило чете наиђе на ватре и гомиле четника око њих како леже и греју се. Отворисмо паљбу из пушкомитрал>еза и пушака по њима. Бомбе треште на све стране. Повикасмо: »Ура —јуриш«. Збуњени и изненађени, четници почеше да беже.

Митраљезац 1. батаљона Драган Кувељић

Бацају спрему са себе, заробљавамо их. Доста брадоња остаје и мртвих иза нас. »Напред, пролетери! — вичу борци. Тако смо их гонили два-три километра.

Свануло је. Са једне камените и голе косе видимо много четничких колона како нам се приближавају, а неке нас и обилазе. Хоће да нас одсеку од једне једине стазе којом смо дошли од села Јасењана. Под борбом, и по деловима, почесмо повлачење према напшм ноћашњим положајима. У правцу нашег кретања група четника пресекла нам је једину стазу за повлачење. Опкољени смо.

Кратак договор заменика политичког комесара батаљона Достанића са командом чете. Одлучено је: пробијамо се у правцу одакле смо дошли. »Пушкомитраљесци и бомбаши, напред!« Командир чете наређује »Јуриш«. Разбисмо четнике на нашој сгази. Запггитница успешно одолева нападима брадоња. Постепено се повлачимо, у групама и од заклона до заклона. Још више нам улише поверење у успех заменик команданта батаљона Албин Гробљар и обавештајни официр Радивоје Ћусловић, који су са куририма стајали на нашим положајима и позивали нас да пожуримо, јер су 1. и 2. чета већ на својим положајима.

Петар Грачанин — Јован Стефановић

Противудар Оперативне групе дпвпзпја Врховног штаба код

Горњ ег Вакуфа

(3-5. марта 1943)

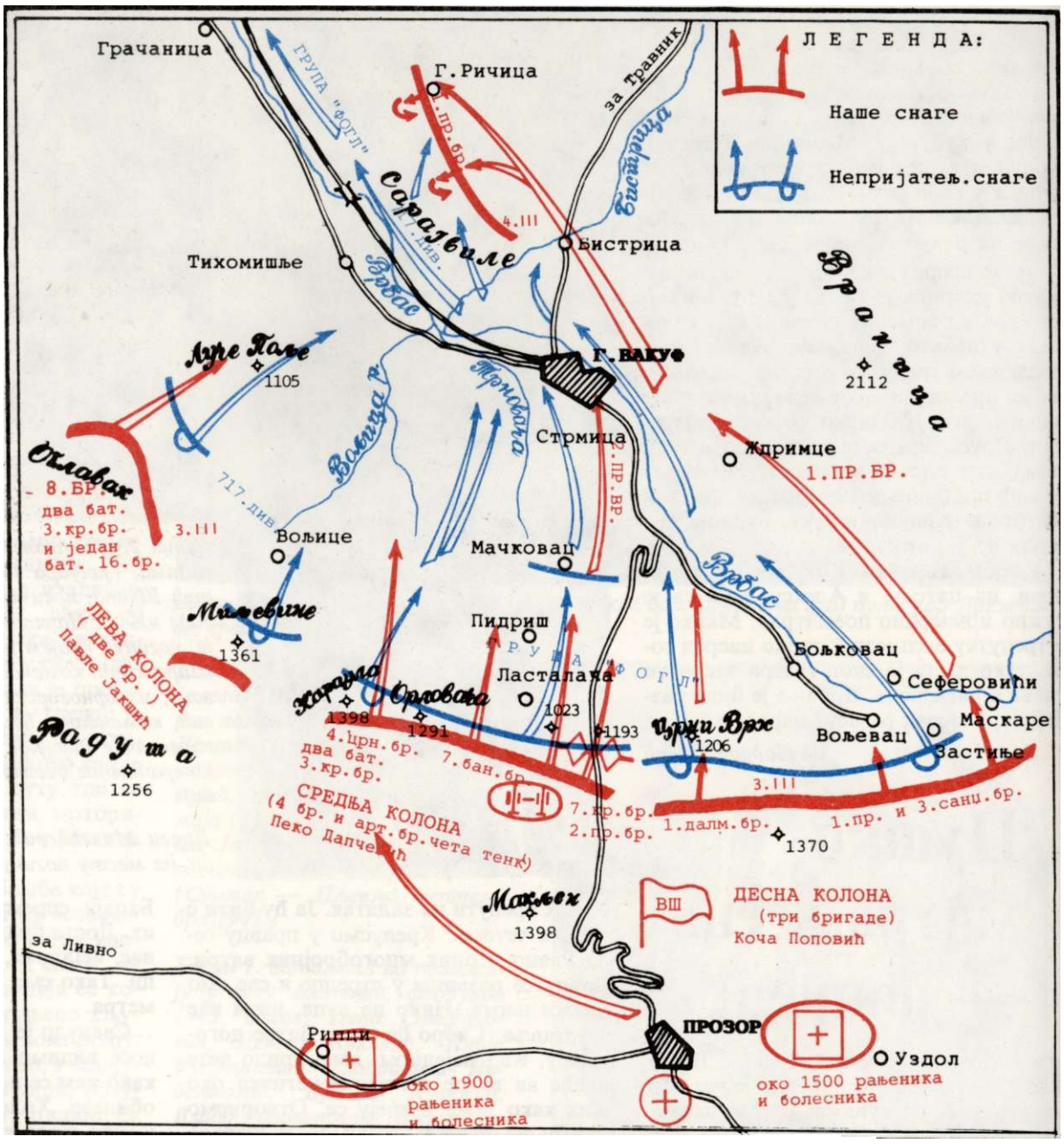

Лсва колоиа под командом Павла Јакшића: 8. бригада, два батаљона 3. крајишке и један батаљон 16. бригаде.

Срслт колоиа под командом Пека Дапчевића: два батаљона 3. крајишке бригаде, 7. банијска бригада, 4. и 2. пролетерска бригада.

Десиа колоиа под командом Коче Поповића: 1. далматинска, 3. санџачка и 1. пролетерска бригада.

БИТКА ЗА РАЊЕНИКЕ

Немачка команда, иако је у јеку четврте офанзиве на Босанску крајину, ствара на брзину групацију за операцију »Мостар«, оријентисану према нашим снагама у долини Неретве, и већ 20. фебруара, с мањим снагама, почиње нападати од Бугојна према Прозору. 25. фебруара сгижу јој нове снаге, 717. дивизија која у року од неколико дана успева да озбиљно угрози Прозор и рејон у коме су се налазили тешки рањеници.

Првог марта Бригада је хитно упућена делом камионима а делом пешке у рејон Макллна, где одмах ступа у борбу. Заједно са осталим јединицама које су упућене не тај правац, у току неколико борби, разбија 5. марта немачке јединице, које се у нереду повлаче према Бугојну. Том приликом Бригада је водила тешке и крваве борбе на Пидришу, Црном врху, Мачковцу и Горњем Вакуфу. Код Горњег Вакуфа преживљава тешко бомбардовање непријатељске авијације, која јој наноси осетне губитке. Овим је позната битка за рањеннке била добивена.

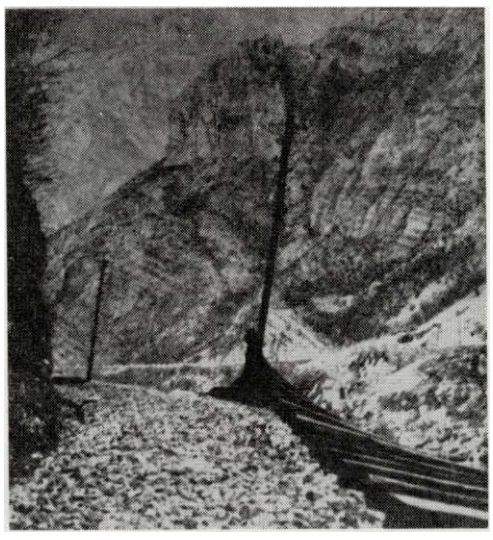

Рушењем ускотрачне пруге борци 2. пролетерске онеспособили су железнички саобраћај између Мостара и Сарајева, фебруара 1943.

По извршењу овог задатка, бригада је већ 5. марта хитно упућена на правац Прозор—Јаблаиица ради форсирања Неретве у рејону Јабланице и разбијања четничких формација на левој обали Неретве. Тиме је био отворен пут за извлачење рањеника. У току покрета, код Острошца, који су Немци заузели надирући од Коњица, Врховни иггаб упућује 1. и 3. батаљон 6. марта у рејон села Марково. Тамо се они повезују са 10. херцеговачком бригадом 3. дивизије ради заједничког дејства према Острошцу. Помажући да ое ситуација у том рејону стабилизује, бивају смењени и упућени у састав бригаде, у коју стижу 9. марта код села Бреза.

(»Друга пролетерска бригада« — Зборник сећа/иг, књига 2)

Борци 2. батаљона (десно) у пећинском заклону од италијанске авијације на обали Неретве код Дрежнице, 26. фебруара 1943. Стоји, слева: Првослав Златић. Седе слева: Петар Бановић (2), Милан Ракић (3).

Борци 1. чете 1. батаљона (слика доле) у заклону од авионског бомбардовања у долини Неретве, фебруара 1943. Први ред (слева): Нељо Стефановић, Никит Никитовић, Јован Стаматовић. Стоји (у средини) Лука Станић. Напред (слева) Богић из Глумча, Радован Тодоровић Бели, Драган Кувељић, Срећко Ивановић, Срето Лазовић, Богдан Остојић, Душан Целебџић.

Команда 1. чете 1. батаљона (доле) у селу Јасенмни, друга половина фебруара 1943. Стоје, слева: Манојло Смиљанић Цимер, Бошко Мићић. Клече, слева: Милорад Бонџулић, Лука Станић.

Марш **У једном даху**

| **. *шрт.*** — Данас је годишњица *J.* оснивања наше бригаде. Спремили смо се за скромну прославу на положајима, а ево прослављамо је у убрзаном маршу, да бисмо спречили Немце у њиховом брзом напредовању ка Прозору.

Интервенција наше дивизије на овом правцу је од великог значаја, нарочито због транспорта и спасавања рањеника. Прва етапа марша је до Јабланице, где примисмо наређење од врховног команданта Тита да одмах продужимо покрет ка Прозору. Обећано нам је да ће нам у сусрет доћи камиони ради убрзаног пребацивања јединица до Прозора.

2. март. — Негде око Грачанице, у долини Раме, сачекаше нас камиони. Са 1. батаљоном пребацисмо се до Прозора,где стигосмо изјутра. Још неколико чета је пребачено овим камионима до Прозора. Трећи и 4. батаљон и остали делови бригаде издржали су овај марш, од око 60 км тако рећи без предаха.

У 14 часова сгижемо са 1, 3. и 4. батаљоном на Макљен изнад серпентина, северозападно од Прозора. Ту затекосмо наше хаубице како туку немачке положаје. Курир 1. далматинске бригаде 1. пролетерске дивизије, дочекао нас је са писмом свог штаба.

Прва далматинска бригада води борбу са надмоћнијим непријатељем на положајима Црни врх (кота 1206). Шаљемо им наш 1. батаљон, који из марша ступа непосредно у борбу. Успевају да задрже немачко напредовање и да га мало сузбију.

У овом окршају 1. батаљон је имао неколико рањених другова.

Трећи батаљон шаљемо да се мало одмори у кућама у блису серпентина.

Северозападно од Макљена, на Вилића гумну, 4. пролетерска води жесток борбу са Немцима. Имају приличан број жртава, а непријатељ је оставио на бојишту око 120 мртвих.

Наше су хаубице повезане телефонском линијом са осматрачницом Штаба дивизије, који руководи овим операцијама заустављања немачког продора ка Прозору. Штета је пгго немамо више телефонског кабла за повезивање јединица на Црном Врху, заседе на друму и са 4. бригадом на Вилића гумну.

Љубодраг Ђурић

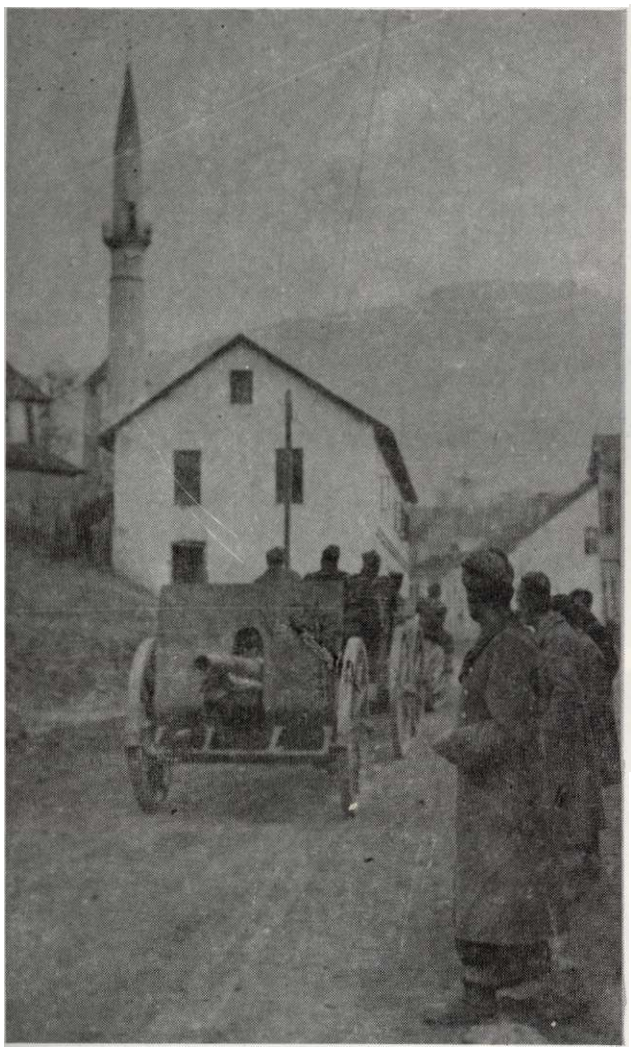

Превој Макљен изнад Прозора на коме су вођене одлучујуће битке за заштиту Централне болиице у прозорској котлини, 3-5. марта 1943.

Артиљерци Хаубичког дивизиона (лево) Оперативне групе Врховног штаба су заплеи>еним италијанским хаубицама значајно допринели спасавању раи>еника разбијањем немачког напада код Горн>ег Вакуфа На пролазу преко Прозора поред бораца 2. пролетерске бригаде у предаху ка бојишту на превоју Макљен, 1. марта 1943.

Јуриш на непријатеља

J. ***март*** — Макљен. Стиже заповест друга Тнта за општи напад на немачку групацију која креће ка Прозору"

1. Десна колона — командант Коча. Две бригаде Прве пролетерске дивизије и делови Прве далматинске бригаде — нападају општим правцем — на десној обали реке Врбас у правцу Горњег Вакуфа.

2. Средња колона — командант Пеко. Друга и Четврта пролетерска и једна хрватска бригада — нападају обухватајући комуникацију Прозор — Горњи Вакуф и са једне и друге сграие преко Подриша и Црног Врха.

3. Лева колона — командант Јакшић. Осма хрватска бригада. Једна крајишка бригада.

4. Хаубице — батерија од 4 комада — командант Владимир Гавриљченко.

Заповест је да се немачко-усташка група разбије.

Напад почиње у 15 часова.

Напад је предвиђен за 15 часова зато што су прошли дани густе магле обавијале шуме и висове овог бојишта. Међутим, данас се магла подигла. Повремено је сипала ситна ледена киша. Поред тога, Немци су држали повољно положаје на Црном Врху, те је 1. батаљон наше бригаде почео напад у први сумрак и успео да потисне непријатеља са првих положаја. Пошто није било садејства батаљона 1. далматинске бригаде, Немци су у противнападу повратили изгубљене положаје.

Непријатељу су нанети осетни губици, а 1. батаљон је имао неколико мртвих и рањених. Међу погинулима су водник Влада Радовановић и десетар Драгић Сацаковић.

Шаљемо 5. батаљон у помоћ 1. и Средоја да обједини команду.

У поновном нападу оба наша батаљона, уз помоћ јединица 1. далматинске бригаде, збрисале су Немце са положаја, гонећи их до Врбаса. Поред других губитака, приличан број Немаца настрадао је низ стене скачући у Врбас. У овој борби нарочито се истакао 5. батаљон. У последњем јуришу, у борби прса у прса, један друг је ухватио живог Немца за гушу и предао га штабу батаљона. Од побијепих Немаца сакупљао је оружје и муницију, а на правцу јуриша батаљона 1. далмагинске Немци су у бежању оставили 2 брдска топа и 2 тешка бацача.

Са првих положаја ка селу Пидришу, 2. и 3. батаљон су успели да потисну Немци. Оба батаљона су претрпели губитке, а нарочито 2. који је имао приличан број рањених и изгребаних. По завршетку борбе, која је трајала до 22 часа, на осматрачницу је стигао командир чете 2. батаљона Исидор Козодеровић, са једном десетином. Био је гусг мрак. Ништа се није видело. Осветлили смо их батеријама. Половина их је била без капа, неколицина без пушака, некима је нестао рукав са блузе, некоме шињел, некоме је блуза била распарана до оковратника, док су на некима висили дроњци од чакшира. Сви су били крвави и блатњави по лицу и рукама, са чворугама и модрицама, а неки са модро-црвеним отоком на оку. Са деформисане командирове главе, облепљене крвљу и блатом, светлуцале су само очи. Два борца која су оглувела од експлозије и претрпела нервни слом, тупо су нас гледала не препознајући никога.

Услед велике помрчине и кише која је

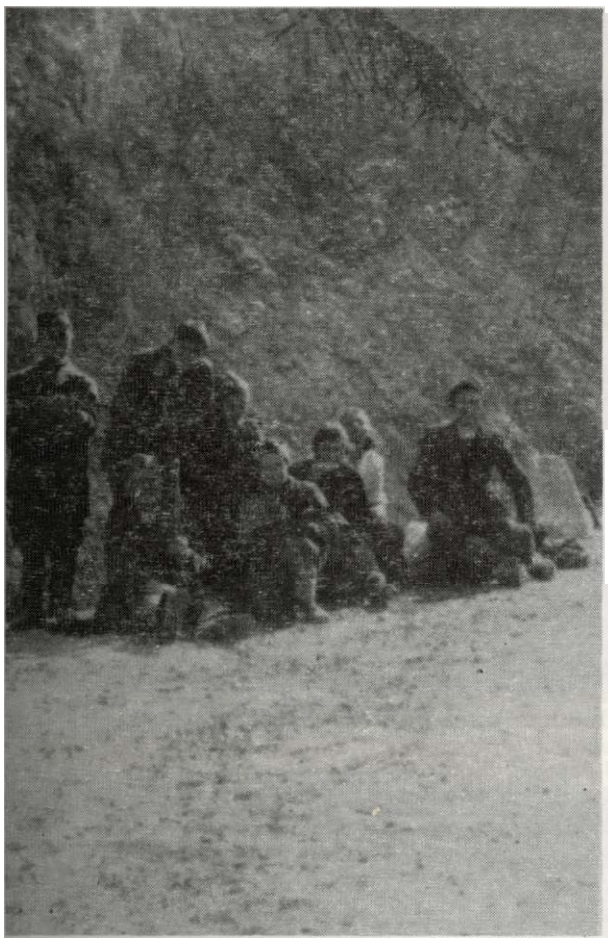

Борци 1. батаљона на предаху у усиљеном маршу 2. пролетерске кроз кањон Неретве од Дрежнице за Јабланицу према бојишту за спасавање рањеника, 28. фебруара 1943.

Немачки окупатори у снежној олуји у продору према Прозору, крајем фебруара 1943.

Наступање немачке 71. дивизије у продору према Прозору, крајем фебруара 1943.

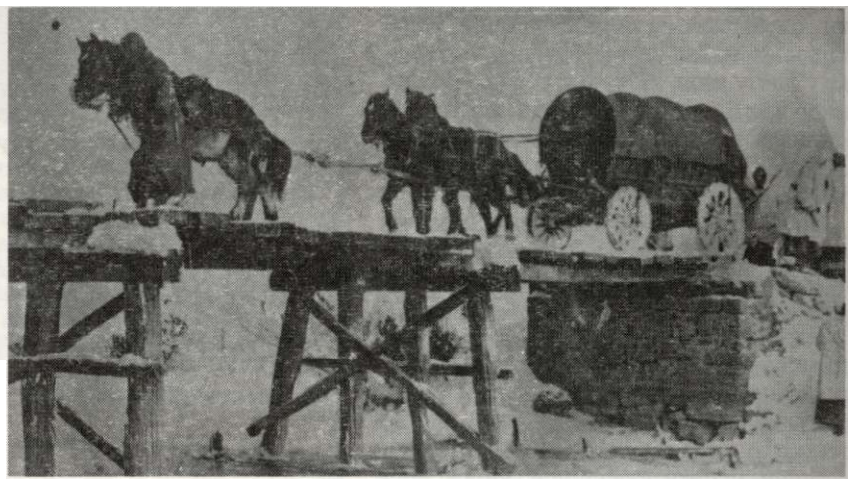

сшала, наши бомбапш, пузећи преко терена покривеног клеком и пшбљем, провукли су се кроз немачке линије и дошли у непријатељску позадину непримећени, не знајући да су прошли непријатеља. Остале су Немци пропустили на десетак метара испред ровова и отворили ураганску ватру. Тад је почео јуриш на читавој линији, са ножевима на пушкама, и кундацима. Неки су ускочили у прве ровове, неки прескочили прве па упали у друге, једни су се, у **селовитом** јуришу, не видећи нипгга, саплитали о митраљеска гнезда и гушали с Немцима на земљи, снегу, жбуњу, преко клека, употребљавајући у општој гужви сва средства која су им долазила под руку, па и камење. Једном борцу је Немац одгризао пола прста, а другоме откинуо парче ува. Створила се читава гужва и сударање у помрчини. Није се разазнавало ко је непријатељ, а ко је свој.

4. шрт— Пидриш. Оба батаљона су до зоре сређена, и кренуло се у поновни напад са ноћас освојених позиција. У првом јутарњем налету 1. батаљон је заробио немачког мајора, команданта овог сектора, а заплењо је 3 шарца и 4 парабелума. Курир Предраг Сгојковић Бацо везао заробљеног мајора неком узицом, држи један крај у руци и смешка се:

— Не пише им се добро, друже команданте, кад смо им почели заробљавати више официре.

Бацо отера немачког официра у Штаб дивизије и однесе, уједно, кратак извештај о развоју ситауције.

У наступању улазимо у село Пидриш. Непријатељске запггитнице помало нас задржавају, док се њихова главнина укопава у селу Мачковцу. Освојене положаје налазимо испреплетане телефонским кабловима. Ни телефоне нису стигли да понесу. У гоњењу непријатеља учествују и јединице 7. бригаде.

Брдску артиљерију и тешке бацаче постављамо између села Пидриша и Мачковца. 1. батаљон остаје на Црном врху у резерви и контролише комуникацију од Горњег Вакуфа. 2. и 4. батаљон одређени су за даљи напад на непријатеља у Мачковцу и за његово гоњење до Вакуфа, а 3. и 5. су у резерви.

У долини Неретве заплењено је неколико италијанских малих тенкова. Штаб дивизије је обећао да ће их послати да потпомогну даље гоњење непријатеља. Поред тога, похвалио је 1. батаљон за хватање немачког мајора који је дао драгоцене податке.

Љубодраг Ђурић

Рама-црвена од људске крви

Други март 1943 — Ноћ је сменила напоран дан. Тек у расвит зоре стигосмо у Грачаницу, на доњем току Раме. Кулминација замора. Борци су прешли неких 60 километара, тако рећи без одмора. Свуда около свежи трагови крвавог попришта скорашње битке (против Италијана). Превртнути камиони низ обалу реке, разбацана бензинска бурад. Река Рама као да је црвена од људске крви. Крај пута неколико наших тенкова маскираних зеленилом. По оближњим шумарцима групе и ешалони рањеника Централне болнице. Камионом прођосмо Прозор. Из шумице са десне сграие друма од Прозора према Вакуфу виде се серпентине које се пењу уз планину Макљен.

Отуда, са широког фронта се чују топови, митраљези, звуци авиона и експлозије бомби. Немци навалили јаким снагама да нас униште овде у долини Раме и Неретве. Седма дивизија се јуначки бори за спас рањеника.

(Према — Милисав Лукић: »Ратни дневник — 1941-1945«)

Битка за рањенике ближи се крају

Припадници Оперативне групе дивизија у ослобођеном Прозору крајем фебруара 1943.

Борци 1. батаљона на положају, у бици за ра/шишке, фебруара 1943. Слева: Симо Карапан\1а, Слободанка Недељковић, Миливоје Зарић, Драган Кувељић.

Штаб 2. пролетерске дивизије (на слици доле) за време борби код Горн>ег Вакуфа, 3-5. марта 1943. Седе, слева, Пеко Дапчевић (2) .Митар Бакић ***(3).***

5. март. — Сгрмица. Напад је требало да почне синоћ у 21 час, али су тенкови закаснили, тако да је започео тек јутрос у 5 часова. Мада се један тенк одмах пОкварио са другим су 2. и 4. батаљон јурили ка непријатељу. Од силног одушевљења, борци су били бржи од малог тенка, чије је брујање и стењање у блату једне узбрдице толико поплашило Немце да су у паници напустили ископане ровове и побегли ка Горњем Вакуфу. Наше јединице су их у сгопу гониле.

После кратке борбе, у јуршпу је ?аузета и Стрмица (кота 785) јужно од самог Вакуфа. Вакуф је испод нас и у њему гужва од немачке коморе и војске.

Један вод 4. батаљона заузео је бункере више прве џамије до Сгрмице. Остали делови 4. и једна чета 5. батаљона спусгили су се шумом до првих вакуфских кућа.

Наши пушкомитраљесци чисте просторе између кућа. Вакуф се брзо празнио од непријатеља, који бежи пугем, ораницама и ливадама са обе стране Врбаса. Путем одсгупа артиљерија и комора под зашгитом неколико тенкова. Преко поља бежи у масама пешадија. Све је то прекрило читаву долину низ Врбас ка Бугојну — класична слика пометње и непријателског пораза.

Немачка заштитница, у јачини од око 500 војника, повратила се у Вакуф у пратњи тенкова. Наш противтенковски топчић почели смо спуштати низ стране Стрмице, да бисмо тукли тенкове.

Наше брдске батерије нема »ни од корова«. Њу није успео да пронађе ни курир који јој је, после бежања Немаца са Мачковца, носио наређење да нас следи. Наши артиљерци још немају смисла за дејство са батаљонима. Чим пешадија пређе у напад и потисне непријатеља, они пронађу неку колибу или кућу и забију се у њу. Други курир их је једва пронашао. Обећали су доћи, али их нема. Да су нас пратили до Стрмице направили би русвај од немачких колона сабијених у бежању. Такође је закаснио и 2. батаљон као резерва, па нам недосгаје довољно снаге за даље гоњење Немаца. Потпуни пораз ове немачке групације био је очигледан, а измакао нам је испред носа.

Љубодраг Ђурић

Погинули у бици за рањенике

Поесушје (9. фебруар 1943).
Николић Милоје, Росић Јово.

Врапић (с. иа комупикацнјн Посушје — Мостар, 11. фебруар)
Ђуракић Радомир, Станковић Константин Којо, Вучековић Шпиро

Дрежпица (долипа Неретве, 15. фебруар)
Бојовић Добривоје

Петар Граовац

Ангелина - Гина Вуксан

*Равпо (село па падипи пл. Прен а, 20. **и** 21. фебруар)*
Вукша Мате, Глушица Стево, Лабовић Ђока, Мићић Бошко, Михаиловић Милан,Радаковић Душан, Шушиловић Божо.

Јасепапи (село па пл. Прак, 24. фебруар)
Милисав Момчило, Радојевић Младомир, Шофранац Марко.

Црпи Врх (кота између Прозора ш Г. Вакуфа, 3 март)
Јокић Радојко, Калман Илонка, Радовановић Владимир, Санџак Драгић.

*Пидриш (село између Прозора **и** Г. Вакуфа, 4. март)*
Бјеличић Мирослав, Глишић Милисав, Павић Добросав, Станковић Радосав.

Купачица — Ступаичић (код Г. Вакуфа, 5. март)
Аџић Видоје, Пантелић Стојка.

Кулићи (код Г. Вакуфа, 5. март)
Буљан Живко, Обрадовић Живомир, Радосављевић Жика.

Стрмица (изпад Г. Вакуфа, 5. март)
Бијелић Миле, Вуксан Гина, Ерцег Видоје, Гашић Милош, Граовац Петар, Грмуша Миле, Пепишић Васо, Тепшић Славко, Ћирковић Вуле, Шупе Андрија. (Нису утврђена имена још 15 бораца погинулих од немачких авиона на овом положају)

Доброгошће (Крстац изпад Јаблапице, долипа Неретве, 8. март)
Кауриновић Јозо, Николић Радивоје.

Према: Љубодраг Ђурић »Ратни дневник«

Најдужи дан

На левом крилу нашег фронта код Четврте пролетерске бригаде, још се води борба.

Одједном се појавише немачке »штуке« и у неколико пикирања избацише сав свој терет у гротло клисуре.

У подножју Стрмице је крклјало. Артиљеријска брза паљба из немачких хаубица, брдских топова и тенкова шарала је падинама и читавим простором Стрмице. Борци су предосећали да ће и авијација сручити на нас. И нису се преварили. »Штуке«, »месершмити« и још нека трећа врста немачких авиона претварали су Стрмицу у ораницу. Наилазио је талас за таласом, од по 20 авиона. Први пут смо доживљавали овако систематско бомбардовање: прво кренуше са севера у правцу југа, па са истока у правцу запада, онда са југа ка северу и са запада ка истоку — и тако неколико пута и по строго утврђеном реду. Чим авиони оду, бомбардовање наставља артиљерија, али не проће ни неколико минута — наилази други талас.

Жестоко бомбардовање унело је пометњу у наше редове. Поред тога, борци 4. батаљона сазнали су о тешком удесу свог омиљеног команданта Петра Граовца, тако да је било тешко повратити их на положаје према немачкој пешадији, која је почела подилазити од првих вакуфских кућа, уз подножје Стрмице.

Следећи таласи немачких бомбардера били су још опаснији. Вероватно им је њихова пешадија јавила да се повуку до првих кућа Вакуфа, па су били слободнији у митраљирању и бомбардовању. У бришућем лету, почели су рафалима парати сваки кутак и просипати мале бомбе у сноповима. Затим би се поделили у две групе по десет авиона и док би се једна група устремила са севера ка југу и протутњивпш избацила сав свој товар, друга би налетала са истока ка западу, одмах за претходним таласом.

Плато Стрмице био је скоро го, са ниским, ретким жбуновима, прошаран уздуж уским бразготинама од поточића за време киша, тако да се ни на једном месту човек није осећао иоле заштићеним. У ствари, били смо препуштени, срећи или случају. После прве пометње и нервозе, ретко би се видело да је борац претрчавао у »сигурнији« заклон, јер таквог заклона није било. Бојазан да због бомбардовања не буде великих губитака појачао је и долазак 1. батаљона, непосредно пре авијације, који се такође распоредио по овој невеликој заравни на Стрмици.Уз појачану дисциплину и упутства командног кадра, избегнути су већи губици. Нисмо као раније лежали потрбушке, већина бораца лежала је на леђима и пратила лет бомбе. Дешавало се да се са мало пузања и котрљања избегне кратер бомбе, односно директан погодак. Сви преживели са Стрмице могу слободно рећи да им је ово био један од најдужих дана у току рата.

Када је предвече престало дејство авијације, имали смо 25 мртвих и 75 рањених другова.

Љубодраг Ђурић

Ципеле

У борби око Неретве, у четвртој офанзиви, наш 3. баталлн прошао је кроз Прозор и преко Макљена упутио се у правцу Горњег Вакуфа.

Скоро боси, идући уз Неретву, нисмо ни осећали зиму, али пгго смо се више приближавали шуми било је све хладније, па чак и снег смо газили.

У касним поподневним часовима, прилазили смо немачким положајима.

Газећи један део пута под снегом, борац наше 2. чете Лазо Шевкушић прије Светолику Лазаревићу, комесару нашег батаљона, и пожали му се:

— Шта да радимо? Мрша је бос, не може више да иде по снегу?

— Ено, горе, на врху шуме има ципела! — одговори комесар, показујући немачке положаје.

Био сам незадовољан и љут на комесара пгго ми није дао свог коња, већ ме осгавља да и даље идем бос. Зато скоро да и не спазих кад скоро из покрета упадосмо у борбу.

Нипгга се није чуло од експлозије многобројних бомби. Лазо их је бацио преко двадесет — све што су имали он и Мрша, који их му је додавао.

Борба се сгишала.

Погинуо је четни економ Нећо. Он је једина жртва. И Немци су имали жртава. Ипак, са једног погинулог Немца скинуте су ципеле број 39, које нико није могао обући, сем Мрше.

После је Мршо у шали рекао:

— Право је имао комесар, нађох ја ципеле, тачно по броју и на месту које ми је прстом показао још у току дана.

— Зна комесар пгга коме треба и где тога има! — повикаше остали у шали.

Мирослав Мршић

Уз садејство тенкова

Наша 2. чета, 2. батаљона, хитно је пребачена из рејона Дрежнице у рејон Прозора, где су се већ водиле борбе са Немцима. После малог предаха, чета је убрзо ступила у борбу у рејону Пидриша.

Одједпом, као да се громови и муње у исти мах отворише пред нама! Немачки митраљези отворише ураганску ватру, чекали су нас на цев. Ми, спремни, одговорисмо пушкомитраљеском ватром и ручним бомбама. Разви се жестока борба. Око нас све праггги, дими се и гори. Кроз ноћ, у ватри, диму и митраљеским рафалима прологми се снажно: »Ура, напред пролетери«.

Полетесмо. Неки не могоше, тешко рањени. Ускочисмо у исгурене немачке ровове. На све стране јечи шума од митраљеских рафала, испрекидане експлозије бацачких мина и ручних бомби. У помрчини нагазих на мртвог Немца. Борба као да се води и пред нама и позади нас, општа гужва. Крећемо се опрезно, јер су се Немци повукли, али не знамо тачно где су наши.

Свиће. Припремамо им велико изненађење. Обавештени смо да ће наш напад бити подржан тенковима. Наше јединице у борбама око Прозора и Јабланице заробиле су од Италијана већи број тенкова. Два тенка су додељена нашем сектору.

Ноћ је, око 22 часа. Излазимо на полазни положај за напад и чекамо да стигну тенкови.

Време, међутим, пролази а тенкови се још не појављују. Пред саму зору 5. марта изненада чусмо потмуло зујање тенкова. Брзо се договоримсо да напад извршимо одмах заједно са тенховима. Сваки тенк као пратњу добио је по десетину са пушкомитраљезом, те се развисмо у стрелце.

Немачки положаји нису били далеко. Тенкови се такође полако, да их Немци не опазе, развише у стрелце, и, кад све беше готово, пуним гасом кренуше у правцу немачких ровова. Ми за њима отварајући пушчаномитраљеску ватру.

Јуримо у пуном трку ка непријатељу. Немци, очито збуњени и изненађени, почеше да беже без отпора напуштајући своје ровове и утврђења.

Јурнусно још жешће за њима. Тенкови такође. Скачемо од радости. Нека осете Швабе како је бежати пред тенковима!

Заробљени Немци у Рејону Прозора крајем фебруара 1943. године.

»Корњача«

Пети март 1943 — (положај јужно од Горњег Вакуфа). Гонимо Немце. Нашем сгрељачком строју придружише се и наши (заплењени) тенкови. Скакуће тенк преко планинске ливаде. Уз њега трчкарају сгрељачки редови три батаљона наше бригаде. Немци беже. Какво је само одушевљење овладало борцима кад угледаше »малу корњачу«. »Наша крмачица« тепали су и раздрагано пристизали тенк. Мени је после октобра 1941. године ово први пут да корачам уз партизански тенк.

(Према — Милисав Лукић: »Ратни дневник — 1941—1945«)

Радост нам није била дуга, јер нас тенкови оставише, зато шго им је терен био тежак и није им дозвољавао да нас и даље прате.

У снажном налету избисмо на брдо изнад Горњег Вакуфа. Пред нама је пукла долина Врбаса, према Бугојну.

Одавно нисмо имали прилике да посматрамо Немце да се повлаче у таквом нереду и паници, они су на овом сектору били до ногу потучени и разбијени. Рањеници су били спасени.

Лаза Лазић

Црни врх је пао

Ноћ уочи 4. марта била је мрачна и хладна око Црног Врха. Наша артиљерија и бацачи дејсгвују високо прекo нас. Изненада, светлост испаљене ракете засени нам вид. Немци отворише паклену ватру. Ове ноћи нисмо штедили бомбе, јер смо у долини Неретве запленили огромне количине. И поред све упорности и жилаве одбране, Немци су били принуђени да напусте положај. У рововима је остало више мртвих. Заробили смо групу црнокошуљаша.

Немци су успели да поседну другу линију ровова. Окршај посгаје све љући. Бомбаши поново одигравају пресудну улогу. Просго засипају немачке ровове. Упркос огорченој и дугој одбрани, Немци се коначно повлаче. Ова ноћ је припала нама. Црни врх је у нашим рукама.

И ми смо претрпели губитке. Погинула су четири борца из нашег 1. батаљона. Водећи бомбаше, пао је Влада Радовановић из Пожешке чете, испред непријатељског утврђења, пресечен рафалом. А крај њега и болничарка Ило-

Заробљени немачки мајор Артур Штрекер на саслушању (слика горе) у Шпхабу 2. пролетерске дивизије, долина Раме, 4. марта 1943. Слева: Митар Бакић, Пеко Дапчевић и Бранко Спасић, обавештајни официр Штаба. Курири спроводе мајора Штрекера (десно, горе) из Штаба 2. пролетерске бригаде у Штаб друге пролетерске дивизије. Слева: Предраг Стојковић Баџа (2. пролетерска бригада), Раде Црногорац (2. пролетерска дивизија) и два курира 4. пролетерске бригаде.

Немачког вишег официра заробио је најмлађи борад 1. батаљона 2. пролетерске бригаде Вид Акшић, пред Горњим Вакуфом 4. марта изјутра. Заробљениха су у Штаб 2. пролетерске бригаде сгражарно спровели борди 1. батаљона Миленко Јокановић Микота и Предраг Милошевић Ћикало *(»Друга пролетерска бригада« — Зборник сећања, књига 2).*

*

Ухваћени немачки мајор са још 25 немачких војника, заробљених крајем фебруара у рејону Прозора, омогућили су да представници Врховног штаба — Милован Ђилас, Владимир Веклебит и Коча Поповић (убрзо повучен) започну 11. марта у Горњем Вакуфу преговоре који су ое крајем марта завршили разменом ових немачких и других заробљеника. Две веће размене заробљених Немаца и усташа обављене су септембра (»Борба«, бр. 20. од 1. октобра) и новембра 1942. године. *(J. Томашевић: »Четници у 2. светском рату«)*

на Калман када је притрчала да га превије.

Уморни и неиспавани, ујутро смо продужили гоњење. Друга, Ариљска, чета прешла је друм Прозор — Горњи Вакуф. Док смо се спуптгали ка друму, кроз обе ноге је рањен Миленко Никитовић. Продужили смо наступање и подишли немачким рововима. Снажна ватра наших хаубица даје нам подршку. Штите нас и тешки митраљези. Ускачемо у ровове, у којима се испружило неколико мртвих Немаца, које су наше гранате просто раскомадале. Пуно признање артиљерцима. Били су изванредни и највише су допринели да Немци овако панично напусте положај. Неколико сготина зелених униформи, читав батаљон, у гомили је бежао долином Врбаса у правцу Бугојна. Одмах смо отворили жестоку ватру. Никад нисмо имали овако повољне циљеве.

Послали смо најмлађег борца Вида Акшића са чутурицама да негде у близини пронађе воду. Тек што је кренуо, набасао је на групу Немаца који су се скрили међу густе клеке. Један из ове групе опалио је два хица из »валтера«, али је промапшо. Вид је уперио на њих пушку и позвао их на предају.

Охоли, висок, просед, кошчат Немац, на чијим прсима је стајало неколико високих одликовања, збуњено је стајао пре дечаком, који се пре неколико месеци придружио партизанима, када је наша колона пролазила кроз густе шуме у близини Купреса. Издвојили смо мајора из групе заробљеника. Нисмо га дуго код нас задржавали. Командир чете одредио је Предрага Милошевћа Ћикала и мене да га спроведемо у Штаб бригаде. Предали смо га команданту Љубу Ћурићу са чијег смо лица прочитали радосг и признање нашој чети.

Миленко Јокановић Микота

Увек са песмом у борби

тт обросав Павић кројачки радник из J I села Катрге, код Чачка, у свакој борби на маршу певао је своју омиљену песму:

»Хајд д′ идемо, Радо
Хајд д′ идемо душо,
Хајд д′ идемо, бела Радо,
Доле до Мораве«.

Ову песму је Добросав певао у колони 2. пролетерске. Брзо су научили **и** остали борци, другови из његовог родног краја песму о белој Ради из Србије.

У борби за одбрану рањеника, на косама Пидриша изнад Прозора, борци Павићеве јединице зауставили су надирање немачких фапшста који су продирали из Горњег Вакуфа и Бугојна. Добросављева десетина, са песмом и бојним покличем одолевала је јуришу за јуришем. Падали су борци из његове десетине; мали Милош Грмуша са Баније умро је док га је ту, на положају, превијала Далматинка Зора; мало даље од њих, у самртном ропцу, умирао је смртно рањен Раде Сганковић, пекарски радник из Бреснице, који је, заједно са Добросавом, својим десетаром и компшјом из родног краја, до овог борбеног окршаја певао у хору песму о белој Ради; даље од њих пао је и Миро Бјеличић, омладинац из Мрчајеваца; крај њих пала је и смртно рањена болничарка Зора. Остао је с њима ту на шумовитим пропланцима Пидриша, и њихов десегар Добросав Павић. Хор бораца — певача — пао је у једном дану, на једној коси, на једном положају. Песма је заувек престала. Тога дана непријатељ није кренуо ни корак даље.

Бела Рада није преживела рат. Заклали су је четници у Србији. А њихова љубав песмом опевана и даље се пева.

Митрован Живковић Дикица

Завршнница бнтке на Неретви до заузимања Калтшовика (7—23. марта 1943.)

Завршница битке на Неретви

Од преласка Неретве до заузимања Калиновика (7—23. марта 1943)

Правцн дејства

6—15. март — Две бригаде **1.** пролетерске дивизије, 7. крајишка бригада и 3. батаљон 9. далматинске дивизије у запггитници прелаза сузбијали су око 20.000 Немаца са правца Бугојно — Прозор и Шујица — Равно — Прозор и омогућавали стварање мостобрана за пребацивање јединица и рањеника преко Неретве, а после прелаза Неретве дејствовали правцем главнине.

7**—22. марта** — 3. дивизија преласком моста код Острошца на леву обалу Неретве сузбијала је продор Немаца, домобрана и четника код Коњица према Јабланици, а од Бијеле и Чичева дејствовала на југ према Невесињу.

8—22. марта — Седма банијска дивизија по преласку на леву обалу Неретве сузбијала је дејства четничких одреда (3.000 војника) у подручју Глогошнице, а потом се ојачана 10. херцеговачком бригадом, кретала као стална десна побочница главних снага у продору ка Невесињу.

5—25 — Девета далматинска дивизија из рејона планине Чврснице затварала је правце дејства Италијана и четника из Широког бријега и Мостара, а по преласку Неретве у целини била ангажована за ношење тешких рањеника Централне бригаде.

7—23. марта — Главна колона, 2. пролетерска дивизија ојачана 1. пролетерском бригадом, је после ушпптења четничког осигурања на левој обали Неретве код Крстаца и сламања отпора четничких појачања у окуци Неретве учврстила мостобран (8. марта) за прелаз осталих снага и Централне болнице. Разбијањем нових четничких појачања код Бијеле избила је у рејон Борци — Борачко језеро (11. марта). Разбилаје (14. и 15. марта) одбрану 3.000 четника код Куле и Чичева и код Главатичева (17. марта). Створени су тиме услови да Оперативна група дивизија води операције у више праваца. Три батаљона 1. пролетерске и 2. далматинска бригада дејствовали су правцем Честаљево — Кула — Калиновик (23. марта). Друга пролетерска бригада је оперисала правцем Забрђани — Дољани и разбијањем четника у Обљу, 21. марта, избила на калиновачку висораван. У подручју Улог — Обаљ 2. пролетерска бригада и два батаљона 1. пролетерске бригаде сукобљавали су се с око 3.500 хиљаде слитних васојевичких четника. Изненадним самоиницијативним нападом, 2. пролетерска бригада је заузела Калиновик у ноћи 22/23. марта. Разбијени четници су се повукли под заштитом ноћи и нису покушавали да организују отпор све до Дрине.

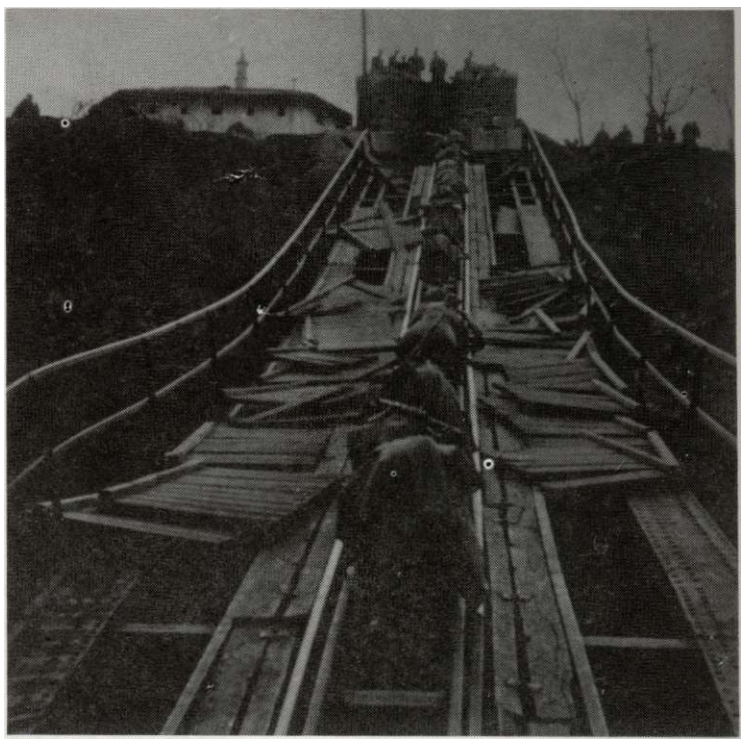

Друга пролетерска и 2. далматинска бригада прешле су у току ноћи б. и 7. марта 1943. преко шинских прагова порушеног железничког моста преко Неретве. Пошто су уништиле четничко осигуран>е на левој обали реке, обезбедиле су мостобран за прелаз осталих јединица и ран>еника. (Снимљено са десне обале Неретве, пре 15. марта 1943.)

Од Главатичева су 3. дивизија и 4. црногорска бригада дејствовале ка југу, према Невесињу, где су се (17. марта) налазили генерал Пирципио Бироли, гувернер Црне Горе, генерал Блажо Ђукановић, командант националних трупа Црне Горе, са око 2.600 четника под командом пуковника Баја Станишића и мајора Бањовића, као и јединице италијанске дивизије »Бергамо«. Пред партизанским продором непријатељске јединице су се повуке, и Невесиње је ослобођено (23. марта).

Овладавши линијом Невесиње — Улог — Калиновик, Оперативна група дивизија-победоносно је завршила битку на Неретви. На достигнутој линији, партизанске снаге су се припремиле за даља дејства, а Централна болница се примакла Калиновику.

(Према — М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту 1941—1945.«)

У једном дану, 7. марта, Инжешрска чета Врховног штаба саградила је (користећи сломљен железнички мост као носач) дрвени мост изнад воде. Од осмог до петнаестог марта преко овог импровизованог мостића прешло је око 21.000 бораца, од којих 4.000 ран>еника и болесника. (Снимак са леве обале Неретве, пре 15. марта 1943.)

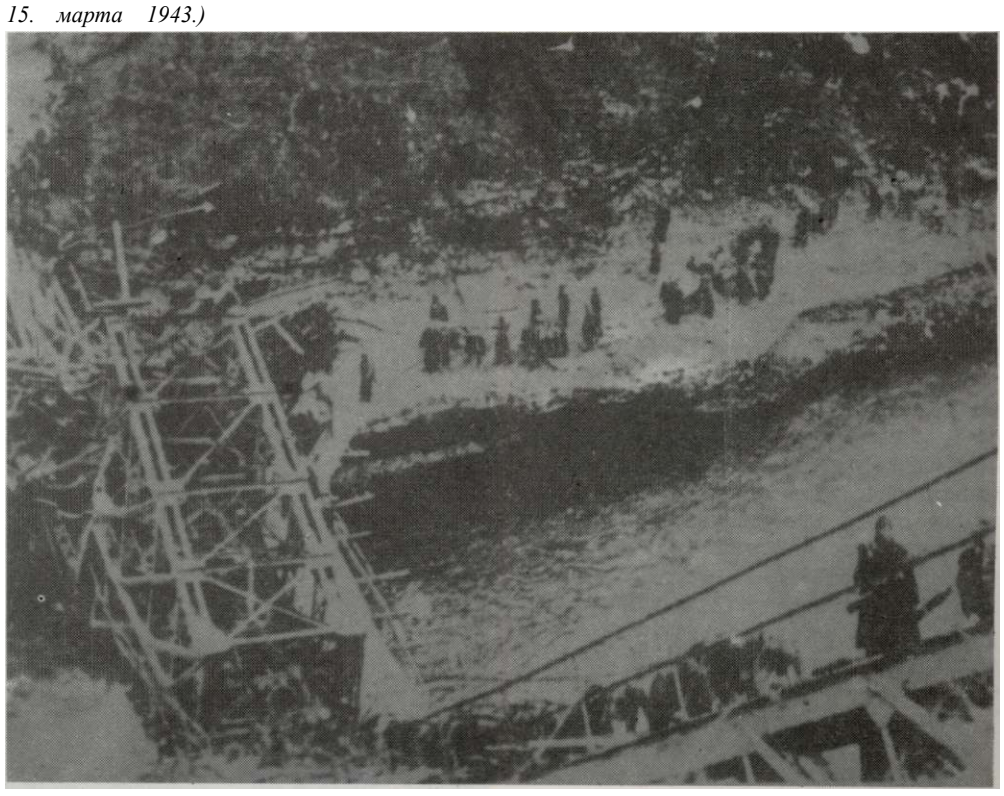

Прелаз преко Неретве

Када је јаку зашгитницу с леђа 5. маја, преузела скоро цела 1. дивизија, све партизанске јединице кренуле су према Јабланици и преко Неретве.

Прелаз преко Неретве отпочео је ноћу 6/7 марта, када су делови 2. далматинске бригаде прешли преко срушене конструкције железничког моста на Јабланици и на левој обали уништили четничко осигурање, а потом ојачани новим борцима наставили даље нападе. У току ноћи прешли су на леву обалу по три батаљона 2. далматинске и 2. пролетерске бригаде, који су енергичним дејствима савладали четнике на положајима изнад Јабланице и до мрака 7. марта створили мостобран дубине око 8 километара за прелаз осталих јединица и болнице. Осмог марта 2. дивизија је потпуно сломила отпор четника у окуци Неретвице и учврстила мостобран. Искористивши почетни успех 2. дивизија је енергичним нападима разбила четнике и 11. марта избила у рејон с. Борци —Борачко језеро.

Инжењерска чета Врховног штаба у једном дану 7. марта, користећи се сломљеном конструкцијом као носачем, саградила је уски дрвени мост мало изнад воде.

И док се мостобран непрестано појачавао, јединице НОВЈ, болесници, рањеници и избеглице отпочели су 8. марта да прелазе реку уз свакодневне ваздушне нападе немачко-италијанске авијације.

Тешко наоружање, опрема и возила нису се могли пребацити преко Неретве, па су или уништени или бачени у реку.

Док је главнина Оперативне групе дивизија са рањеницима прелазила Неретву и продирала на Исток, 1. пролетерска дивизија водила је жестоке борбе северно и западно од Прозора, против двеју немачких дивизија са 20.000 војника. На том одсеку фронта Немци су 7. марта поново кренули у напад и 10. марта, заузели Прозор. Бригаде 1. пролетерске дивизије пружале су узастопан отпор наступајућим немачким колонама све док није 14. марта завршено пребацивање око 4.000 рањеника и тифусара, и јединица преко Неретве. До 15. марта прешле су Неретву и последње јединице из заштитнице.

(Према—М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту —.1941-1945«)

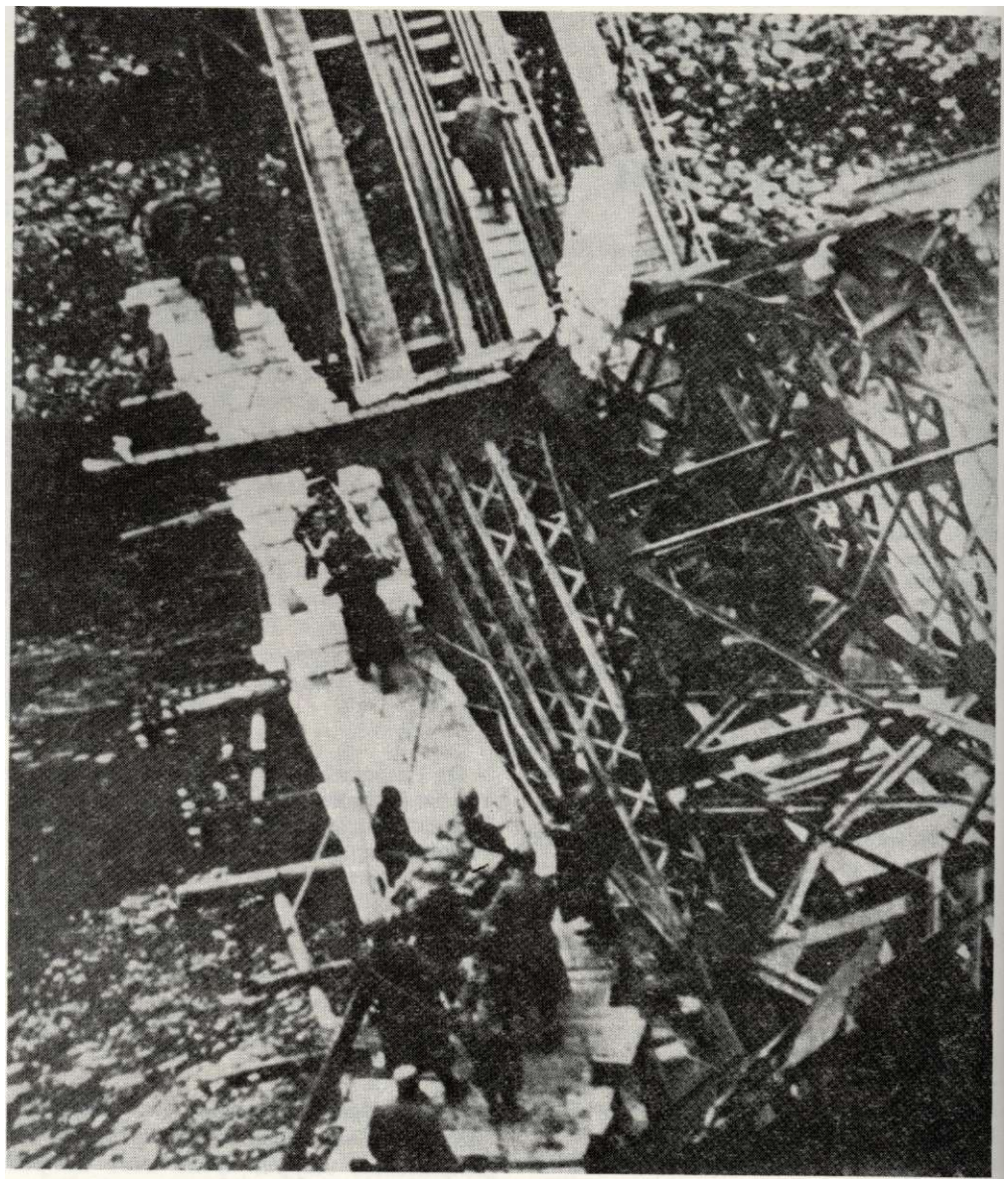

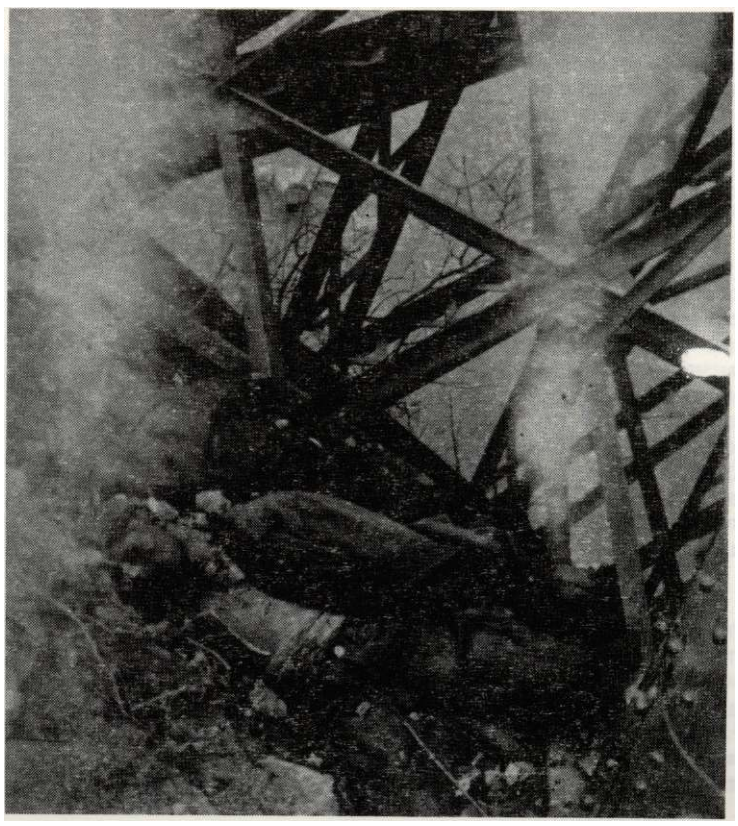

Народ, борци и италијански заробљеници — око 3.000 — пренели су на носилима 700 тешких раЈвеника претежно ноћу због дневног бомбардованм непријатељске авијације.

Један од рањеника који није успео да пређе на леву обалу Неретве.

Борба за рањенике

Успешну ликвидацију италијанских гарнизона у Дрежници (16. фебруара), у Прозору (19. фебруара) и Јабланици (22. фебруара),Оперативна група дивизија Врховног штаба није пропшрила офанзивом на немачке снаге северно од Прозора. Прекид је наметнут спорим кретањем делова Централне болнице преко беспутног планинског простора од Дувна ради окупљања у рејону села Шћита, западно од Прозора. Предах су искористиле јаче немачке снаге за концентричан напад на целу просторију из правца Горњег Вакуфа и Коњица.

Положај дивИзија НОВЈ изгледао је 27. фебруара безнадежаним. Требало је одржати коридор Неретве и у правцу Коњица и у правцу Дрежнице. Требало је добити у времену да се прикупи и пребаци до Јабланице и преко Неретве око четири хиљаде рањеника и тифусара, које су непосредно угрожавале немачке снаге у надирању, посебно са севера од Горњег Вакуфа. Од око 4.000 рањеника, око 1.500 је јахало на коњима, а око 700 били су на носилима. Осгали су пешачили или су превожени камионима у долину код Прозора. Као меру предосгрожнисти против могућих четничких напада с леве обале Неретве и као лукавство да заведе непријатеља о намераваном правцу пробоЈа

(Наставак на стр. 130)

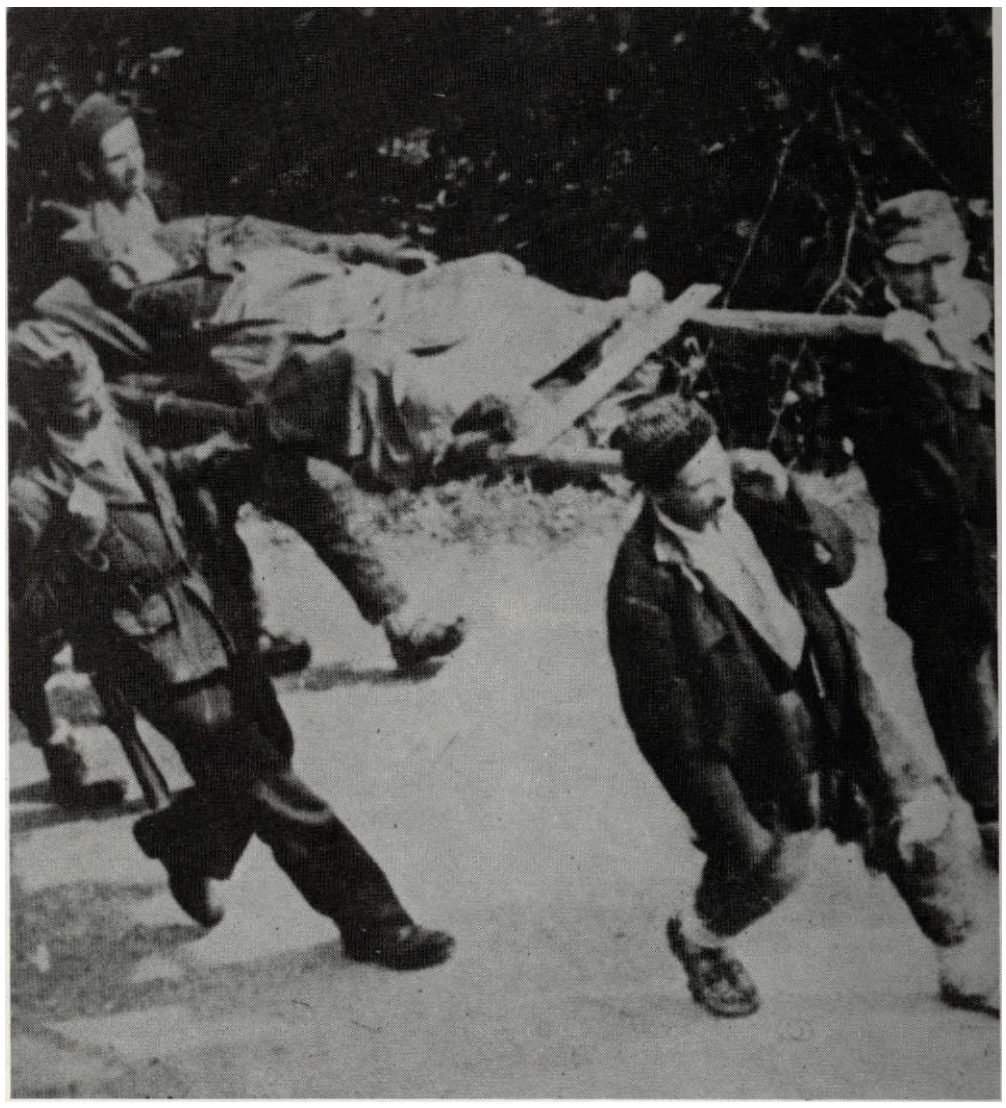

Када су немачке дивизије избиле (17. марта) на обалу Неретве, на њеној десној обали није више било ни рањеника ни бораца Оперативне групе дивизија

Централна болница

Шести март 1943. — Прозор — Сада отпочињемо акцију која није запамћена у овом нашем рату. Стешњени смо у котлину Раме. Пред нама је кањон Неретве. Да би ситуација била још тежа имамо преко 4.500 рањеника и болесника. Све до последњег морамо их спасити. До Јабланице, где се журно прави мост, можемо их пренети камионима, али како дал>е — литица — само козја стаза. Аутомобили не могу, али коњ може. Само где су коњи? Овај крај је страховито опљачкан, нигде нема коња.Ми немамо више од 300 коња, а најмање 2.000 људи треба пренети на коњима. Ових осталих 1.700 можемо носити. На једна носила долази по пропису осам носача, две смене на свака носила, тј. треба нам 13.000 људи, а у овом (муслиманском) срезу због четничког клања тешко је наћи мушкарца у читавом селу.

Десети март — У Јабланици затичем цео Врховни штаб. Седе другови на сандуцима и чекају прелаз преко моста. Свратих после до моста. То је права кошница. Кроз крш срушеног железничког моста, испретураних вагона, направљен је мостић од дасака, преко њега треба да пређе 21.000 војника и рањеника, али прилаз је очајан. И здравом човеку би се завртлоглавило кад погледа доле, а камоли рањеном. Стаза је мокра, излокана, по њој рањеници миле, спуггају се четвороношке, Италијани се деру и вуку носила са рањеницима. Коњи падају с теретом, закачињу Италијане с носилима. Запомагање крици, све се то руши у воду. Доле, хује Неретва, а по брдима, оивиченим нашим и четничким ватрама, јече бацачи, страшна слика.

А ми морамо да пребацимо још 700 тешких и 700 пегаваца. Ноћас рањеници неће моћи уопште да иду — треба трупе пребацивати.

Четрнаести март — Јабланица — Свратио сам у тунел рано у зору. Одношени су последњи пегавци- Остало их је пет. Али за њих су Италијани копали раке. Испијени, жути другови, подлегли су пегавцу. Из Неретве је изношен и последњи рањеник, рудар Половина из Четвртог краљевачког батаљона 1. пролетерске бригаде. Гледао сам празни тунел и мртве другове. Неретва је савладана. Три речи, али колико мртвих на положају, колико од изнемоглости мртвих Банијаца који су дан-ноћ теглили преко кањона. Неретва је савладана али, победа још није ту. Горе је страшни Прењ, најбеспутнија планина у Југославији. Треба туда пронети 4.000 рањеника и болесника. Вшпе нема камиона. Све се мора на рукама износити.

Девета далматинска дивизија се ноћас пребацила. Људи су страшно изнурени. Они треба вечерас да носе наше другове на носилима.

Петнаести март — Покрет — Последња јединица на десној обали, Трећа крајишка бригада, прелазила је реку. Рањеника више није било у Неретви. Задатак је свршен.

Према — Владимир Дедијер: »Дневник«, други део)

(Наставак са стр. 129)

из окружења у кањонима Раме и Неретве, врховни командант Тито је 28. фебруара 1943. наредио да се баци у ваздух свих пет мостова преко Неретве, од Острошца испод Коњица до Карауле, око тридесет километара низводно. Током прва три дана марта, Инжењерска чета при Врховном штабу, под командом инжењера Владимира Смирнова, бацила је у ваздух друмски мост код Острошца, железнички мост и још један друмски мост на другом крају долине Неретве, близу Карауле. Остао је недирнут друмски мост на ушћу Раме у Неретву и железнички мост код Јабланице око седам километара низводно. На извештај да је само делимично извршен задатак, дошло је наређење да се дигну у ваздух и два преостала моста, пгго је чета учинила за неколико сати.

Седма банијска дивизија је једва одолевала нападима 717. и делова 718. немачке дивизије и двеју квислиншких хрватских бригада које су опасно угрожавале Централну болницу на подручју западно од Прозора. За три дана тешких борби (3,4. и 5. марта) 1. и 2. пролетерска дивизија и 7. банијска дивизија одбациле су немачке снаге иза Горњег Вакуфа од 25 до 30 километара. То је несумњиво појачало утисак да би јединице НОВЈ могле покушати пробој према западу и северу и повећало уверљивост варке са подизањем у ваздух мостова на Неретви.

(Према — Јозо Томагиевић: »Четници у 2. светском рату«)

Група из Дурмиторског четничког одреда Николе Бојовића заробљена у селу Добригошћу на Неретвици, почетком марта 1943.

*

Италијански авиони су непрекидно у априлу, од преласка Неретве до Дрине, бомбардовали партизанску колону и безуспешно настојавали да отежају и успоре кретање Централне болнице. На сликама: Александар Чизмић-Ацо (лево) и Станислав Пишчевић-Грцо (десно) борци-рањеници из четвртог аиалона покретних рагшшка Централне болнице.

»Ништа ти ие брини«

Кад су формирани ешалони Централне болнице у току четврте офанзиве, њих петорица су се нашли заједно у четвртом ешалону покретних рањеника. Од тада, па све до после пете офанзиве, нису се раздвајали, делећи заједно све тегобе и напоре. Били су то Драгослав Митровић-Учо, Ацо Чизмић, Станислав Пишчевић, Војин Ђурашиновић-Костја и Лазар Мандил. Сви су били из 2. пролетерске бригаде, рањени у ранијим борбама, а лечили се и опорављали до тада по разним болницама у Босанској крајини. Овај састанак у Централној болници све их је обрадовао. Косгја је био рањен у ногу и ћопао, Грцо и Учо у руке, а Ацо и Лазар у вилице. Зима, нестапшца хране, напорни маршеви, сгално бомбардовање...

Било је тешко и мучно у ешалонима. Храна слаба, често је уопште нема, а покрети стални и дуги. Преко д а^сме се у куће, јер авиони стално бомбардују, а ноћу су покрети, који обично трају до зоре. Међутим, на Крстацу, изнад Неретве, болница се задржала неколико дана. Авиони долазе и одлазе. Њих петорица су напши заклон у стенама и цео дан су заједно. Ту су разговарали о свему а најчешће читали.

Тако дође и подне, време ручку. Паде коцка на Учу да донесе ручак за све. Он је то и радио најчешће, јер није волео да слуша док се остала четворица погађају ко да иде. Чим »штуке« замукоше, Уча донесе у великој талијанској порцији пет комада већ хладне говедине, куване без соли.

Здравим и снажним зубима Костја и Грцо одгризају позамашне комаде. журно гутајући, као да немају времена. Код Лазе и Аце ишло је то много теже. Са два прста откида Ацо влакна меса, конац по конац, и пажљиво ставља у уста, после чега дуго преврће и вавоља док најзад не прогута. Већ скоро годину дана од како нема доње вилице. Рањен је још на Гату, па је присиљен да се помаже прстима. Ко је тада видео огромну рану на његовом десном образу, тешко је могао поверовати да ће икаква хирургија то моћи закрпити. Ипак су партизански лекари пуно учинили. Али су за Ацу од тог времена настале праве муке у погледу исхране.

Са Лазом је било још теже. Он при сваком оброку оставља још мучнији утисак. На Купресу је добио комад усташке бомбе у вилични зглоб, после чега му се укочила доња вилица. Најмањи, па и случајни покрет доњом вилицом изазивао је јаке болове. Он, као и Аца, откида влакна меса, и мучи се да их протури кроз мали отвор између зуба.

Ова ситуација се погоршала у току 4. офанзиве. Није било уопште хране, а гриз, брашно или млечни производи били су велика реткост. На Крстацу се Лазино стање још више погоршало. На повређеном месту се појавила једна израслина која је сваког дана бивала све већа и све болнија.

Код Борачких језера Костја међу колонама угледа хируршку екипу Треће дивизије. Хирург га је познавао још из Босанске крајине. Одмах се сети Лаза и прође хирургу.

Окупатор и његови плаћеници — заједно у оружаној борби против Народноослободилачке војске и њених болница. Смотра црногорских и херцеговачких четника у селу Крстац на Прењу у неуспелом настојању да спрече прелаз Оперативне групе дивизија Врховног штаба преко Неретве, крај фебруара 1943 (десно).

Италијански- војници и четници у Јабланици, фебруара 1943 (доле, лево). Четници, усташе, и домобрани у Херцеговини, марта 1943 (доле, десно).

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА

Главнина Бригаде пребадује се 6. марта 1943. увече после делова 2. далматинске бригаде преко порушеног моста на Неретви, проширује мостобран и сударa се са јачом четничком формацијом у рејону села Крстац. Изненадивши четнике,*разбија их потпуно и протерује. У овој борби разбијене су четничке Јединице Јачине од око 3.000 људи, а око 100 чбтника је заробљено. Налазећи се у претходници Дивизије, Бригада узастопно разбија покушаје разбијених четника да зауставе наше надирање, прво у рејону села Идбар и Љубина планина, а затим на десној обали речице Бијела, и тако редом све до Борачких језера. Борбе од Јабланице до Борачких језера водиле су се у врло тешким теренским и временским условима, уз слаоу и нередовну исхрану бораца и јединица. У рејону Борачких језера бригада добија крали предах, али подноси још једно врло тешко бомбардовање, нарочито делови њеног 2. батаљона.

(»Друга пролетерска бригада« — Зборник сећана, књига 2)

— Имамо једног друга коме би требало код ува да се расече једна гука, ваљда чир. Мучи се, не може да једе.

— Добро, ја ћу бити у оним кућама, па га тамо доведи! — показа лекар на једну брвнару под једном косом.

Костја, задовољан што ће Лази помоћи, пожури за колоном, и саоппгги Лази и осталима шта је урадио. Лаза одмах пристаде и они одлучише да он са Грцом пође на операцију.

Није то ништа, брзо ћемо то уредити! — по навици рече хирург загледајући под завој.

Трећег дана вратио се Лазо у ешалон. Како је стигао, оде право да тражи Костју и остале.

— Где су остали? — упита Лазо.

Костја не стиже да му одговори, јер, у том часу, од Мостара долетеше »штуке«, правећи круг над Борачким језерима.

Стрмоглавише се један за другим и одјекнуше снажне експлозије које надјачаше буку мотора. Лазо и Костја само видеше како она брвнара, у којој је извршена операција, нестаде, док су даске и греде летеле високо изнад борова.

Др Станислав Пишчевић

Обезбеђен мостобран

Дође наређење да се 6. марта увече припремио за покрет. Знаци распознавања су симболични: »Рањеник — спасен«. Крећемо ка Неретви. Изнад главе нам експлодира светлећа муниција. На прелазу се води жестока борба. То Далматинци успостављају мостобран.

Сада смо ми пред реком која се беласа и жубори. Тридесетак метара високе обале готово вертикално се спуштају према кориту реке. На дну је само неколико метара слободног простора до воде. Десетак метара лево од нас, стоји разбијен велики железнички мост. Делови моста штрче изнад воде, усправљени као лествице. Неколико другова се спустило конопцима до воде, где дочекују саборце који се, у колони, котрљају низ обалу, да не падну у хладну реку. Одмах се хватају за гвоздену конструкцију обореног мосга

(Наставак са стр. 131)

и, висећи на рукама, пребацују. Мост звони од непријатељских куршума којима нас гађају с друге обале, али нам нипгга не могу, јер их Далматинци већ чисте и гоне из бункера.

Од половине реке почињемо се пењати ка левој обали, преко железничких прагова који су били намепггени као усправни стубови. Са обале одмах крећемо уз огранке Прења — на село Крстац.

У зору, 7. марта, 1. и 4. батаљон су се устремили на Крстац, а 5. батаљон је кренуо низ воду, да заобиђе четнике који су се још налазили на обали. За неколико минута наша два батаљона су била у селу, јер су ухватили на спавању на хиљаде четника из познатих казнених јединица. Брзо су се прибрали и, знајући да је Крстац кључ њихове одбране, кренули силовито у против напад, успевши да нас потисну неколико стотина метара.

Напш батаљони су извршли нов напад, још снажнији и силовитији. Хиљаде четника није могло да издржи овакав напад и почели су да беже уз снежне усове Прења, засгируђи га гомилама лешева. Наша два батаљона су наставила да их гоне и уништавају.

Срећко Милошевић

Похвала за дејства око Калиновика

Штаб 2. пролетерске дивизије известио је 23. марта 1943. Врховни штаб о борбама које је 2. пролетерска бригада водила неколико дана у околини Калиновика:

»Сама је успјела пресјећи комуникацију Калиновик — Фоча и тиме... натјерала четничке банде да се повуку. Бригада је показала невиђену упорност водећи данонопно борбе с непријатељем... и њој се, углавном, има захвалити оваквом брзом паду Калиновика.« *(»Зборник докумената о НОР-у«, том IV, књ. 11, стр. 211)*

Губици Бригаде у бици на Неретви

»У овом периоду Бригада је, према грубим подацима, избацила из сгроја 1.924 непријатељска војника. Истовремено је имала 69 погинулих, 169 рањених и 4 нестала борца и руководиоца. Највећи број избачених из строја имала је због честих бомбардовања од стране непријатељске авијације.« *(С. Урошевић: »ДругГа пролетерска бртада«)*

Прва чета 3. батаљона на прелазу преко Неретвице (мзвориште), средина марта 1943. Први ред, слева: Бранко Татомировић (1), Милан Кемивеш (3), Душан Царевић (4), Рацо, комоpција из Србије (5). Здесна: Војо Лукић (5), Јела, из Београда (6).

Завршне операције у бици на Неретви

Положај Оперативне групе дивизија био је тежак, иако је савладала главну препреку Неретву и пребацила се на њену леву обалу. Маневарска способност Групе била је потпуно ограничена зато нгто се налазила на просторији дугој око 30 и широкој око 10 километара заједно са Централном болницом чији је покрет од Јабланице до Главатичева (око 40 километара) трајао две седмице уз просечно дневно прелажење око 3 километра. Брзо избијање у рејон Главатичева омогућавало је дејство у више праваца.

Тек када је 2. пролетерска дивизија разбила четничку одбрану код Чичева, 14. и 15. марта, и избила пред Главатичево, створени су услови за дејство у више праваца кроз североисточну Херцеговину према Санцаку. У жестоким борбама у рејону Главатичева, Невесиња, Крстаца и Улога, разбијене су четничке снаге од око 6.000 припадника. Оперативна група дивизија је избила 22. марта на широк маневарски простор какав је представљала калиновачка висораван. Двадесет трећег марта заузела је Калиновик, одакле су се четничке снаге повукле према Фочи са Дражом Михаиловићем, који је тамо стигао из црногорског села Липовице са групом од 2.300 четника.

Овладавши линијом Невесиње — Улог — Калиновик, Оперативна група дивизија победоносно је завршила битку на Неретви.

Битка на Неретви је вођена у веома тешким околностима: на изразито планинском, кањонима река испресецаном терену; у условима оштре зиме, глади и епидемије тифуса; под теретом четири хиљаде рањеника и болесника против бројчано и технички знатно надмоћнијег непријатеља.

То је једна од најсложенијих битака вођених у току НОР-а у којој су дошли до изражаја квалитети јединица НОВЈ — њихова офанзивност, покретљивост, способност за разноврсне маневре, иницијатива командног кадра и изнад свега високи борбени мотив.

(Према — М. Цолић, »Преглед операција на југословенском ратишту 1941—1945«)

Рањеници Централне болнице код Идбара, средина марта 1943.

Први батаљон у бици на Неретви, марта 1943. Стоје, здесна: Рашо Нешовановић (1), Митар Калкан (4), Франа Коштан (5), Мишо Стојић (6). Чучи, здесна: Божо Поповић (2).

Трећи батаљон у бици на Неретви, марта 1943. Здесна, седи: Душан Илић Србин (3). Здесна, стоје: Лука Црногорац (1), Пантелија Прокић (2), Петар Паројчић (4), борац из Ливна (5), Мирослав Мршић (6), Милан Кемивеш (7), Александар Смиљанић Пекар (10).

Резултати борбе око Калиновика

23. март — Калиновш. — После краћег пушкарања са четничком заштитницом, 3. и 5. батаљон су већ око 3,30 часова ушли у Калиновик. Том приликом убијен је четнички командант Калиновика.

У 4,30 часова стижемо са 2. батаљоном у Калиновик. Претресајући тврђаву, патрола овог батаљона нашла је на спавању у једној просторији два ученика осмог разреда, из Васојевићке групе четника, који су у бежању заборавили да их пробуде.

Ускоро пристигоше курири из 1. и 4. батаљона који се налазе у Јелашцу и Боријама. После разбијања непријатељске колоне, наочиглед свих четничких снага, ови батаљони избили су код села Јелашца на цесту и напали другу велику четничку колону која је одсгупала ка Фочи. Побили су много брадоња. Симпатизери и нека два наша друга, који су били заробљени прошле године кад је Челебићко-драгочавски батаљон одсгупао од Фоче, обавестили су 1. батаљон да су хаубице од 100 мм прошле цестом. Једна чета 1. батаљона сустигла је хаубицу код села Борије и запленила их заједно са 60 граната.

У 8 часова дођоше два симпатизера из Загорског четничког батаљона и до-

(Настпавак на стр. 134)

СТАЊЕ У БРИГАДИ

— Цептралном комитсту КПЈ —

На дан слања нашег задњег извештаја, 11. 12. 1942. године из околине Ливна, имали смо укупно 326 чланова Партије и 25 кандидата. Данас, 26. 03. 43, године, наша партијска организација броји 393 члана Партије ппус 35 другова који су изгинули у последњим борбама. Социјални састав изгледа овако: 170 радника, 136 сељака и 87 интелектуалаца. Постали смо, услед попуњавања, претежно сељачка бригада.

Много је побољшан одос између старих и нових бораца. Последње борбе су их зближиле. Партијци и стари борци предњаче у борбености, зато они и доста шну. Сада имамо око 350 старих бораца, отприлике једна четвртина целокупног састава.

Слободап Пепезић, зоменик политичког комесара 2. пролетерске

(Извод из извештаја — Прсма »Друга Пролетрска бригада« — Зборииик сећања, књ. 2)

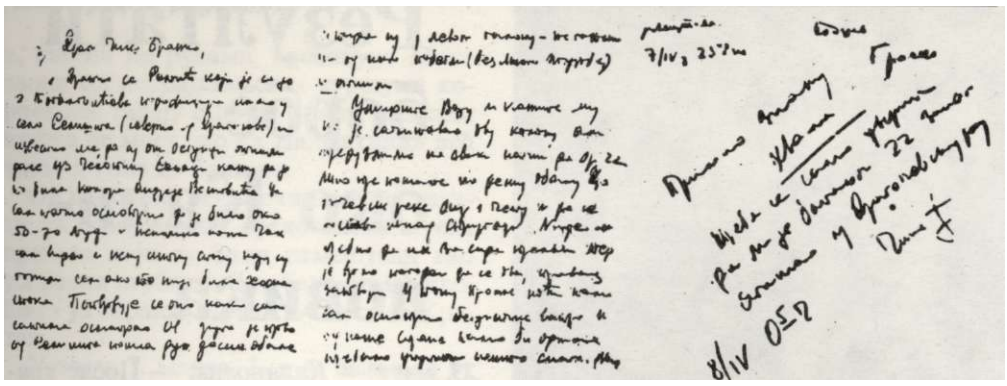

Преписка издајника: »Чика Ђока« (Дражa Михаиловић) наређује: »Чика Бранку« (Захарије Остојић), команданту истуреног дела четничке Врховне команде да, уочи битке са Народноослободилачком војском на Драгочавској реци тражи од броја 22 (то је шифра за Италијане) »на сваки начин« упуте једну своју чету. Убрзо, Остојић му одговара да су Италијани упутили не чету, већ батаљон. Дражa Михаиловић је на том Бранковом извештају написао: »Примио знању. Хвала...«

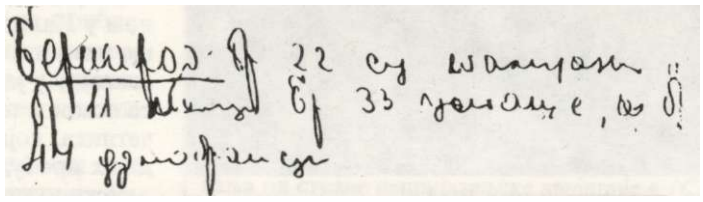

Дражa Михаиловић дешифрује називе својих савезника у борби против НОВ: број 22 у телеграмима су Италијат, 11 Немци, 33 усташе и 44 домобрани.

Трећи и пети батаљон Бригаде су изненадним самоиницијативним препадом без борбе заузели Калиновик, 23. марта 1943. Овом акцијом се успешно завршавају скоро тромесечна офанзивна дејства Оперативне групе дивизија Врховног штаба у склопу битке на Неретви.

(Наставак са стр. 133)

несоше два пушкомитраљеза. Причају о распаду четничких банди и деморализацији која је завладала у њиховим редовима.

Према првим подацимаЈ изгледа да је у Калиновику једно време боравио и Дражa Михаиловић. Са чича Бранком (Захарије Остојић, мајор бивше југословенске војске) и Ђурипшћем било је још доста четничких официра који су оргијали у Калиновику, славећи унапред уништење партизана. Неславан траг оставили су у виду неколико великих буради црног вина, ракије и ликера које смо затекли. Поред тога, патроле 5. батаљона пронашле су неколико брадоња мртвих пијаних како хрчу уз плотове. По собама, где су четнички официри становали, нађене су, у паничном бежању заборављене, многе ствари на гоје се у рату ретко наилазш разни парфеми, колоњска вода, пудер и помада.

У овом четничком друштву била су и четири Италијана са радио-сганицом, за везу са италијанским гарнизоном у Фочи.

Иначе, у Калиновику је било досга магацина из којих су Италијани из Фоче снабдевали све четничке јединице. Међутим, евакуација и пљачка ових магацина почела је још пре три дана док још нисмо ни почели напад. Сељаци из околних села разнели су доста по својим кућама, тако да је затечено непгто мало хране и соли.

Од оружја је пронађен једа мали италијански бацач, са 33 мине, и разбацана пушчана муниција.

Према досадашњим подацима, четничким бандама су нанети следећи губици: 60 мртвих, 148 рањених и 20 заробљених; заплењена су 4 пушкомитраљеза, 30 пушака, 2 револвера, 18 бомби и 5.284 пушчана метка.

Наши губици: 12 мртвих, 27 рањених.

У борбама око Калиновика утрошено је: 133 мине за тешки бацач и 13.092 пушчаних метака.

Одлучносг нашег штаба бригаде у овој операцији добар је пример како треба посгупити и дејствовати на непријатеља, примајући одговорност на себе, кад постоји убеђење о сигурности и оправданости такве операције. Да смо чекали, према наређењу Штаба дивизије, који није био упознат са правом ситуацијом, сигурно би наша бригада као и 1. пролетерска и 2. далматинска имале много веће губитке, јер би четници добили у времену и снабдевали би се муницијом од Италијана а вероватно и новим појачањима.

Љубодраг Ђурић

Губици у четвртој непријатељској офанзиви

Према извештају немачког генерала Литерса, њему потчињене трупе имале су 2.488 погинулих, рањених и несгалих.

Италијани су, према њиховим непотпуним извештајима, имали преко 6.000 војника и офидира избачених из строја.

Највећи удар су снаге НОВЈ нанеле четницима Драже Михаиловића, који се од пораза на Неретви никада више нису опоравили.

Од непријатеља је заплењено: 12 исправних тенкова, преко 100 топова и минобацача разних калибара, неколнко стотина митраљеза и пушкомитраљеза, на десетине моторних возила, вагонске количине муниције и разног другог ратног материјала.

Јединице НОВЈ претрпеле су губитке од преко 4.000 погинулих и рањених, посебно од непријатељске авијације која је извршила 3.345 авио-полетања, од чега 70 посто за ватрена дејства.

(Према — М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту — 1941—1945«)

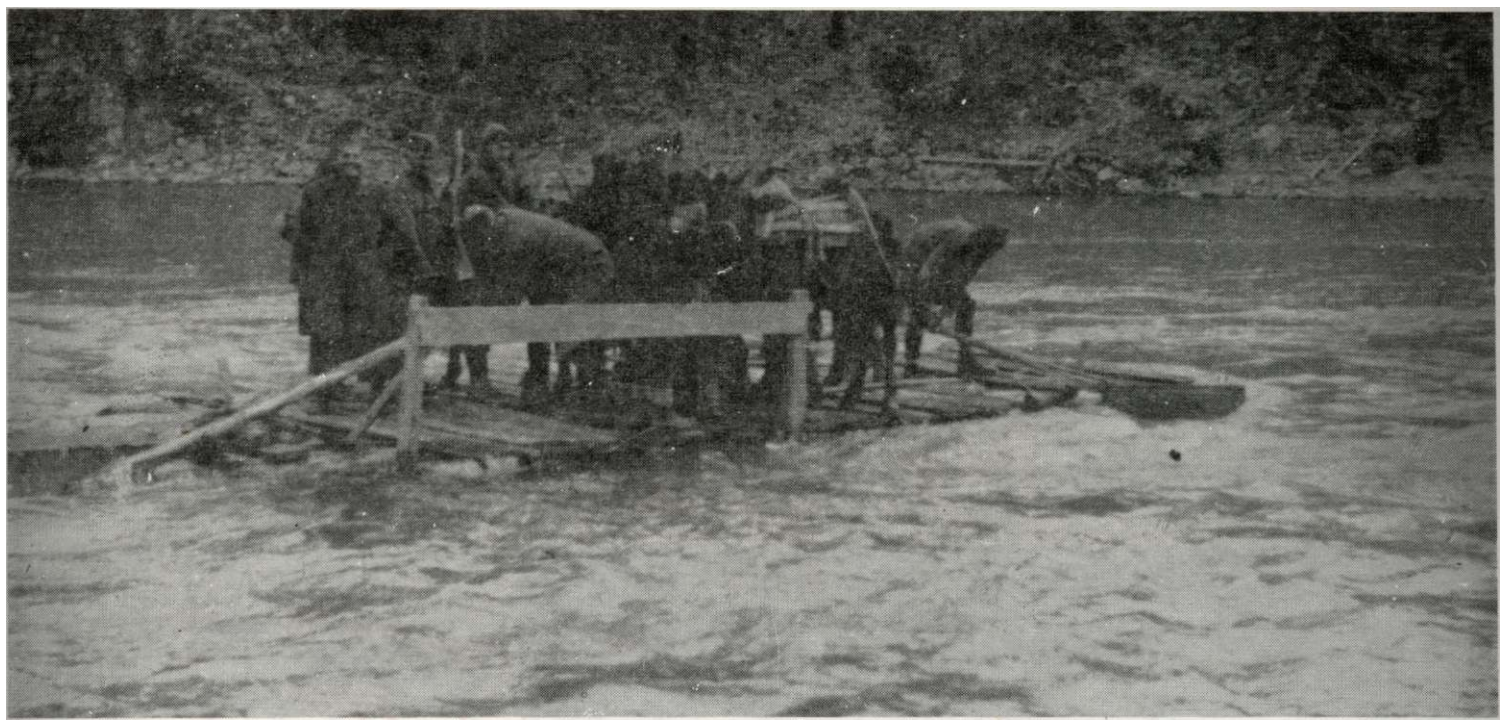

Група бораца 1. батаљона прелази сплавом преко Дрине, 7. марта 1943. Слева: Миле Вујовић, Радомир Васиљевић Рале, Нења Далматинац, Радомир Раде Мићић, Ђорђе Коковић.

Наш Алекса

Већ смо неколико дана у долини Дрине. Наша бригада, увек спремна за борбу и покрет, покушава и овога пута да пгго пре пређе брзу реку. Али, увек се нешто испречи: једном пионирска чета Врховног штаба није била позвана на време; други пут сплав није био добро направљен, јер није било материјала, нити смо ми знали како се сплавови граде, а нигде нисмо могли наћи сплаваре.

У Штабу бригаде и међу борцима нервоза је досшгла врхунац када се сазнало да се и жичани мосг накривио. То, у ствари, и није више био мост, већ само жице које су га држале. Четници, који су се налазили на десној обали Дрине, успели су да се ноћу неопажено привуку и пресеку једно уже.

Није остало нишга друго него да се једна барака на ушћу Бистрице у Дрину претвори у ковачку радионицу. Комесар бригаде Алекса Дејовић, бивпш бравар, постао је главни ковач. Помажу му Миодраг Миловановић Луне, заменик команданта бригаде, Јеврем Поповић, заменик команданта 4. батаљона, Драгојло Стојић, тобџија, и други. Муче се без алата да искују кламфе за повезивање балвана.

Цео дан 1. априла радило се грозничаво. Алекса неуморно кује кламфе, али посао није могао да се заврши. Ради се упорно дал>е. Тек 3. априла изјутра неколико балвана је коначно повезао у мали сплав. Група изабраних бораца под Јепшним вођством пребацује се сплавићем са задатком да се што пре докопа десне обале Дрине и тамо направе мосгобран. Нису још били ни кренули, а брзак је раскинуо сплав. Четници су припуцали са друге обале дугачким рафалима. Погинула су два борца из 2. батаљона, једва се вратило неколико рањених, међу којима је био и Јеша.

Неуспех нас је поучио да треба градити масивнији сплав са доњим балванима постављеним у правцу речног тока, како би се смањио притисак водене струје. Од тога се убрзо одустало, јер је неко јавио да близу, на Броду, у шумској радионици, посгоји готова конструкција. Пријатно откриће улива наду борцима. Изгледало је да ћемо најзад успети.

Алекса и Луне одлазе да погледају сплав. Добар је, али треба га доградити. Непријатељ им није дао да раде у миру. Обавештени од четника, Италијан и су целе ноћи топовима из Фоче тукли рејон око ушћа Бисгрице у Дрину.

У рано јутро 5. априла, поред бараке где је била смештена радионица, тешко је рањен у ногу Алекса, док је Луне лакше повређен.

Утучени смо због тешког рањавања комесара бригаде. Забрињава нас то што му је из пресечене вене на десној нози истекло досга крви. Са страхом очекујемо весги из болнице. И даље покушавамо прелаз. Нисмо успели пређи ни рано ујутро 6. априла: под ударцима снажне речне струје, пловећи мост се брзо распао. Пропао је и трећи наш покушај да сопственим превозним средствима пређемо Дрину.

Исговремено, хируршка екипа води борбу за Алексин живот. Губитак крви и гасна гангрена захтевају да му се нога одсече. Два часа траје тешка операција без наркозе, оскудним инструментима. Алекса не показује каква страшне болове преживљава. Хирург, међутим, ни после операције, није задовол>ан његовим сгањем. Борци, ратни Алексини другови, веома су потиштени.

Око Алексине постеље окупљени су чланови Штаба 2. бригаде и 2. дивизије.

Питају га како се осећа. Алекса им прибрано одговара да је добро и скреће разговор на изградњу сплава и прелаз Дрине.

Другови га бодре, говоре о оздрављењу.

На другој страни, из долине Дрине сгиже охрабрујућа весг. Начелник пгга-ба 2. дивизије Јован Вукотић јавља да је око 5.30 тога јутра почела да прелази Дрину, код села Мјешаји, 2. далматинска бригада.

Увече су сви батаљони 2. пролетерске у селу Мјешаји, осим 3. батаљона који је осгао да демонстрира прелаз реке према четницима на Броду. Задовољсгво пгго ћемо реку прећи помућује долазак курира из болнице.

— Умро је Алекса, другови — саопштава он дрхтавим гласом. Сви су занемели, иако су на такав исход били припремљени.

Умро је у селу Кути, изнад реке Бистрице, леве притоке Дрине, 10. априла 1943.

Миодраг Жико Аврамовић

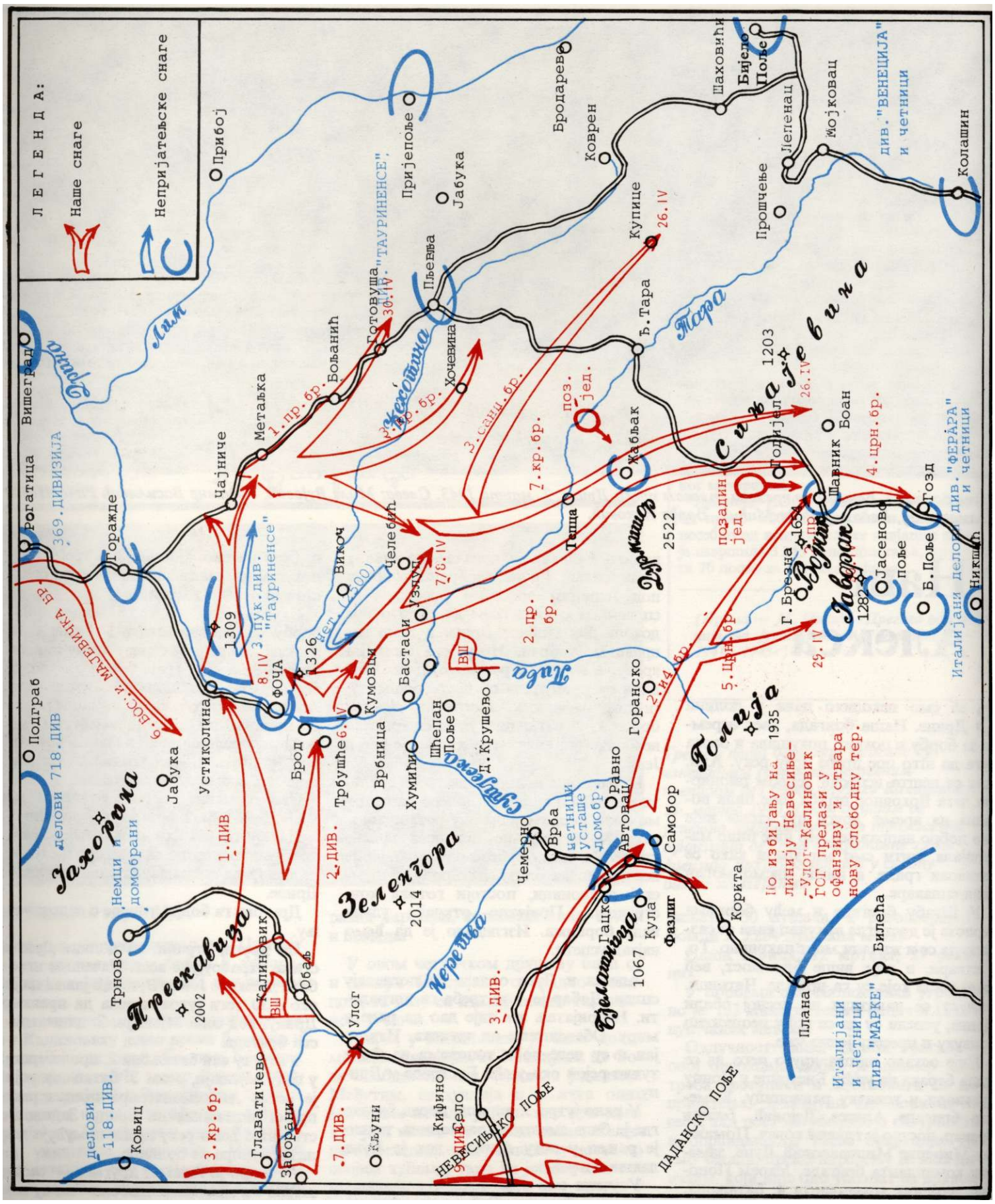

Прелаз Оператиште групе дивпзпја Врховиог штаба преко Дриие и продор у Сапцак и Херцеговину (6—30. априла 1943)

После битке на Неретви и кратког предаха на невесињско-калиновачкој висоравни, Оперативна група је препша преко Дрине. Продором у Санџак и Црну Гору ослободила је нова подручја током априла л прве половине маја. Врховни штаб је планирао да се јединице, после одмора и попуне, усмере на лшсвидацију италијанских гарнизона у Бијелом пољу, Мојковцу и Колашину и на офанзивна дејства према Косову и Јужној Србији.

(Према — М. Цолић: »Преглед операција«)

ДЕЈСТВА ОЛЕРАТИВНЕ ГРУПЕ ДИВИЗИЈА ПО ЗАВРШЕТКУ БИТКЕ НА НЕРЕТВИ

• *Из правца Калшовика*

Прва пролетерска дивизија — Као целина: после разбијања отпора црногорских четничхих одреда и делова 3. пука италијанске дивизије »Тауринепсе« из гарнизона у Фочи прелази Дрину код Устихолине до рејона код Чајнича и Метаљке. Одвојено: 1. пролетерска бригада преко Бољанића и Готовуше у рејон северно од Пљеваља, где посаду одржава италијанска дивизија »Тауринепсе«; 3. крајишка бригада поред Хочевине, јужно од Пљеваља; 3. санџачка бригада поред Крупица према Бијелом пољу; 7. крајишка бригада преко Тепаца и Жабљака ка Боану. Главна усмереност 1. пролетерске дивизије на ликвидацију италијанских гарнизона у Бијелом Пољу, Мојковцу и Колашину.

Друга пролетерска дивизија — После сламања отпора четничких одреда при прелазу Дрине код Брода, јужно од Фоче, разбијања групе од 2.500 црногорских четника Павла Ђуришића у рејону Завајит-Хумић, преласка преко Таре код Узлупа, правцем Никовићи, Жабљак до с. Горња Брезна, северно од Никпшћа, где у садејству са 4. и 5. црногорском бригадом наноси тежак пораз четницима и делу италијанске дивизије »Ферара«.

Врховпи штаб— правцем 2. дивизије, прелаз преко Пиве код Шћепан поља на Горанску висораван код с. Доње Крушево.

ФИЗ правца Главатичева — Улог

Седма бапијска дивизија преко превоја Чемерно са Централном болницом на Горанску висораван.

•*Из правца Невесша*

Код Невесиња *9. далматипска дивизија* расформирана у априлу.

Трећа дивнзија — као целина: —јужно од Кифина села до Гацког и Автовца. Одвојено: једна јединица преко Корита и Плане према Билећи ради обезбеђења од четника и делова италијанске дивизије »Марке«. 5. бригада јужно од Горанског у рејону између планине Голије и с. Брезне према Никшићу; 2. и 4. бригада јужно од Горанског преко Шавника оевероисточно од Никшића према четничкој групацији и деловима италијанске дивизије »Ферара«.

(Према — М. Цолик »Преглед операција на југословенском ратишту — 1941—1945«)

Комора и борци прелазе преко Дрине, код Фоче 7. априла 1943.

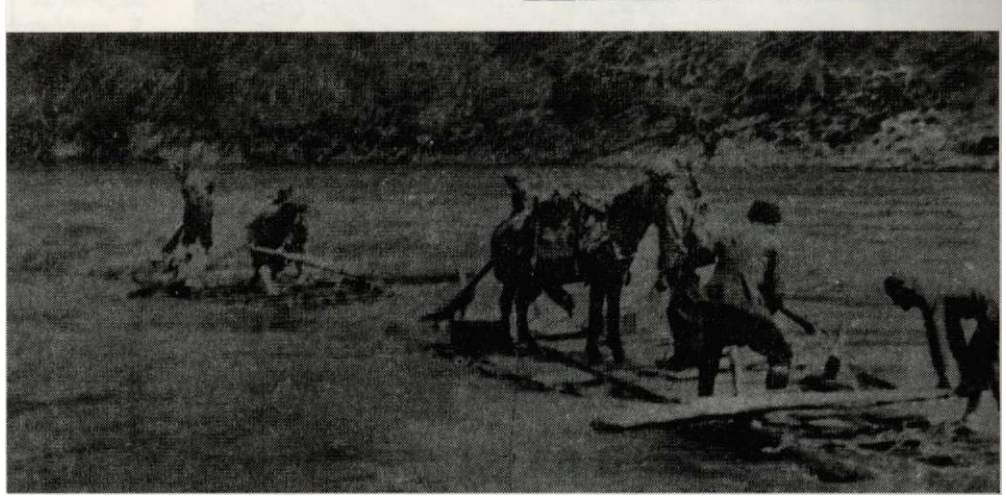

Разбили смо четиике на Дрини

Трећи батаљон је стигао у близину места прелаза преко Дрине код села Мешаји, југозападно од Фоче, око 12 часова 14. априла када је наређено да се заустави и да се на брзину подели борцима већ скувани скроб. У тренутку поделе, прилазећи казанчићу да прими оно мало оскудне хране, борца 3. чете, малог Милорада Ђокића, зрно тешког митраљеза »бреда« погађа право у срце. С порцијом у руци, пао је мртав, над казанчићем, неизусгивши ни реч. Подигли смо га и ту одмах сахранили. Милорад је имао само 17 година. У току ноћи и сутрашњег дана, заједно са Санџаклијама, успели смо да зауставимо напредовање злогласних четника ка селу Драгочава и одржимо положај на Слабићу.

Предвече, 15. априла, батаљон је кренуо да збаци са брда Плијеш четнике којих је у овом рејону било око 2.000. На положајима су запалили много ватри, приказујући да их има много више него пгго их је било. Целу ноћ смо нападали. Четници се грчевито бране и врше снажне противнападе. Бомбама и митраљезима одбацујемо јурише пијаних четника. У зору се припремамо да им зађемо са леђа.

»Јуриш, другови«.

Команду прихватише сви борци. Рада Шишковић устаје из заклона и прва јуриша. Баца бомбу, убија два четника и јуначки гине од непријатељског миграљеза који је тукао бочно. Десетина у којој су били Милорад Тасић, Вукашин Стефановић, Светислав Секулић, Милутин Кочић, Данило Радовановић, јуриша и за трен ока залази четницима за леђа. Тада наста пометња и колебање. Почеше и трубе да свирају и бубњеви да лупају, »спрем'те се, спрем'те четници, силна ће борба да буде«.

Све жешћи наши јурипш натерују четнике да се у нереду повлаче.

У овој борби имали смо четири погинула друга. Међу њима је и народни херој Рада Шишковић. Рањено је девет наших бораца. Погинуло је 35 и рањено 20 четника, само на положају 3. батаљона. Запленили смо два пушкомитраљеза, више хиљада метака и четири сандука бомби и друге италијанске опреме.

Петар Грачанин

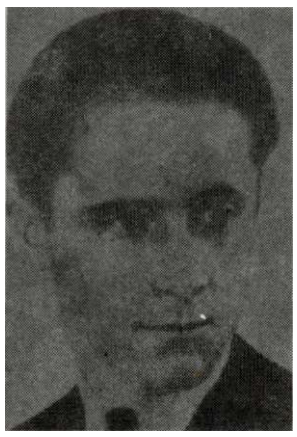

Тихомир Матпијевић

Данило Рашић

Бранко Дражевић

Унакажени погинули пролетери

17. април 1943 — У12. сати ноћу добили смо задатак да опет заузмемо плато Хумић са кога смо се синоћ повукли.

У расвит зоре Хумић је био пуст. Четници су побегли. Размилели смо се по јучерашњем бојишту. Пијани крволоци су масакрирали лешеве иожевима. Ископане очи, одсечене уши, тешко их је препознати. Искупили смо их све, њих 16 храбрих, већином младића из Србије, и сахранили.

Погинули су: командир чете Тихомир МатиЈевић, водник Данило Рашић, десетар Бранко Дражевић, пушкомитраљесци — МихаЈло Глишић и Петар Облаковић; борци — Максим Илић, Ђуро Деветак, Божо Ђурин, Роса Макић, Мато Лабор, Никола Иветић, Драгољуб Ђурић, Јосип Ходах, Миодраг Јанковић, Јозо, из околине Шибеника.

19. април — Пет бригада, највише Васојевићких четника, наоружани од италијанског гарнизона у Пљевљима, требало је да извуку Италијане из опседнуте Фоче. После претрпљеног пораза, побегли су у Црну Гору. На Хумићу је била 1. јуришна бригада којом је командовао злогласни Павле Ђуришић. Имала је око 70 погинулих и рањених.

20. април — Петнаест преосталих бораца Таковске чете ћутке је зурило у овећу ватру не склањајући очи од дима. Трушо (Веселин Перовић) и Кочо (Љубомир Павлов) поведоше песму. Певају са сузама у очима. Окренух главу у мрак, да не виде моје сузе.

(М. Лукић: »Ратни дневник« 1941—1945«)

»Чика Ноле«

Новица Ђурић, опанчарски радник, рођеи 1905. у с. Заовинама код Бајине Баште, живео у Ужицу, умро од запаљења плућа 24. априла 1943. у с. Борију између Завајита и Ћелебића као припадник Интендантуре 2. пролетерске бригаде. Два његова сина била су чланови Штаба бригаде: Љубодраг, командант и Драги, интендант. Трећи син Желимир Жељо учитељ, секретар ОК КПЈ за Ужице и један од учесника у стварању Ужичког партизанског одреда погинуо је приликом повлачења на Златиборском пу-

ту код Ужица, 29. новембра 1941. године. Проглашен је за народног хероја. Новицу су »чика Ноле«, од милоште звали борци којима је правио опанке од пресне коже. А он им је често одговарао: »Добри су и прешњаци, кад нема пгтављене коже. Кад ослободимо неки град, биће правих опанака«.

Новица Ђурић

Таковци на Хумићу

После вишедневних драматичних напора око форсирања Дрине 2. пролетерска, заједно са осталим бригадама 2. дивизије и својим левим суседом 1. пролетерском дивизијом, нашла се на десној обали Дрине. Четници, иако подржавани артиљеријском и минобацачком ватром италијанског окупатора из гарнизона Фоча, били су брзо разбијени.

Уморан од напорног ноћног марша, Чачански батаљон ујутру хита ка значајном и доминантном вису Хумић. Штаб бригаде наређује: »Хумић не сме пасти у руке непријатељу, јер би тиме постао сасвим реалан упад четничких кољача у дивизијску болницу која се налазила у селу Бастасима«.

На Хумић избијамо неколико тренутака пре четника. На саму коту избија 3. таковска чета која је сада бројала 35 бораца, док се лево од ње налази Љубићка и Чачанска, приближне јачине. Батаљон у целини броји око 120 бораца. Десно одјекују експлозије артиљеријских граната. На Хумићу се оцртавају ровови које је у првом светском рату копала 6. аустроугарска армија.

Први јуриш четника већ је на помолу. Провирују на ивици шуме иза дебелих букава. Стрељачки сгрој 3. чете чека спреман за борбу прса у прса развијен на самом врху Хумића. Командант батаљона, Милан Ракић налази се уз 1. и 2. чету. С њим је и политички комесар батаљона Милисав Лукић и заменик команданта Душан Јечменица. Ја сам са 3. таковском четом.

Трећа чета има дивног командира, Тихомира Матијевића. Као да сада гледам његову стаситу људску фигуру, како се, после одбијеног четничког јуриша, суверено шета врхом Хумића, заливеног крвљу нашом и непријатељском. На њему је зелена прекројена и кицошки дотерана италијанска блуза и гојзарице које је запленио са својом четом у јуришу, на италијански бункер код Дрежнице, на Неретви.

Четнички стрељачки сгрој, добро снабдевен из магацина италијанских окупатора ручним офанзивним бомбама, познатим по својим бучним експлозијама, не пгтеди их и просто нас засипа њима. Ми хватамо још неексплодиране бомбе и враћамо их њима.

Негде, у позадини непријатеља који напада Хумић, чује се наш 4. ужички батаљон. Непријатељ поново подилази положајима наше 1. и 2. чете. Његов још масовнији сгрељачки строј поново креће ка нашем положају покушавајући да истовремено обухвати десно крило »Таковаца«. Критична ситуација на читавом фронту чете, а нарочито на десном крилу. Бранко Дражевић, дојучерашњи омиљени курир пгтаба Чачанског батаљона, повео је у противјуриш своју десетину. Четничка група на нашем десном крилу морала је да се окрене натраг и повуче у шуму из које је пошла. У том тренутку цела чета се подигла у противјуриш. Враћање бом-

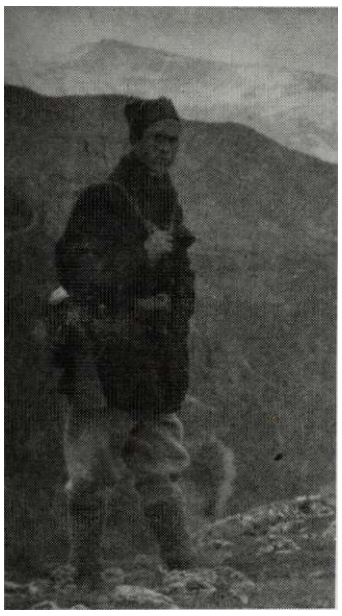

Михаило Швабић, заменик политичког комесара 2. батаљона враћен је септембра 1942. у Мркоњић Граду на рад у ЦК Скоја. Снимљено у пределу Дрине код Фоче, крајем марта 1943.

У пределу код Фоче (слика десно) почетком априла 1943. Слева: Велимир Јакић, командант 3. санџачке пролетерске бригаде, Пеко Дапчевић, командант 2. пролетерске дивизије, Љубодраг Ћурић, командант 2. пролетерске бригаде.

Борци 1. батаљона код Јаворка, северно од Никшића, крајем априла 1943. Стоје, слева: Манојло Смиљанић Цимер (1), Мика Делић (2), Слободанка Недељковић (3), Никит Никитовић (4), Бошко Видаковић (5), Милинко Никитовић, командант батаљона (6), Илија Купрешанин (7). У средини: Милка Јурас (1) и Милун Ивановић (2). Седе, слева: Момчило Златановић (2), Баћа Николић (3) Богољуб Чукић (4), Раде Вигњевић (5), Петар Граовац-Анџарић (6).

Партијски и војно-политички скупови

У ^предаху између 19. и 27. априла 1943Годвијала се жива партијско-политичка и војиичка активност по батаљонима. На састанку, одржаном 24.априла у селу Златни бор (источно од Фоче), Штаб бригаде је са штабовима батаљона припремао критички анализу за касније батаљонске расправе о недостацима у последњим бороама и односима према становништву. Одржан је и тродневни курс при Штабу бригаде за војне руководиоце. Припремљени су и написи за нови, пети, број бригадног листа »Без предаха«. Стигао је и прилог врховног команданта Тита »Годишњица 2. пролетерске бригаде«.

(Према — С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

би у непријатељски стрељачки строј — опет се понавља. У овом противјуришу су пала четири друга, а међу њима и омиљени курир и млади десетар Дражевић.

Користећи своју изразиту надмоћносг од 700 до 800 према 120, четници су бесомучно понављали своје јурише магловитог априлског дана на Хумићу са главним ударом на 3. чету.

Смели командир 3. чете подигао се из рова и пошао дуж сгрељачког сгроја, гледајући час тела палих другова, час у правпу непријатеља. Само пгго сам изустио: Матијевићу, води рачуна, запгго се тако неопрезно крећеш?, а непријатељски куршум већ се зарио у његово срце. »Бандо четничка — издајничка...« биле су његове последње речи. Нишанџија тешког митраљеза Живота Живковић звани Бољшевик из Пратећег вода батаљона је дојурио сав задихан... Четници су опет кренули на јуриш. Међутим, поново су одбачени у шуму из које су се појачали кукњава и јауци.

Милка Крајишкиња се не обазире на кишу непријатељских куршума око себе. Она зна само једно: треба превијати рањене другове и извлачити мртве. У једном од критичних тренутака када се читав наш стрељачки строј заљихао ка западним падинама Хумића, војник Љубомир Павлов је са својим пушкомитраљесцом засипао убитачном ватром непријатељски стрељачки сгрој који је био просто помахнитао. Такво држање као да је улило нову снагу свим осгалим и наш стрељачки строј, као лавина, поново се сручио на четнике и одбацио их на полазни положај. Падају најбољи борци наше чете. Предвече, малобројни, морали смо се повући. Неколико мртвих другова нисмо успели да извучемо са Хумића. По ноћи четнички изроди учинили су оно што могу учинити само звери у људском облику. Ножевима су унаказали наше мртве другове. Мртвом, славном команднру пролетерске чете Матијевићу и воднику Рашићу очи су извадили.

Милојица Пантелић

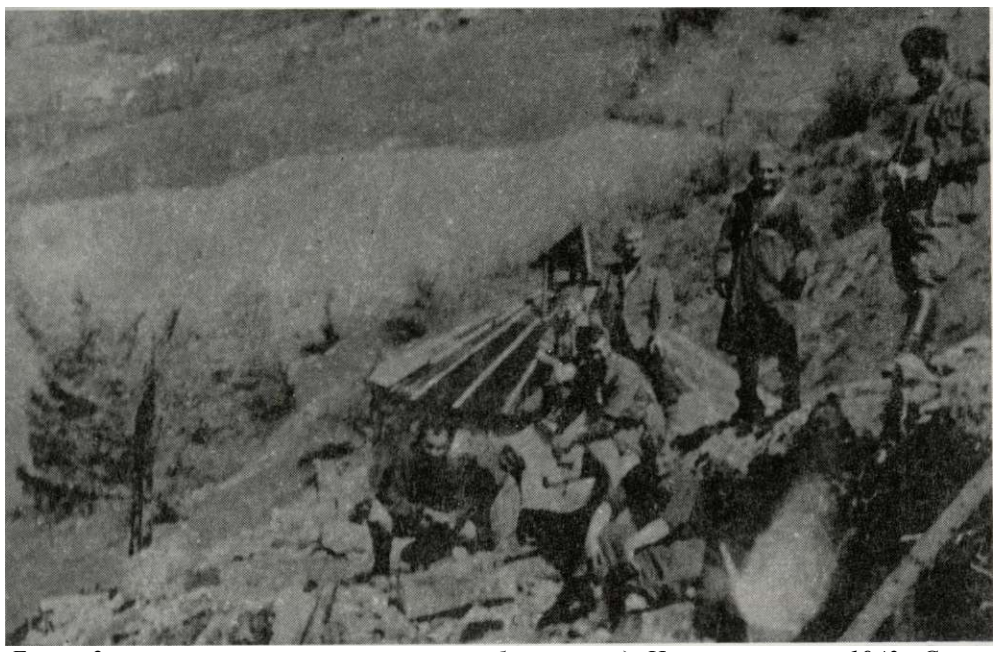

Борци 2. пролетерске око италијанског бункера код Чајнича, априла 1943. Стоје здесна: Јово Њего, Бошко Буха, Вера Кремић (4). Седе.здесна: Дана Милосављевић, Миодраг Друловић.

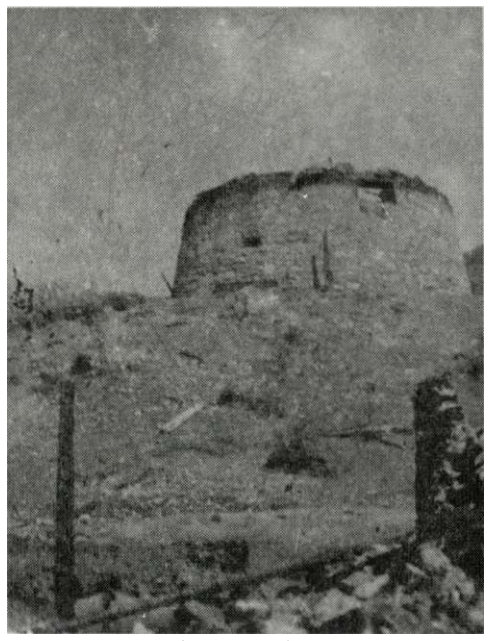

Италијански бункер код Чајнича, априла 1943.

Борба на Јаворку

Положај на Јаворку на коме је непријатељ концентрисао велике снаге, како би заштитио град Никпшћ од нашег напада, доминирао је над нашим. Овладати овим положајем, напшм јединицама било је отежано и тиме што је терен био јако неприступачан, земљиште каменито, а борова шума веома густа.

На тамом обавијеном Јаворку, утонулом у ноћну тишину, ушанчили су се ујако утврђеним бункерима Италијани и четници.

Напад на Јаворак почео је око пола ноћи.

Нашем 1, 2. и 4. батаљону је, пгго је могуће тише, било издато наређење: »Акција се мора успешно извршиги«. Лево од батаљона нападао је 4. батаљон, десно 2. батаљон. У нападу су учествовале и 4. и 5. црногорска бригада која је успешно разбила једну непријатељску тенковску колону, која се кретала правцем Никшић — Јаворак.

Привлачимо се страном обраслом ниским жбуњем и убрзо чујемо Италијане како разговарају. И они су нас приметили. Њихова сгража отвара ватру. Почиње борба. Тресак бомби и пгтектање митраљеза преноси се преко таласастих шума. Јуришамо на бункере и засипамо их бомбама. Око нас шиште меци, падају комади дрвећа и жица, раскомадани напшм »крагујевкама«.

На положају код села Завајит (источно од Фоче), априла 1943. Слева: Милорад Благојевић (1), Војин Ђурашиновић Костја (4).

Предах на обали Дрине, априла 1943. Спреда: Бранко Драгић (2).

Италијани су пружили огорчен отпор, али нису излазили из бункера нити предузимали противнапад. Да би нас пгго више одбијали и задржали уназад, појачали су артиљеријску ватру, тукли минобацачима и тешким митраљезима, услед чега смо ми моментално застали иза самих коса. Припремали смо се за нови јуриш. Командир 1. чете 1. батаљона Милорад Бонџулић издаје наређење да цела чета крене у јуриш. Борци муњевито јуришају и разбијају прве бункере, приморавају Италијане да се разбеже у паници. Међутим, на непријатељском положају, изнад самог друма, налазио се један јако утврђени бункер који је онемогућавао прилаз нашим борцима и око њега се водила борба пуна три часа. Бацањем бомби са земље овај бункер није могао бити никако уништен. Али на највеће одушевљење наших бораца, овај је бункер ликвидирао Милорад Бонџулић, који је са једне јеле поред самог бункера снажним замахом убацио бомбу у бункер. Тиме је била унипггена читава посада и омогућено заузимање дела косе Јаворка, а самим тим је сломљен и најјачи чвор одбране непријатеља...

Командир 1. чете 1. батаљона Милорад Бонџулић, не само што је у овој борби показао изванредну храброст, одважност и херојство, већ је и у другим борбама вршио такве подвиге и изненадне препаде у непријатељске бункере и заседе да је непријатељ у паничном бекству напупггао своје положаје, а ми борци његове јединице гледали смо то са највећим одушевљењем и поштовањем.

После ликвидације отпора на Јаворку, непријатељ се почео предавати у већим групама. Покушавали су на све

Пратећи вод 3. батаљона код Шћепан Поља (Дрина), крајем априла 1943. Клече, слева: Боро Шанторовац, командир вода (1), Раде Црногорац (2). Стоје, слева: Бошко Калаба (1), Перо Паројчић (2), Лазо Шегрт (3), Лука Ковачевић (4), Гак Милан (6), Лука И. Црногорац (8), Милка Болничарка (9), Милан Рашета (10), Ђоко Димић (11).

Борци 1. батаљона на положају код Јаворка (на слици горе) северно од Никшића, крајем априла 1943. Стоје, слева: Миленко Никитовић (1), Раде Башић (2), Раде Мићић (4). Леже, слева: Петар Граовац-Анџарић, Бошко Видаковић, Слободанка Недељковић, Миливоје Радовановић Фарбин, Милан Радовановић

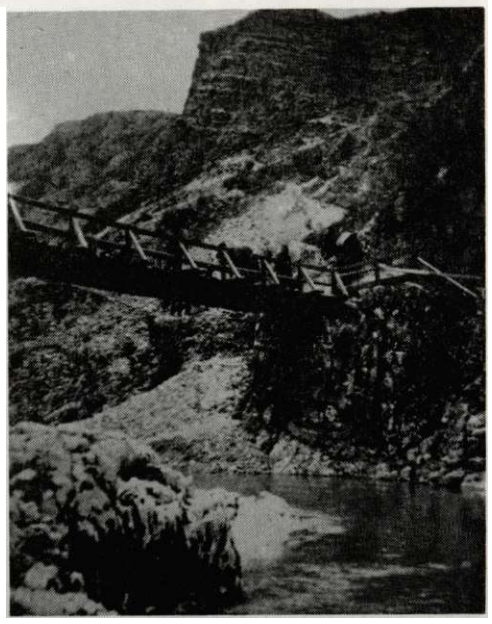

Борци 2. пролетерске (слика десно) прелазе преко реке Комарнице, код Шавника, крајем априла 1943.

могуће начине да избегну заслужену казну. Показивали су разне фотографије својих породица, нарочито деце, молећи за милост, а четници су говорили како су заведени, јер су знали да ми заведене и силом мобилисане четнике-сељаке, пуштамо кући.

Момчило Димитријевић

Најлепша честитка

Освануо је 1. мај. Иако у покрету, у борби, свечани празник међународне солидарности радника целога света, прославили смо партизански, у знаку припрема за нове борбе. На батаљонским и четним конференцијама говорило се о значају 1. маја, о историји борбе радног народа за слободу и бољи живот и о предстојећем нападу на Јаворак. Прочитан је и телеграм нашем Централном комитету партије у коме смо поручивали:

»Обавезујемо се да ћемо прославити 1. мај победом и уништењем непријатељског гарнизона на Јаворку. На тај начин ћемо испунити своју дужност...«

*

Већ се сунце приближавало заласку. на Јаворку су напш другови из 1. и 2. батаљона и Штаба бригаде славили победу. Орила се громка песма:

»Нема жице ни бункера
да устави пролетера...«

Другови су препричавали своје до-

(Наставак са стр. 141)

живљаје из борбе и слома тако јаке непријатељске одбране на Јаворку.

Однекуд изненада изби и комесар 4. батаљона Јеврем Поповић. Поздрави команданта бригаде и одмах поче да прича:

— У одређено време кренули смо уз стрмен. Пришли смо сасвим близу, а непријатељ се не јавља. Не мање изненађење чекало нас је на самом врху, јер на њему није било никога. Непријатељ се изгледа, чим је пао мрак, повукао.

— Јесте ли успели да спречите повлачење Талијана? — упита командант.

— Да. До сванућа смо посели положаје у камењару изнад самог пута за Никшић — настави Јешо извештај.

Одавде са Јаворка, на коме се водила главна битка, кренула је већа моторизована колона. Било је у њој и неколико тенкова и танкета које су биле наоружане бацачима пламена. Колона је ишла дуж напшх положаја, који се са пута нису могли приметити.

— Тражили смо да зауставе колону — настави Јеврем. Неко је дао знак и колона се одмах заустављила. Други наш захтев је био да напусте возила. Они су и то послушно учинили. Само ретки појединци су пружили отпор, но они су њих петнаестак, убрзо били уништени. Остали су се предали сви до једног, остављајући сва возила и нову опрему. Свуда по вртачама, у шуми, наилазили смо на групе преплашених фашиста. Оружје, побацали, без опасача и фишеклија. Изгледали су јадно. У једном шумарку код Папратног дола у вртачи је једна наша другарица разоружала њих око тридесетак. Црњоманаст војник јој је нудио сат да га не убије. Она се само насмејала и рекла: »Ех, бедо, ми смо пролетери, ми то не чинимо, брже у колону!« Заробљенике смо окупили и узели од њих потребне податаке, јер нам је речено да ће се они заменити за наше родољубе који су у талијанским затворима — заврши Јеврем.

Све су се наше јединице истакле у борби. Појединачно се нарочито истакао десетар 1. чете 4. батаљона Милун Тадић, који је сам уништио непријатељски тенк. Пронашли смо и списак талијанских јединица с тачним бројем војника на положају код Јаворка, па смо после бројали заробљене и мртве војнике и утврдили да са списка недостаје свега десетак Талијана, међу њима и пуковник — командант посаде, који је успео да умакне у Никпшћ.

Петар Вишић

Јединице 2. пролетерске дивизије у ослобођеном Колашину, мај 1943.

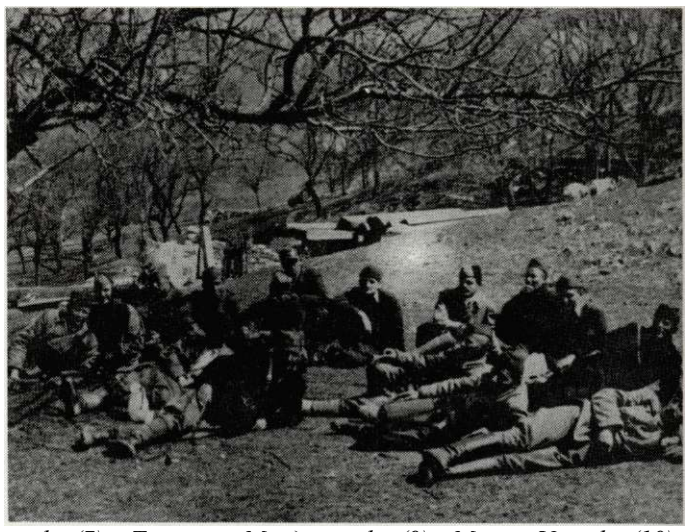

Са саветовањ штабова 2. пролетерске дивизије источно од Фоче, почетком 5. офанзиве, први дани маја 1943.

Руководиоци 9. далматинске дивизије (на слици доле) са командантом Вицком Крстуловићем (стоји пети слева), у ослобођеном Невесињу .крајем марта 1943. Из 2. пролетерске бригаде, стоје (слева): Љубиша Урошевић (7), Танасије Младеновић (9), Мате Ујевић (10). Клече (слева) Добривоје Видић (1), Зага Стојиловић (5), Милић Максимовић (6).

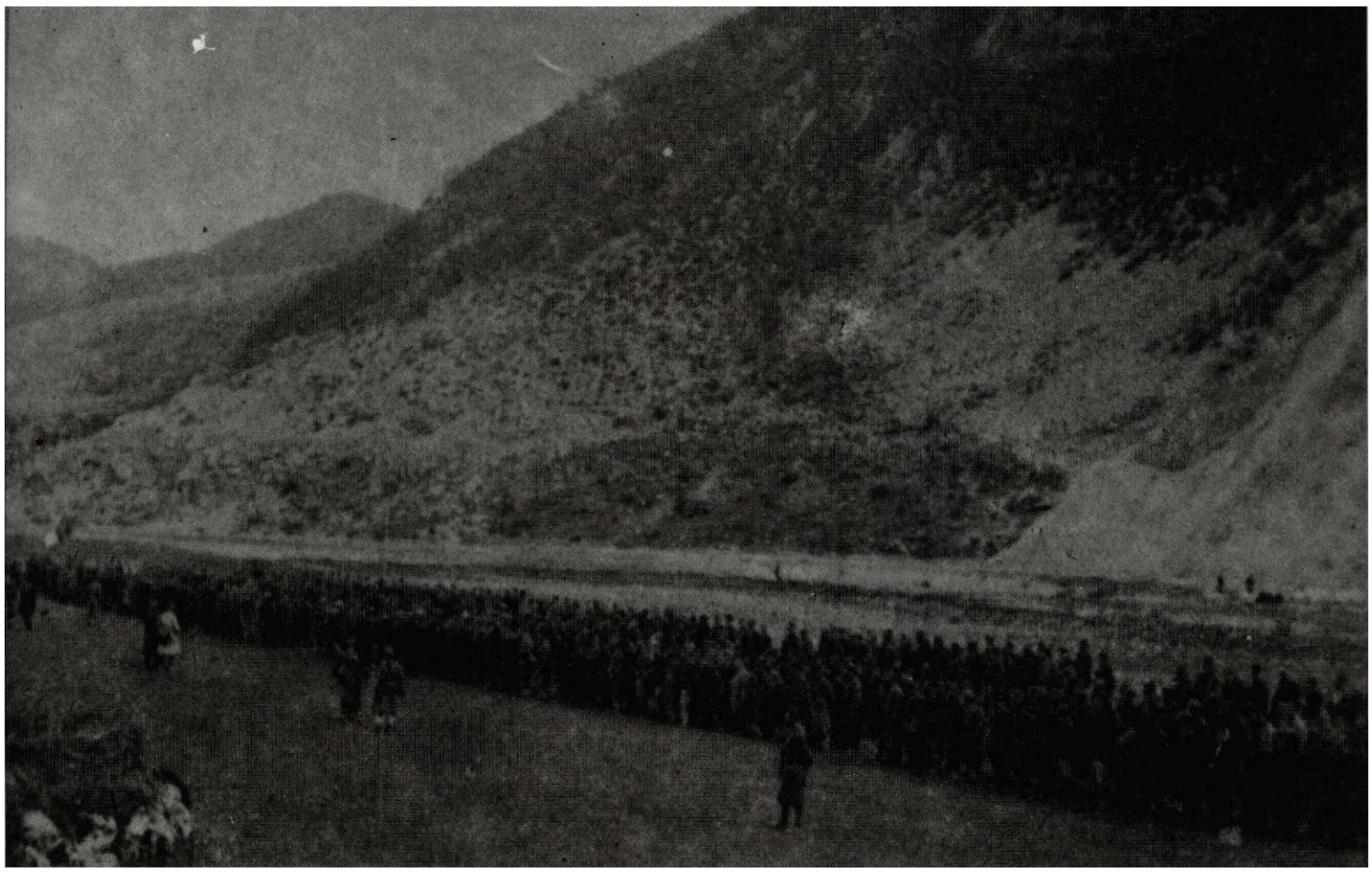

Смотра 2. пролетерске дивизије у Боану, код Шавника, 15. маја 1943. Пред стројем говоре командант и политички комесар дивизије Пеко Дапчевић и Митар Бакић.

Похвала бригаде за припремање преласка преко Дрине

Штаб Друге пролетерске дивизије је у предлогу Врховном штабу НОВ и ПОЈ од 7. априла 1943. између осталог, истакао:

»Другу пролетерску бригаду треба похвалити због упорности која се огледала у читавој бригади од бораца до Штаба бригаде у току припрема преласка. Та бригада је имала око 15 рањених и 3 мртва друга приликом изградње мостова—сплавова, па је и комесар бригаде друг Алекса Дејовић изгубио десну ногу, која му је јуче ампутирана.

(»Зборник докумената о НОР-у, том IV, књ. 12, стр. 111)

ГУБИЦИ ИТАЛИЈАНСКЕ ДИВИЗИЈЕ »ФЕРАРА«

Друга, 4. и 5. пролетерска бригада нанеле су тешке губитке јединица италијанске дивизије »Ферара« код Јаворка, северно од Никшића, 1. и 2. маја 1943. Избачено је из строја 1450 непријатељских војника, од тога је убијено око 670, заробљено 580 италијанских официра и војника. Укупно је избачено из строја 1.450 непријатељских војника. Само 2. пролетерска бригада уништила је око 600 војника.

Заплењено је: седам тенкова, 17 камиона, четири брдска топа **75** мм, три тешка бацача, осам лаких бацача, осам митраљеза, 12 лаких митраљеза, 520 пушака, 1.100 граната за топове, веће количине муниције и војне опреме.

Друга бригада је имала само три погинула и оедам рањених борада.

(Према — С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

Попуна Бригаде

У селу Горња Брезна, северно од Никшића, бригада је 30. априла 1943. добила попуну од 79 Пивљана и Дробњака који су распоређени по батаљонима.

(Према — С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

ИНФОРМАТИВНА, ПОЛИТИЧКА И КУЛТУРНА ДЕЛАТНОСТ

Уложили смо доста напора да одржимо наш лист (»Без предаха)«. У томе немамо довољно подршке од Политодела, што није разлог за његово редовно неизлажење. У последње време појавило се много четних и батаљонских листова који су уређивани са много успеха. У 1. батаљону покренут је омладински лист, који је најбољи од свих. Рад по свим секторима био је добро развијен све до последњег покрета. У околини Ливна и Дувна одржан је велики број приредаба, војних и политичких предавања, четних и батаљонских конференција, што је много допринело да наша бригада у овој тешкој ситуацији издржи све напоре и одржи се на достојној висини.

(Из извештаја Централном комитету КПЈ)

Трећа чегпа 3. батаљона на Узлупу, код Фоче, 1. маја 1943. Клече, слева: Сава Милошевић (1), Вукашин Стефановић (3), Олга Грбић (4), Бехица (5), Дамјан Максић (6), Милан Лазић (7), Лариса Шубић (10), Радослав Илић Мика (11), Перо Миљуш (12), Миливоје Ранковић (15). Стоје (слева): Божо Јапуџа (1), Мијо Црногорац (7), Светислав Секулић (9), Аго Џаферагић (10), Милорад Тасић (13), Никола Десница (15), Мирко Шевић (16), Брљевић Далматинац (17), Омер Селмановић (18), Бранко Татомировић (19), Благоје Ракић (20). Стоје, позади (слева): Душан Пањковић (2), Воја Лукић (3), Драгољуб Ранковић (5).

У Црној Гори

24—25. априла 1943 — Село Никовићи на западној страни Дурмитора. Четничке банде беже према Колаппшу и Шавнику. Сељаци у овим селима расположени су пријатељски према партизанима. Разговарао сам са некима које су четници присилно мобилисали и нагонили да се боре против наших јединица на Прењу и Неретви. Слободно и духовиго причају комичне сцене из »окршаја«, како су сгварали панику и бежали из борбе.

Данас (25) је Ускрс. Мепггани славе овај православни празник слично као и у селима Србије. Уоппгге, по обичају, ношњи и говору блиски су нашим сељацима. Борци су добили по једно јаје, симбол ускршњег празника. Крајишке бригаде су сгигле до Сињајевине, Црногорци ослободили Шавник. У слободном Шавнику одржан је велики народни збор. Говорио је Пеко. Причају да су одрасли људи плакали као деца. Од радости су потегли своје »ливоре« и кубуре.

И наш батаљон одржао је мањи збор са приредбом за народ (с. Никовићи). Задовољни су сељаци, а и ми борци.

26. април — Батаљонски лисг »Победа је наша« изишао је у двоброју. Посвећен је политичком комесару Алекси који је погинуо на Дрини. Посвету смо обележили на насловној страни. Лепе репортаже, духовите цртице из војничког живота, велики број »дописника«...

Мислим да је овај број најуспелији до сада. Издат је у десет примерака — батаљонима и пгабу наше бригаде по један примерак. Један примерак послали смо 6. мајевичкој бригади која се налази у близини.

У четама, после трагедије на Хумићу, живот се нормализује. У вечерњим часовима опет се чује песма, свирка и смех. Нема борца ни команданта из других једница који не чесгита 2. батаљону на херојској бици на Хумићу. То је ипак нека утеха за изгубљеним друговима. Морал нам одржава тужни понос. У рату је тако.

(М. Лукић: »Ратни дневник 1941—1945«)

Пред битку на Сутјесци

Након разбијања сиага црногорских четника на целом фронту источно од Фоче, средином априла, Бригада је деловала у два правца. Три батаљона (први, други и четврти) су, у садејству са 4. и 5. црногорском бригадом, нанели тежак пораз једном батаљону италијанске дивизије »Ферара« на Јаворку, код Никшића, 1. и 2. маја. Истовремено су 3. и 5. батаљон Бригаде имали неколико жесгоких окршаја око Фоче, коју су 4. маја Немци деблокирали и тај сектор преузели од Италијана. Собзиром на снажније ангажовање непријатељских снага уз Дрину, Штаб бригаде враћа свој 4. батаљон на положај код Шћепан-Поља. Распоред осталих батаљона углавном остао је све до 20. маја непромењен. Тада су 1. и 2. батаљон, који су се налазили у селу Брезна и дотле имали задатак да обезбеђују слободну територију од Никшића, добили наређење да се што пре врате у састав главнине.

Успут су ови батаљони били бомбардовани у Жабљаку. По стизању на Шћепан-Поље добили су задатак да одмах крену на Вучево, како би пре Немаца посели овај плато и тако омогућили извлачење главнине овим правцем. Немци у почетку нису проценили значај Вучева.

(Према — »Друга пролетерска« — Зборник сећанм, књига 2)

Нови чланови штабова

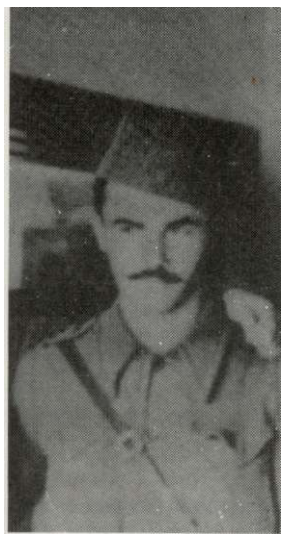

Вељко Мићуновић

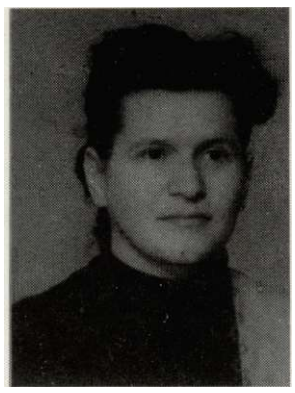

Мара Кустурић

Олга Живковић

Миленко Никитовић

Милан Радовановић

Душко Ђурђић

Прво војно школовање

Крајем априла 1943. године позвани смо у Штаб 3. батаљона, који се налазио у селу Завајиту, источно од Фоче, ја и Душан Богуновић, командир 1. чете.

— Ви сте, другови, одређени, рече командант Драгослав Цекић, да идете на војни курс, који је организовао штаб наше бригаде на Жабљаку.

— Вама је Партија поверила толике животе да их водите у борбу, додао је политички комесар Светолик Лазаревић. Ви одговарате за те животе. Ако више научите боље ћете извршавати сваки задатак и, пгго је најважније, имаћемо мање губитака.

На Жабљаку смо затекли остале курсисте смештене у две дрвене кућице. Ту су се налазили: Богољуб Чукић, заменик команданта 1. батаљона, Лука Станић, командир чете, Божидар Ђорђевић, заменик команданта 4. батаљона, Лазо Тешић, заменик команданта 5. батаљона. Затим, поред мене и Богуновића, били су Андрија Смиљанић и још неки другови.

Курсом су руководили чланови Штаба бригаде, Средоје Урошевић и Никола ЈБубичић.

Сутрадан ујутро, 26. априла, дошли су, око 8 часова, командант бригаде Љубодраг Ђурић и комесар Слободан Пенезић.

О значају курса и програму говорио нам је командант бригаде. После краћег задржавања Ђурић и Пенезић су отишли, а ми смо наставили рад.

Прво предавање одржао је Никола Љубичић. Оно се односило на област тактике.

Слушам излагање и мислим: »Скоро две године ратујем, скоро пола године командујем четом, али нисам знао пгга је то тактика нити како се која тактичка начела зову, и како се она најбоље примењују у пракси«.

Да то сазнам нисам имао могућности. Када је рат почео, имао сам свега осамнаест година. Одмах по доласку у одред, узео сам пушку и ступио у борбу. Никакву обуку нисам завршио, нити имао времена за то. Оно мало пгто смо научили у батаљону, између борби, било је недовољно.

Насгава је текла из дана у дан. Низало се све више нових појмова, Увече после часова, дуго смо између себе дискутовали. Журили смо да пгго пре и пгго више научимо. Тек тада смо схватили значај припрема људи, а поготово старепшна за рат. Само по себи, наметало се питање: како смо успели да ми, неуки, излазимо на крај са добро обученим старешинским кадром разних окупаторских и квислиншких војски?

Курс је трајао 12 дана, а не 20, као што је било предвиђено. Отпочињање непријатељске пете офанзиве прекинуло је рад нашег курса. Но, и поред тога, сви ми, курсисти, добили смо основе теоретског војног знања. Многи први пут у животу. То знање повезали смо касније са ратничким искуством.

Петар Грачанин

Бригадни курири

Била је велика част за мене када ми је саопштено да идем у Штаб бригаде за курира. Одмах сам скренуо пажњу командиру да нисам члан Партије и да нису случајпо погрешили у избору. Плапшо сам се да можда нећу моћи да извршим све задатке и тако обрукам чету.

Били смо сви млади, весели и неустрашиви. Нипгга за нас није било ићи по ноћи, трагати за јединицом са којом немамо никакве везе. Дешавало се да се неки од нас курира чета читаву ноћ врти у круг а када сване, да се нађе поново на истом месту одакле је и пошао. Поверење које нам је дато умели смо да оправдамо, али љубав и другарство које је владао у Штабу — то се заиста не може заборавити.

(*Наставак на стр.* 150.)

(Наставак са стр. 145)

Не могу а да не споменем оне лепе часове одмора, часове детињих игара. Миодраг Миловановић Луне, Алекса Дејовић, ми курири, па и Зина Белић са нама, играли смо врло често »шљаке«. Лупај по шаци, погађај ко је и удри у смех и шалу до касно у ноћ. Пера Бановић Бркајлија, родом негде из околине Чачка, умео је да лепо звижди народна кола, а лепо је и играо. Ако је болница негде близу, то нас је радовало. Одмах смо увече огранизовали игранку. Играли бисмо до касно у ноћ, иако смо уморни, иако нас чека сутра или још одмах у зору други напорни похрети или борба, а често и једно и друго.

Све оно пгго бисмо успут добили од неке добре Босанке, последњу цигарету, све пгго смо имали — делили смо међусобно. Није био редак случај да, када је највећа несташица дувана, неко од чланова пггаба дође и потражи од нас дуван. А када га има доста, прво ко добије и коме се да — то смо били ми. О нама се водило рачуна за све и за сваку сигуацију. Велика је брига била када се који курир не врати у одређено време. Обично је онда Слободан Пенезић Крцун бивао замишљен и непрестао шеткао гледајући час лево, час десно, покушавајући да од нас сакрије забринутост. А кад би курир најзад сгигао, сви смо се радовали.

Драгољуб Бранковић

Борци 1. батаљона. Здесна: Раде Мићић, Крсто Пејовић, Радисав Поповић, Петко Тановић, Ђурђе Милутиновић, Слободанка Недељковић, Миленко Никитовић, Милан Радовановић. Пљевља (снимљено октобар 1943.)

Првомајски празник на Јаворку

1. мај 1943. — Планирали смо да првомајски празшпс прославимо у 2. батаљону, како то овај празник заслужује. Прославићемо га према ситуацији. Куће су окићене зеленилом, борци гранчицом или цветом — ето, овако је освануло првомајско јутро, наш велики пролетерски празник. По четама су одржана кратка предавања о Првом мају. Затим се људи размилеше по групицама. Неки шетају, неки певају, понегде коло. Да није вечерашње акције против Италијана на Јаворку, сигурно би смо припремили и приредбу за народ и борце.

(М. Лукић: »Ратни дневник 1941—1945«)

Група бораца 2. пролетерске. Стоје, слева: Нада Урлих (3), Љубо Мијатовић (4), Јован Стаматовић (5). Беране (снимљено јуна 1944.)

Милета Лукић

Кајмак у врећи

Негде пред пету офанзиву као интендант бригадне болнице добих неколико каца сира и кајмака, да нешто поделим рањеницима, али и да се остави и понесе резерва.

Ускоро је Бригади наређен покрет и ми покушавамо на све могуће начине да натоварим каце, али нам не успева. Помишљао сам да поделим рањеницима кајмак и сир из каца, али шта ћу рећи када ме буду питали за резерву. Бригада већ у покрету, а ја се још презнојавам и мислим шта да радим, јер немам више времена ни за деобу сира и кајмака.

Наиђе бригадна интендантура са својом комором. Обратих се интенда-ту: »Бре, Драги, пгга да радим са овим кацама сира и кајмака? Покушавао сам на све могуће начине, али је ово немогуће натоварити!«

Драги ме погледа, па се насмеја. —

Јубиларно издање бригадног листа »БЕЗ ПРЕДАХА«

Урејону села Златни бор, источно од Фоче, израђен је на шапирографу, у другој половини априла 1943. године, пети број бригадног листа »Без предаха«, посвећен првој годишњици стварања Бригаде.

На 64 странице канцеларијског формата објављено је 33 разноврсна написа.

Аутори четири чланка били су — врховни командант Тито: »Годишњица стварања 2. пролетерске бригаде«; Љубодраг Ђурић: »Година дана војничког уздизања«; Пуниша Перовић: »Политика завађања народа«; Слободан Пенезић: »Бригада-школа за наше борце«. Пеко Дапчевић и Митар Бакић честитају саставу Бригаде прву годишњицу.

Двадесет и пет бораца и руководилаца чета и батаљона су личним сведочењем освежили све значајније акције од сгварања Бригаде до преласка преко Дрине. Посебно су осветљени ликови два политичка комесара Бригаде Алексе Дејовића и Милинка Кушића који су скоро истовремено пали за слободу, априла и маја 1943. године.

Време предаха: игра/ке шаха. Борци 1. батаљона код Јаворка (северно од Никшића), почетак маја 1943.

САСТАВ ШТАБОВА БРИГАДЕ И БАТАЉОНА У ПЕТОЈ ОФАНЗИВИ

У пету непријатељску офанзиву 2. пролетерска бригада је ушла са следећим војно-политичким руководством:

• *Штаб брнтаде.* командант *Љубодраг Ђурић,* заменик команданта *Миодраг Миловаиовић-Луве,* политички комесар *Слободаи Пеиезић-Крцуи* (вршио дужност и заменика политичког комесара), заменик политичког комесара *Јоваи Стаматовић* (касније постављен), начелник Штаба *Средоје Урошевић,* обавештајни официр *Никола Љубичић,* интендант *Драгослав Ђурић,* санитетски референт *Бошко Видаковић,* заставник *Љубишко Калушевић,* Политодел ***Вељко*** *Мићуповић, Драги Милеиковић и Гроздаиа Белић-Зипа.*

• *Штаб 1. баталопа:* командант Миленко Никитовић, заменик команданта Богољуб Чукић, политички комесар Миливоје Радовановић-Фарбин, заменик политичког комесара Јован Стаматовић (цо одласка у Штаб бригаде), обавештајни официр Милан Радовановић, интендант Раде Мићић, санитетски референт Слободанка Недељковић.

• *Штаб 2. батаљопа:* командант Милан Ракић, заменик команданта Душан Јечменица, политички комесар Божо Томић (у болници), а вршилац дужности Милисав Лукић, заменик политичког комесара Милојица Пантелић, интендант Предраг Крупеж-Шиштек и санитетски референт Смиља Тодорић.

• *Штаб 3. батаљопа:* командант Драгослав Цекић, заменик командата Франц Албин, политички комесар Светолик Лазаревић, заменик политичког комесара Милорад Достанић, обавештајни официр Радивоје Ћусловић, интендант Станимир Ђорђевић и санитетски референт Нада Урлих.

• *Штаб 4. батаљопа:* командант Божидар Ђорђевић, заменик команданта Живко Савић, политички комесар Јеврем Поповић, заменик политичког комесара Миливоје Антонијевић, обавештајни официр Витомир Чворовић, интендант Велисав Станковић и санитетски референт Мара Кустурић.

• *Штаб 5. батаљопа:* командант Никола Божанић, заменик команданта Лазар Тешић, политички комесар Срећко Милошевић, заменик политичког комесара Ђурђе Милутиновић и санитетски референт Олга Живковић.

• *Пратећа чета:* командир Драгојло Стојић, политички комесар Љубо Мијатовић, заменик политичког комесара Душан Ђурђић и заменик командира Милета Лукић.

(С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

Нисмо ти ово дали да би оставио на Челебићу!

— Знам, брате, али ме научи шта да радим!

— Ако имаш две кострешне вреће (изаткане од козјег влакна), а ти окрени каце, чукни у обруч да се мало олабаве, накрени каце и преручи у вреће. Тако ће ићи лакше!

— Рале, кад појеДеш сир и кајмак, не бацај вреће! Кад их будеш цедио, то ће бити најслађи залогај!

Комесар бригаде Крцун, имао је обичај да стане поред пута и мало устрану, да посматра јединице кад пролазе. Наиђе моја комора, а из вреће цури ли цури, наравно сурутка.

— Шта вам се то просипа из ових вреће? — упита Крцун.

— Друже, Крцуне, у овој једној је сир, а у овој другој је кајмак!

— А ко ти рече да тако урадиш? И је ли то могуће?

— То ми је наредио Драги — кратко му одговорих.

Чудећи се, ширећи руке, Крцун рече:

— Све сам видео, али да се сир и кајмак носе у врећама, то још нисам ни чуо ни видео!

Милорад Васиљевић Рале

Пробој на Сутјесци (1-9. 06. 1943. године)

ОРУЖАНЕ СНАГЕ У БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ

Уједињеп пепријатељ

Немачке једшице - Седам ојачаних дивзија: СС дивизија »Принц Еуген«, 118. ловачка, 1. брдска, главнина 369. легионарске дивизије, ојачани 724. пук 104. ловачке дивизије, ојачани пук »Бранденбург«, 1. брдска дивизија са Кавказа - укупно 67.000 војника.

Италнјалске једииице - Дивизије »Тауриненсе«, »Венеција«, »Ферара« и делови других јединица - 43.000 војника.

Бугарски 61. пук - око 2.000 војника.

Четврти домобраиски ловачки здруг. После изласка из обруча наступају: 9, 14. и 15. домобранска пуковника, 1. усташки здруг и делови мањих јединица - укупно око 11.000 војника.

»Нациоиалве цриогорске формације« четници под командом италијанских јединица - око 4.000 војншса.

Укупно је ангажовано 127.000 војника, 8 артиљеријских пукова, батаљон тенкова и око 160 авиона, све под командом генерал-мајора Рудолфа Литерса.

Оперативиа група Врховпог пггаба

Прва пролетерска дивизија, 2. пролетерска дивизија, 3. ударна дивизија, 7. банијска ударна дивизија, 6. источнобосанска и Мајевичка бригада, Врховни штаб, Прате-

ћи батаљон, Хаубички дивизиои, - укупно 16.000 бораца.

У Централној болници налазило се око 3.700 рањеника и болесника.

(М. Цолик »Преглед операција на југословенском ратишту - 1941-1945«)

Битка на Сутјесци

Избијањем групација НОВЈ ка долини Лима Немци су уочили могућност за њено дал.е усмеравање према Моравско-вардарској долини, то јест у позадину своје групације у Грчкој и непосредну опасност за сопствене даље планове на Балкану. Значај југословенског ратишта и Балкана уопште још више је порастао због све неповољнијег развоја положаја осовинских снага у северној Африци и коначног слома тог фронта у првој половини маја 1943. године.

Немачка команда је зато убрзала припреме за нову офанзиву против групације НОВЈ сагласно одлуци коју је донела још почетком априла у највећој тајности, ради постизања изненађења, и о томе обавестила италијанску команду тек на почетку напада. Основна замисао плана »Шварц« састојала се у сабијању и уништењу Оперативне групе Врховног штаба на планинској висоравни између доњих токова Таре и Пиве и масива Дурмитора.

У првој етапи (15-27. маја) Немци су концентричним наступањем између 15. и 20. маја, успели да остваре оперативни обруч око јединица НОВЈ у Санџаку и Црној Гори. На основу новонастале ситуације на војишту, Врховни штаб је 18. маја одлучио да се привремено одустане од продора у Србију и цела Оперативна група усмери натраг на запад ради извлачења из окружења према источној Босни, а 23. маја наредио свим јединицама НОВ у Југославији да притисак на Оперативну групу олакшају енергичним нападима против непријатељских гарнизона на својим подручјима.

Током друге етапе (28. маја-9. јуна) - непријатељске снаге претвориле су оперативно окружење у тактичко стезање обруча. После неуспеха привремене Дринске оперативне групе да створи услове за продор свих снага са Централном болницом преко Дрине код Фоче, Врховни штаб је 26. маја усмерио целу оперативну групу на пробој преко Пиве, Вучева, Сутјеске, преко најтежег, али једино могућег правца. Дринска група је успела да овлада платоом Вучево и продором на десну обалу Сутјеске онемогући замисао Немаца да између Таре, Пиве и Дурмитора униште целу група-

(Наставак на стр. 150.)

Импровизовани мостић преко реке Сутјске, код Сухе, преко кога су прешле јединице 2. пролетерске дивизије, 8 јуна 1943.

Планинском стазом — са Вучева према Сухој

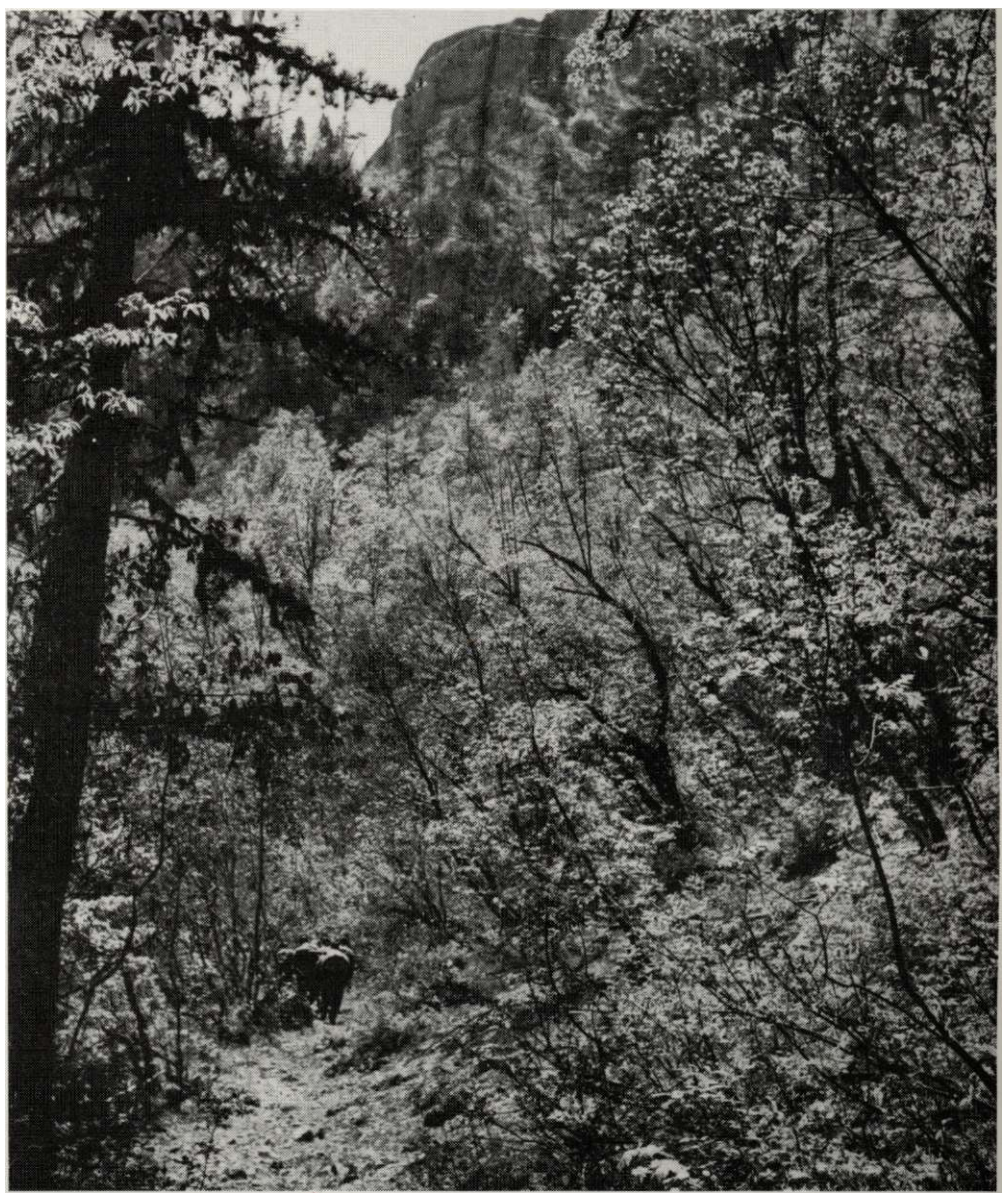

(Наставак са стр. 149.)

цију. Али је 118. иемачка ловачка дивизија чврсто запосела долину Сутјеске и спречавала прелаз преко реке.

У таквој ситуацији је 3. јуна Врховни пгаб прешао преко Пиве код Мратиња и одлучио да се цела Оперативна група дивизије раздвоји и свака, у супротним правцима, пробија из окружења.

Група под непосредним руковођењем Врховног пгаба (1. и 2. пролетерска дивизија са десет бригада које су прешле Пиву) добила је задатак да се пробије преко Сутјеске на северозапад. Друга група под посебном командом (3. ударна и 7. банијска дивизија са шест бригада и централном болницом) која се налазила источно од Пиве, добила је задатак да се пробије преко Таре у Санџак или преко Синјајевине или Голије у Санџак и Црну Гору.

Крајњим пожртвовањем, борци 1. и 2. пролетерске бригаде запосели су одсек између Сухе и Тјентингга, широк шест километара и онемогућили немачку дивизију да запоседне целу долину Сутјеске. Пошто се овај узани отвор на Сутјесци није могао да прошири и обезбеди цео правац Попов мост-Врбница, Врховни пгаб је одлучио 6. јуна да ое Прва група пробије на Зеленгору кроз постојећи пролаз између Тјентишта и Сутјеске у два правца. Прва пролетерска дивизија је дејствовала правцем Тјентингге Милинкладе - Врбничке колибе, а 2. пролетерска дивизија стазом од Сухе преко Доњих и Горњих бара ка Коњским водама.

Тих дана глад је постајала све већа, па је Врховни штаб наредио да се тешко оруђе закопа и коморе сведу на најмању меру, како би се товарни коњи користили за исхрану јединица и пренос рањеника.

Главнина 1. пролетерске дивизије је кренула у пробој 8. јуна и успешно га завршила. Али није успео пробој 2. пролетерске дивизије са којом је требало да иде и Врховни штаб. У претходници 2. дивизије налазила се 2. далматинска бригада, која је уз губитак око половине састава, одржала положаје у рејону Доњих и Горњих бара између 5. и 9. јуна, и тиме онемогућила Немцима да тим правцем брзо продру ка Тјентишту и затворе једини пролаз на Сутјесци. Када су Немци пресекли правац за Зеленгору преко Доњих и Горњих бара, Врховни штаб је 8. јуна одлучио да се 2. пролетерска дивизија, а са њом и Врховни пгаб и део болница, пробије правцем којим је прошла 1. дивизија. Приликом снажног бомбардовања од немачких авиона, рањен је 9. јуна и Врховни командант Тито на простору Озрена изнад Тјентишта.

Пошто ловачком дивизијом нису зауставили снаге НОВЈ на Сутјесци, Немци су у току 9. јуна појачањем из Санџака поставили нови обруч на Зеленгори пред јединице 1. и 2. пролетерске дивизије.

За то време, друга група, коју сачињавају 3. и 7. дивизија са Централном болницом, није успела да преко Таре пређе у Санџак. Она се од 7. до 10. јуна пребацила преко Пиве на Вучево у настојању да крене ка Сутјесци и Зеленгори за 1. и 2. дивизијом. На уском коридору дужине 35 километара - од кањона Пиве до Врбничких колиба на Зеленгори - нашла се Оперативна група дивизија са Централном болницом, али подељена у неколико одвојених група без међусобне тактичке везе, изложена све

Припадници топовске батерије 7. СС дивизије на планини Маглић, почетком јуна 1943.

снажнијим нападима непријатеља са земље и из ваздуха.

На почетку треће етапе (10-15. јуна) - 1. пролетерска бригада разбила је јединице 369. легионарске дивизије у рејону брда Балиновац и наставила гоњење непријатеља ка комуникацији Фоча - Калиновик.

Путоказ о локацијама немачких јединица у Пљевљима, почетак јуна 1943.

У току 10. јуна јединице 2. пролетерске дивизије одбијале су жестоке нападе непријатеља на плато Зеленгоре, у очекивању да стигне 3. и 7. дивизија са Централном болницом. Најтеже борбе водиле су 4. пролетерска бригада у рејону Љубиног гроба и 2. пролетерска бригада у рејону Велике и Мале Кошуте. Када ое 7. дивизија пребацивањем преко Сутјеске домогла Зеленгоре и Лучких колиба, Врховни штаб је проценио да нема никаквих могућности да ое помогне 3. дивизији и Централној болници, које нису биле у стању да пристигне главну колону. Ујутро 12. јуна 1. пролетерска бригада пробила је немачки обруч на правцу Ратај-Миљевина. Кроз тај створени отвор кренуле су, 13. јуна, преко друма ка Миљевини 1. и 2. пролетерска и 7. банијска дивизија са Врховним штабом и у току 15. јуна дохватиле се јужних падина Јахорине. У свитање 13. јуна главнина 3. дивизије са рањеницима и болесницима Централне болнице није могла да се пребаци преко Сутјеске, јер је била окружена снагама три немачке и једне италијанске дивизије. Борећи се до краја за спас Централне болнице, 3. дивизија је на Сутјесци изгубила свог команданта Саву Ковачевића, и половину састава, док ое око 1000 бораца и старешина по групама пробило на Зеленгору или назад преко Сутјеске за Црну Гору и Санџак. После рабијања дивизије незаштићена Централна болница је страдала, јер су немачки војници у долини побили већи део рањеника и болесника.

Немци су 15. јуна прекинули операцију »Шварц« и почели повлачење са Сутјеске. Тако је, после месец дана борби у окружењу, завршена битка на Сутјесци.

*

(Према М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту 1941-1945«)

BUGARSKI VOJNICI NA DURMITORU

*Софијски дописник усташког листа »Хрватски народ« јавља 6. јуна 1943. како је бугарска штампа с посебном радошћу истакла чи*еницу да се на највишем врху Дурмитора »завијорила и бугарска државна застава након првог суделовања бугарског пука против Титових бригада.«*

ОПЕРАЦИЈА »ШВАРЦ« - НАЈСТРОЖИЈА ТАЈНОСТ

Е/1 669/43. - *Доаис Комашди - Само официрима. Поверљиво* - Наредба за дејствовање у операдији »Шварц«. (скица 1: 200.000). 1. Цил> операције »Шварц« је уништење свих устаника у Црној Гори и источној Херцеговини. Операцију спровести у три дела: а) Заокружити непријатељске снаге на најужем подручју. Стога концентричним нападом заузети линију Шавник-Пива-одсек до црногорско-хрватске границе Буковик-Челебић-Градац-Пљевља-Бродарево-Шаховићи-Поља (у долини Таре)-Ј1ипово (10 км северозападно од Колашина) и тако безусловно спречити одступање непријатеља из тога котла. б) Чишћење освојеног подручја изван заокружења од можда заосталих иепријатељских снага. ц) Уништење опкољених непријатељских снага.

Chefsache
Nur durch Offizier!

Oberbefehlshaber der Heeresgruppe E
Ia Nr. 669 / 43 g.Kdos.Chefs.

H.Qu., den 4.5.43.

Geheime Kommandosache

1 Anlage

12 Ausfertigungen,
1. Ausfertigung.

Operationsbefehl

für die Operation "Schwarz"
(Karte 1 : 200.000)

1) Das Ziel der Operation Schwarz ist die Vernichtung aller in Montenegro und Ostherzegowinn befindlichen Aufständischen.

Факсимил немачке заповести од 4. маја 1943. за извођење операције »Шварц«

»ПОВЕРЉИВО САМО ОФИЦИРИМА«

»Намеру извршеп а **ове операције и детал>е треба држати у строгој тајности. Знање о томе треба унутар дивизијских пгтабова ограничити на један по могућности уски круг особа. Испод дивизија смеју да буду упућени за сада само командири пукова и команданти самосталних батаљона и њихови ађутанти, у потребном обиму...**

Особе које су ван немачког Вермахта, па и припадници савезничких војски, не смеју о томе да буду информисани, па ни у форми наговештаја.«

(Из заповести генерала Рудолфа Литерса, 6. мај 1943)

»ДАН ИКС 15. мај у 04.00 часа«

Геперал Рудолф Литерс **који је непосредно руководио операцијом »Шварц«, обавестио је 14. маја телеграмом немачке дивизије о почетку офанзиве: »Првој брдској дивизији - Дан ИКС 15. мај у 04.00 часа.«**

Делови 2. пролетерске бригаде прелазе реку Пиву код Крушева, крајем маја 1943.

Батаљон Гребића на Вучеву

23. мај 1943. — Два батаљона (први и други) у наређењу добили су правац Рудине — Вучево. Искоришћена је ноћ да се преко висећег моста пребацимо преко Пиве. Дању овај мост Немци туку артиљеријом из Шћепан Поља. Прелаз је ишао споро, па смо морали журити да се докопамо шумовите стране Вучева пре сванућа. Затим четири сата пењања. Вучево — насеље не постоји: постоје празни катуни, чобанске брвнаре. При врху поче да пада јака киша, хпадна планинска. Око подне се разведрило. Путовали смо целу ноћ и, ево, данас неколико сати. Колона уморних бораца се расклимала. Неки су изостали, неки по групицама разговарају. Стаза на врху Вучева води кроз разређену борову шуму и пашњаке.

Ево, стигосно на предвиђено место — катун Коритник. Лачо (Милан Ракић), Јечменица и ја налазимо се са водичем на челу батаљона (Другог, чачанског). Водич, сељак из Рудина, рече да је катун спаљен. У близини се налазила само једна дашчара.

— Шта је оно? — упита неко из групе. Колона стаде. На неких тридесет метара испред нас приметих колибу од борового грања из које се помоли глава са чудном зеленом капом.

— Стој!— дрекну непознати. Пушка опали, убрзо и рафал »шарца«. Изнена-

Неповољни услови за битку

Главиа оперативна група је због неподесности земљишта (слабо насељеног, сиромашног и раније опустошеног од окупатора) била принуђена да се снабдева претежно запленом од непријатеља. Немачке јединице биле су попуњене млађим људством специјално обученим за борбу на брдском и планинском земљишту, а снаге НОВ морале су прихватити битку, која је захтевала од бораца и сгарешина најтеже физичке и психичке напоре, тим пре што су у претходним вишемесечним борбама већ биле јако исцрпене. Оне су се нашле на тешко проходном земљишту које је онемогућавало брзо маневрисање, отежано и присуством великог броја рањеника и болесника које је требало збрињавати и обезбеђивати«.

(Петар В. БрајовиН — Ђуро: »Југославија у Другом светском рату«)

нађена колона инстиктивно јурну назад, налево круг. За нама је сиктао »шарац«. Једва некако заустависмо батаљон. О команди и без ње — једна чета лево, друга десно од путељка кренусмо стрељачким стројем у противнапад. Примичемо се све ближе, од дрвета до дрвета, месту где смо малопре били. Успут ми један борац из 1. (љубићке) чете рече да немају командира. Гвозден (Илић), командир чете, вратио се јуче са војног курса и остао је на зачељу колоне. Душана (Јечменић) који је вршио дужност командира нигде нема. Ишао је на челу чете са Штабом батаљона. Прођох поред водича, рањен је тешко. На два-три метра лежао је млади Далматинац Мате, рањен у сгомак. Умро је сутрадан.

Под једном скресаном јелом лежао је још неко. Душан, Дуле Славковић — то је он. Дуле је мртав. Тугујем за братом. Дуле је једини из моје родбине с ким сам се вићао и о коме сам нешто знао за ових 18 месеци у рату.

Немци и усташе су побегли из Коритника и задржали се на оближњој коси. Прва чета их је најурила са једне чуке. Таковци на левом крилу заузели су нов положај. Мислили смо да су побегли ка Сутјесци, али се још врзмају у шуми која се спупггала према реци. Дрски су и упорни. Коначно су отерани у сумрак.

(М. Лукић: »Ратни дневник, 1941—1945«)

Борбе на Вучеву

21. mj, четвртак, у покрету на Вучево: Наш 2. батаљон је први кренуо за Вучево. За њим постепено крећу и остале јединице бригаде.

Кшна пада те је успорено пењање уз блатњаве и клизаве стрмине Вучева. На некожко места изненађени смо лешевима покрај сгазе. После брижљивог прегледа утврдили смо да се ради о одбеглим тифусарима, који су вероватно пошли на ову страну у потрази за храном. Њихови изнурепи организми нису могли издржати напоре пењања уз Вучево, те су поумирали на стази и око ње.

Стигли смо у катун Дужи, где постоје само две колибе. Ускоро нас пронађе курир 2. батаљона са кратким извепггајем. Овај батаљон је по изласку на Вучево кренуо у правцу његовог дела који се уздиже изнад ушћа Сутјеске у Дрину. Наишли су на једну немачку јединицу па се развила кратка борба у сусрету, из које су се Немци извукли бежањем. Спонтани јуриш 2. батаљона није дозволио непријатељу да организује било какав отпор.

Бригадна интендантура се зауставила при самом изласку на Вучево и сакупља стоку која је попадала од умора. Сена нема ни трунке, а закржљале траве има сасвим мало, укожко није покривена снегом.

Дивљина и пустош Вучева делују застрашујуће, а нарочито жатун Дужи и његова околина без иједног дрвета. Одавде се постепено уздиже планина Маглић, чији су врхови махом окружени маглом.

28. мај, петак, катун Дужи: Добили смо сагласност о расформирању нашег 5. батаљона. Густа магла, која се није дизала око 10 часова, омогућила нам је да несметано обавимо и овај посао и да другове упутимо ујединице.

(Наставак на стр. 150.)

БРУТАЛНА НЕМИЛОСРДНОСТ

»Трупе ће према становништву које се покаже непријатељски расположено поступати са бруталном немилосрдношћу ц заплењивањем постојећих залиха и разарањем напуштених насеља одузети сваку могућност опстанка. Важни извори воде, који с обзиром на сопствене потребе и потребе становништва не буду разорени, морају се ставити под стражу«.

(Из упутства немачке, 118. ловачке дивизије)

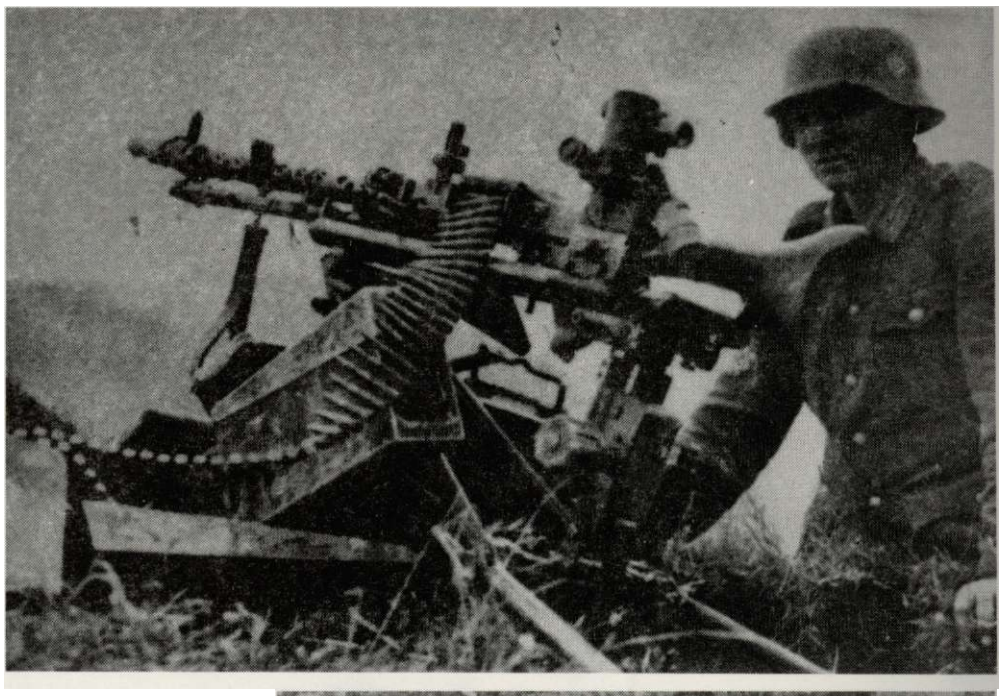

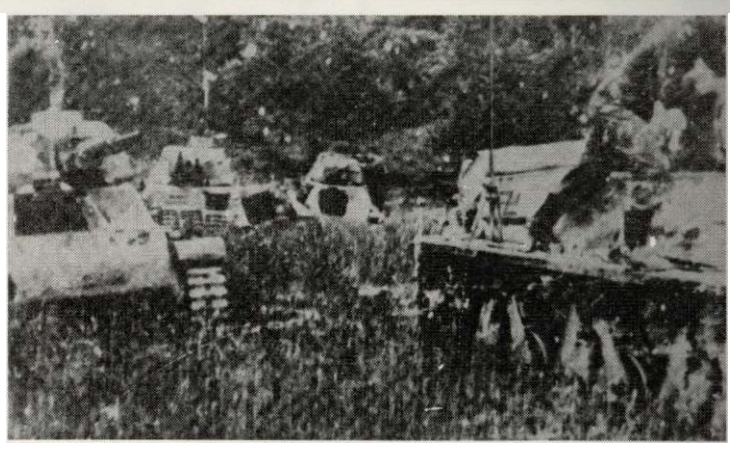

Почетак јуна 1943. године: тешки митраљез »Вражје дивизије« на положају (слика горе) код Врбнице. Тенкови ове дивизије (слика десно) прелазе понтонски мост на Дрини. Немци су упорно стезали обруч: тенкови (слика доле) крећу према Чајничу.

Значај Вучева

»Предвидевши могућност тога да непријатељ запосједне и лијеву обалу тих ријека (пр- Дриие и Пиве), односно планину Маглић, Вучево и Волујах и на тај начин потпуно онемогући пробијање тим правцем, ми смо одлучили пребацити одмах једну мању јединицу на Вучево као мостобран за случај потребе. У овом предвиђању ми се нисмо преварили; у исто вријеме када је стигао један батаљон Друге пролетерске бригаде на Вучево, стигла је с друге сгране једна њемачка јединица која је у оштрој борби била збачена с брда у долину... Ми смо сада пребацивали на то брдо све нове и нове снаге са задатком офанзивних операција и избацивања непријатеља са положаја у долини ријеке Сутјеске...

Но главни моменат је непријатељ пропусгио. Најопасније, тј. залосједање Маглића, Волујка и Вучева било је осујећено. Могућност пробијања наше главнине била је сгворена«.

(Тито: »Пета непријатељска офанзива« — »Билтен« — Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, број 29—31, јуни,јули, август 1943)

Вучево, висораван на северном делу планине Маглић, (слика горе), омеђена клисурама кањона кроз које се пробијају кањонастим и клисурастим долинама реке Пива, Дрина и Сутјеска. Лежи на надморској висини од око 1.500 метара. Истим именом се зове и стрма страна којом се висораван спушта према реци Пиви. Кањон реке Пиве (слика доле) леве притоке Дрине са обалама високим од 600 до 900 метара. Преко једног висећег моста на реци Пиви и висоравни Вучево, под непрекидним дневним непријатељским бомбардовањем, прешло је од 23. маја до 10. јуна 1943. око 17.000 бораца и око 4000 ран>еника Оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

(Наставак са стр. 153)

Са првим јединицама Мајевичке бригаде стиже нам обавештење и наређење од Врховног нггаба:

да се све наше једнице из Санцака, због јаког непријатељског притиска пребацују на леву обалу Таре и постепено крећу у правцу Вучева;

са Мајевичком и 6. источнобосанском по сваку цену одржати Вучево и сузбити сваки покушај пењања Немаца на овај наш »плацдарм«; батаљоне 2. пролетерске спустити у долину Сутјеске и стано патролирати у працима Сухе, Горњих бара и Врбице.

29. шј, субота катун Дужи: Батаљоне Мајевичке бригаде изнад Сутјеске, код катуна Коритник, изненадили су Немци и под борбом одступају. У помоћ им је притекао 2. батаљон 2. пролетерске бригаде, који тек што није кренуо за долину Сутјеске. Успели су у противнападу да зауставе напредовање Немаца ка нашем катуну. После извесног затишја поново је започела борба. Наши траже појачање док их непријатељ није избацио из шуме на чистину.

У таквој ситуацији пристигоше преморени батаљони 1. пролетерске и 6. источнобосанске бригаде. Два батаљона 1. пролетерске бригаде под командом Милоја Милојевића кренуше у помоћ Мајевичанима и 2. батаљону 2. пролетерске бригаде.

Борба је трајала све до сумрака. Немци су протерани са Вучева и нагнати на окомите жтице Сгожера низ које се поломила и њихова комора. На попришту борбе пронађен је већи број погинулих и рањених Немаца, са нешто муниције, хране и остале ратне опреме.

(Љубодраг Ђурић: »Ратни дневник«)

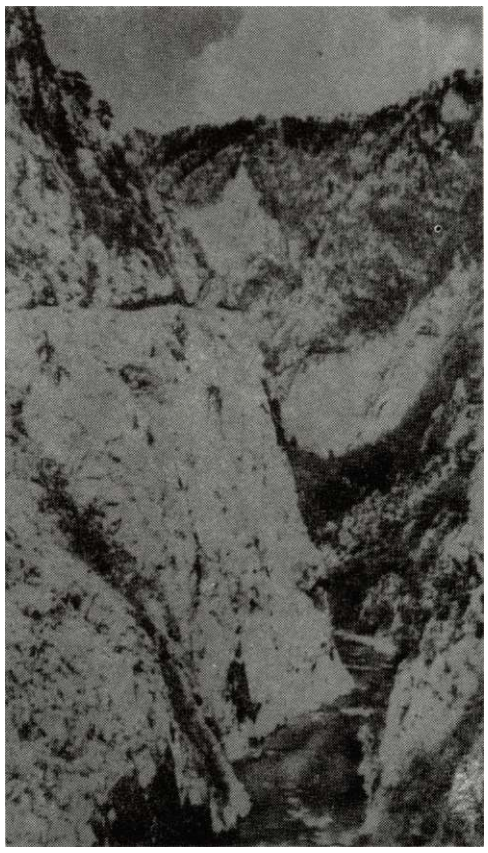

На Барама

Крајем маја четири батаљона 2. пролетерске налазили су се на ушћу Пиве и Таре и успешном одбраном спречили Немцима прелазак преко Таре и тако омогућили осталим бригадама да се од Шћепан-Поља и Мратиња попну на Вучево.

По доласку 3. 4. и 5. батаљона на Вучево, наша бригада добила је задатак да делом снага још брани Вучево а са главнином да се спусти у долину Сутјеске и да спречава Немцима комуницирање овом долином.

Одмах су упућени у долину Сутјеске 1. и 2. а непгго доцније и 3. батаљон, док је 4. дејствовао на немачке положаје Боровно и затварао правац од Тјентишта ка Драгош-седлу. Пети батаљон остао је на Вучеву где је учествујући у одбрани овог платоа имао жестоку борбу и сузбио немачки батаљон који је имао задатак да поседне Вучево. Потом је 5. батаљон расформиран.

Припадници СС дивизије »Принц Еуген« на положају (слика лево). Немачки извиђачи на Маглићу (слика горе) јуна 1943. године.

Бригада је добила задатак да делом спага продире у правцу Закмура, а да осталим снагама заузме положаје у долини Сутјеске и обезбеди простор за извлачење главнине од непријатељсхих напада са правца Гацка и од Тјентишта.

Да би ово извршила, Бригада је упутила 2. батаљон да поседне положај на Барама са задатком да онемогући продор непријатељских снага од Гацка.

Други батаљон са положаја Баре успешно је одбијао све немачке покушаје да продру овим правцем. Када га је сменила 2. далматинска бригада,Штаб бригаде упутио је овај и 3. батаљон у село Врбницу како би насилним извиђањем проверили колике се непријатељске снаге налазе у ширем рејону Закмура.

(Друга пролетерска бригада« — Зборник сећа/ш, књига 2)

Сама

Баре, обавијене велом магле остале су за нама. На њима је 2. далматинска бригада улагала последњи напор да задржи положај. Наша патрола враћа се у батаљон пошто је успела да успостави везу са 2. далматинском. У патроли су Петар Калауз, Сретен Миљковић и ја.

На све стране води се борба и изгледа да смо опкољени одасвуд. Изненада застајемо. По положајима које су малочас наши држали креће се стрељачки строј. То су несумњиво Немци. Јасно се види одсјај капљица кише на њиховим шлемовима. Двоумимо се куда сад? Неизвесност. Испред нас је непријатељски стрељачки строј. Наших нигде. После краћег договора одлучили смо да се вратимо назад и прикључимо Далматинцима.

Враћамо се истом стазом ка положају где смо оставили 2. далматинску.

Као вођа патроле била сам десетак метара испред Калауза и Миљковића. Занемех кад уместо партизана које смо овде малочас оставили, приметих Немце. Били смо врло близу њих, па нас они приметише и одмах отворише ватру. Бацила сам се у страну иза једне смреке. Калауз и Миљковић, који су ишли иза мене, суновратише се низ стрму литицу и убрзо ишчезоше.

Остала сам сама у непосредној близини Немаца. Не иду према мени, вероватно мисле да смо сви побегли низ литицу. Скоро ће сумрак, више не могу подносити самоћу и неизвесност. У мени сазрева одлука. Прикупих сву снагу и скочих иза смреке и пгго сам брже могла појурих ка

(Наставак на стр. 156)

Тенкови јединице »Вражје дивизије« прелазе преко поншонског моста код Горажда, 15. маја 1943.

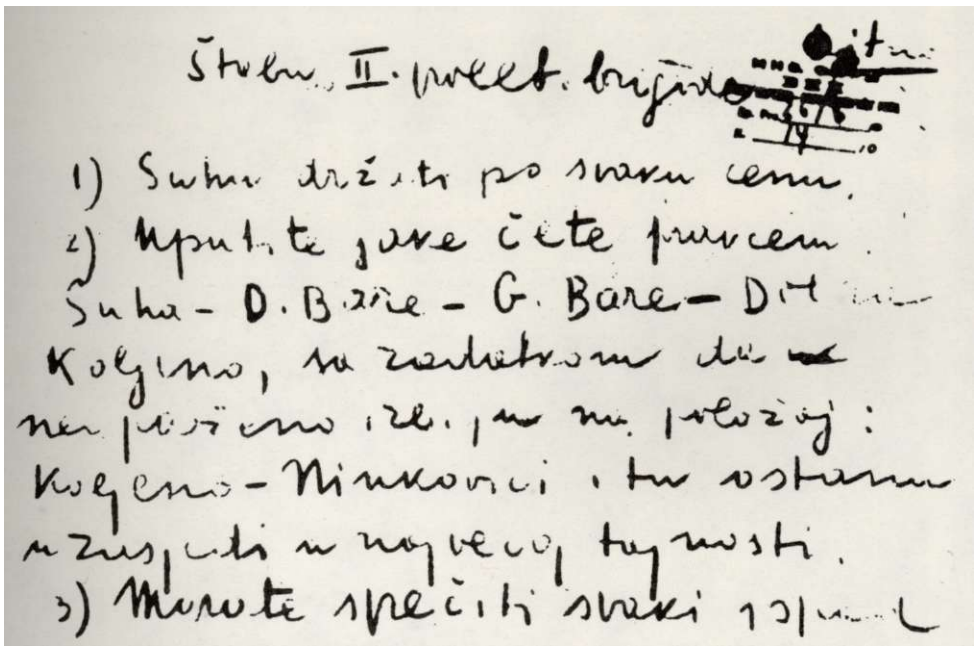

Наређење Штабу Друге пролетерске

1. Суху држати по сваку цену.
2. Упутите јаче чете правцем: Суха - Д(оње) Баре - Г(орње) Баре - Добра - Кољено, са задатком да неопажено избију на положај Кољено - Нинковићи и ту остану у засједи у највећој тајносги. (Пр- на наведени правац Штаб 2. пролетерске бригаде упутио је свој 2. батаљон који је тамо осгао до 6. јуна, када га је сменила 2. далматинска бригада)
3. Морате спријечити сваки испад непр(ијатеља) на десну обалу Сутјеске.
4. С I пролетерском и с ваше три бригаде предузмите продор к Врбници. (Пр- Под командом Штаба 2. пролетерске бригаде тада су биле још 6. источнобосанска и 1. мајевичка бригада. Наређењем се желело разбијање непријатељских снага на поменутом правцу и проширење јединог постојећег отвора у обручу који се све више стезао). Јављајте се сваког дана.

(31. мај 1943.)
(Подмилогора)

тато

(Уз наслов: део факсимила - наређе/ве Врховног команданта НОВ и ПОЈ, од 31. маја 1943, А-Ш, Фонд НОР, куг. 14, рег. бр 26-6)

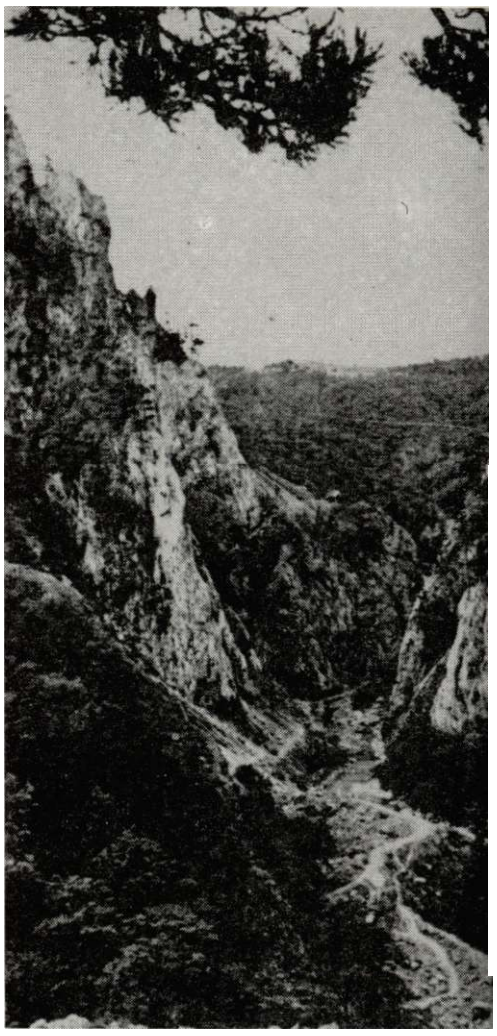

Терен који је непријатељ одабрао за извођен офанзивних операција је прекривен густим, тешко проходним шумама, са ретким стазама, дубоким кањонима река и планинским масивима. На слици: ксимн у пределу Суха - Горње и Дон>е Баре.*

(Наставак са стр. 155)

литици. Убрзо ме Немци приметише и за мном одјекнуше пуцњи, али сам ја већ замицала у мртви угао падине. Ваљала сам се, скакала и падала са камена на камен низ сгрмину док најзад не стигох на стазу, коју сам добро познавала.

Када сам сгигла до Сутјеске већ је био мрак. Покушавала сам да промакнем кроз таму, јер ми се чинило да нешто назирем. Кад видех да су напш обузе ме необично одушевл>ење. Чекали су у сгрој у да приме мршаво следовање.

Пожудно сам гледала у другове који су сркали оно мало супе са дна порције, али се нисам усудила да их замолим за мало супе, јер видех да и за њих нема довољно. Мало се одморих па настави даље.

Најзад после дугог и напорног лутања ујутро стигох у своју чету. Неизмерно сам се радовала. Поново сам са Радаком, Калаузом, Богољубом и другима.

Франа Коштан

Борба лакша од гладовања

1. јун 1943. **-** По наређењу Врховног пггаба, 2. батаљон има задатак да на Барама, с леве обале Сутјеске, штити положај према Гацком. Пењати се преко хиљаду и више метара, оштрог успона, није лака ствар и задатак. Ноге, мишићи, цело тело оили су изломљени и на крају снаге још код поласка. Али, воља је јача од свега.

Бире **-** Ту је већ стигла једна чета 1. батаљона наше бригаде. Затекли смо их код убијене мазге, група бораца обавља касапске послове. Ми још нисмо заклали мазгу. И док разговарамо с њима, пуче близу пушка. Шиштек (батаљонски интендант Предраг Крупеж) је убио најбољу мазгу из пратећег вода. Одерали су је брзином која је својствена само гладним људима. Сваки борац је добио близу килограм меса.

2. јуи, Баре **-** Хладна планинска киша прати нас данима. Облаци се спусте до изнад крошњи дрвећа. Данас је зацрнело - почео је да пада град. Стрпали смо се у једну полуоткривену дрвењару - чобанску колибу. Она је за нас благо од неоцењиве користи. Ливадске кисе-

лице, сремуша, у свакодневном су јеловнику. Борци се жале на изнемоглост и изнуреност, али дужност извршавају дисциплиновано и без гунђања. Као пркос, данас се чула песма, отегнута, инаџијска.

3. јуи - На нашем сектору ништа ново. Знамо да се на сектору око реке Сутјеске, Тјентишта, Вучева налази више бригада наше војске. На појединим местима воде се, дању и ноћу, жестоке борбе.

4. јун **-** У гладовању превазиђена је прошлогодишња Врбница. У Чачанској чети ономад су почели да сакупљају у шуми ситне пужиће. Пеку их и

једу. Све чешћи јеловпик - пун казан обарених коприва. Кад би бар било коњског меса! Кон>и се сачувати морају за бацаче и тешке митраљезе.

Мелајац (Милојица Пантелић) партијски руководилац батаљона, одржао је данас, за комунисте, предавање са партијског курса: Раднички покрет у Русији.

5. ***јуи*** - Овакво седење на једном месту је убитачно и физички и психички. Испада да је борба лакша од гладовања.

Данас су овде, на Баре дошли Далматинци (Једна јединица 2. далматинске бригаде). Ми идемо за 3. батаљоном, у правцу Врбнице. Радосна вест.

Од јуче пополне наше две чете налазе се на положају на последњој коси са које се види Гатачко поље. Немци су покушали да изађу уз стеновите литице, али су најурени у провалију, одакле су и дошли.

(М. Лукић: »Ратни дневник 1941-1945«)

У заседи на Сухој

Први јуии — Вучево - Батаљон 1. пролетерске бригаде који смо оставили на Вучеву пре два дана отишао је у Суху (долина Сутјеске, према Чемерну) да смени 1. батаљон 2. пролетерске бригаде, који је потребан ЈЈуну ради напада на Кошур, који су Немци заузели. 2. батаљон 2. пролетерске од Кошура је отишао на Баре.

Док је ових дана био у Сухој, 1. батаљон 2. пролетерске је у два маха сачекао немачке колоне које су наилазиле од Чемерна (Гацка). Прва колона је скроз некажњено промакла, јер се закаснило са постављањем заседе. Друга немачка колона је лошије прошла. Било је побијених и рањених Немаца. Заплењено је нешто муниције, један »шарац«, два аутомата и друге опреме. Иначе, због раније испаљеног хица из наше заседе и непотребног јуриша на немачку колону која је ушла у заседу, развила се дужа борба из које се један део немачке колоне извукао низ Сутјеску, а други се вратио ка Чемерну.

Од наших је рањен командант 1. батаљона Миленко Никитовић, у пету, и још неколико бораца.

(Љ. Ђурић: »Ратни дневник«)

Борци 4. црногорске бригаде у покрету кањоном код Сухе, јуна 1943

ХЕРОЈСТВО ДАЛМАТИНАЦА НА БАРАМА

Осмог јуна, Врховни штаб, по преласку преко Сутјеске, залогорио се у густој шуми на стрмом брегу недалеко од Сухе.

Тито седи на камену и чита последњи извештај с положаја:

»Друга далматинска наставља жестоке борбе на Барама. Немци стално врше јуршпе с Горњих Бара у правцу Доњих... Друга дивизија је јуче издала наређење штабу Друге далматиискe да се ови положаји морају чувати по сваку цену док не стигне појачање. Далматинци су имали огромне губитке приликом извршења овог задатка. Само из Другог батаљопа избачено је из строја 128 другова. Командант овог батаљона Душан Филиповић и комесар Ђуро Бошковић известили су Штаб да су изгубили две трећине свога људства.

Немци надиру све јачим снагама и све упорније.

Ми смо изгубили две трећине људства, али рачунајте на нас као да смо у пуном саставу!«

(Према - Владимир Дедијер: »Јосип Броз Тито - Прилози за биографију«)

Кошур

На положај Кошур који најбоље затвара долину Сутјеске према Тјентишу упућен је 3. батаљон. Но, како овај батаљон није успео да заузме ово узвишење то су упућени 1. и 4. батаљон. Ни ови батаљони као ни касније они заједно са неким бригадама, нису успели да заузму Кошур. Само у првом нападу једна чета 3. батаљона успела је да заузме овај положај али су их Немци одмах потисли. После тога сви наши даљи покушаји остали су без успеха.

Први и 4. батаљон и даље су се налазили испод самих немачких положаја на Кошуру ради спречавања надирања Немаца. Ови батаљони су у долини Сутјеске и на Кошуру издржали пуних девет дана. Водили су тешке борбе, стално су били изложени бомбардовању из ваздуха. Тукла их је и непријатељска артиљерија, али Немци ни овде нису успели да напредују. Мада је Бригада имала велике губитке (117 бораца и руководилаца), Немци нису успели да заузму ову једину стазу која је од њих била удаљена непун километар и којом су из долине Сутјеске преко Милинклада прешле све бригаде и Врховни пггаб.

(»Друга пролетерска бригада« - Зворник сећагш, књига 2)

Прелаз импровизованим мостићем у 5. офанзиви, крајем маја 1943. године

Пет дугих дана

Пошли смо да овладамо Кошуром. То је кота 787, на левој обали Сутјеске, више Поповог Моста. Ко држи Кошур влада Тјентиштем, има у рукама комуникацију Фоча — Гацко, обезбеђује пролаз из Тјентишта за Врбницу, Зеленгору и Миљевину. Отуда за даљи покрет наших јединица према источној Босни, и за извлачење из обруча који се све више затварао и сгезао, толика важност овог положаја.

Присуство Немаца на Тјентишту спречава наш 3. батаљон да преко њега и лакшим тереном, избије на Кошур. Морамо да кренемо уз падине Озрена, беспутним, врло стрмим тереном кроз шуму и камењар. Кад оценисмо да смо се довољно испели, изиђосмо из шуме, угледасмо Кошур који нам је служио као оријентациона тачка.

Излазећи из једне увале, неко од бораца викну:

— Ено немачке колоне, пење се на Кошур!

Идућих петнаестак дана, и дању и ноћу, смењиваће се наши напади. Трешће се долина Сутјеске и Хрчавке, одјекиваће бојни покличи, а тутањ и грмљавина борбе преносиће се далеко преко Вучева, Пиве, Таре, Лима, Увца и Дрине. Наша чета не може да збаци Немце са Кошура и тражи појачање. Убацисмо прво један, а онда и други вод 3. чете. И опет ништа. Кота 787 осгаде тврд орах.

Стиже и нов извештај. Један друг из 2. чете погинуо, неколико рањено.. Ускоро једног донеше. »Ко је«, више очима него гласом питамо: Иво Константиновић из 2. чете смртно је рањен у стомак.

Попгго смо заноћили на ливади оренутој Кошуру, батаљон мора да се размести на мање видна места. Рањенике треба носити у болницу, а немамо чиме носила да направимо. Зато одабирамо јаче другове да их носе на леђима. Јавио се и Досганић. Он би покушао да ухвати везу и са комором. Цекић и ја обилазимо чете. Свака је смештена посебно. Ту је и 1. чета која је била остала да појача заседу 1. батаљона. Имала је и она рањенике. Заседа је потпуно успела, мало се ко извукао од читаве немачке колоне. Било је и плена. У оваквим ситуацијама, као по неком правилу, борци се увек на исти начин понашају. Неко чисти оружје, мало даље група бораца, прибијених једии уз друге, спава, Једна група нешто тихо прича и смеје се. Наилазимо на 3. чету. Перица Грачанин, добро расположен као и увек, излази и рапортира. То је његова навика, увек се држи војнички и дисциплиновано. А то исго тражи и од бораца. Међу најхрабријима, он је и кад треба кренути у напад увек међу првима. Познаје добро сваког борца и зна у ком моменту кога треба подстаћи. Људи га воле, а и састав чете му је добар. Ту је Врбан, Вуле, Секулић, Дракче Јаковљевић, Драгомир Радосављевић Ждрпа, Милорад Тасић, Олгица Грбић — све добри и храбри борци.

Достанић се беше вратио. Сунце припекло и међу овим планинама. Потражисмо још бољу хладовину. Да нам време брже прође, да не мислимо само на глад, покушавамо да разговарамо о светској ситуацији. Али, брзо се ипак враћамо на батаљон и опет на храну...

Досганића смо сви у штабу волели. Цекић га је звао Белов, ваљда због плаве, скоро беле косе. Цекић је имао навику да доста прича, а Достанић је са задовољством слушао Цекићева причања. Цекић је пре рата био служ-

(Наставак на стр. 150.)

Немачка колона у кањону Сутјеске (слика лево)

Командант дивизије »Принц Еуген« генерал Флепс, (слика десно) упознаје потчилгене са оперативним задацима.јуна 1943.

Доле: делови дивизије »Принц Еуген« прелазе Сутјеску, јуна 1943.

Биљна храна — најчешће следовање

»Наш 'јеловник' на Кошуру био је 'разиоврстан'. Пужеви, букова кора, буково лишће, трава киселица. Наш комесар Јеша пошао је у потрагу за новим изворима 'хране'. Бајонетом, је посекао и одвојио букову кору, а из ове је одједиом процурела нека беличаста течност. Испод ње био је слој беле сладуњаве мезгре освежавајућег мириса. Једног јутра, у тишини, чуо ое дискретан, јасан, зов: 'Другови! Другови! - Овамо!...' Више покретима руку и тела, и изразима лица, позивао је комесар своје борце на јутарњи обед, држећи при том још у рукама свежу букову кору. Схватили су борци комесара. Није прошло много, а свуда унаоколо су се забелела букова рањена стабла. Од борца до борца 'патент' се преносио и примењивао. Али и туп бол је постепено силазио у ноге, а у сгомаку се све више јављала тегоба«

Мара Кустурић

До висине коју је могла досећи људска рука белела су се букова стабла, са којих је одвајана кора — поред пужева, жира, лишћа и траве киселице — саставни део партизанског »јеловниша«.

(Наставак са стр. 158)

беник на железници, променио више места, имао нуно разних доживљаја које је умео лепо, живо и занимљиво да исприча. Да ли је то све тако и било, није толико важно.

Дође и вече. Чете се припремају. Оружје је спремно. Пред полазак батаљон се построји. Цекић говори, па онда и ја. Цекић завршава: — Ноћас Кошур мора бити наш, другови!

Преко предвиђања дуго смо ишли док се не попесмо на косу према Кошуру. Нисмо имали у виду ноћ, стрмину, жбуње и вододерине преко којих је прелазила чета која је била на десном крилу. Стога шде напад текао по плану, јер је чета, која је ишла директно ка Кошуру, сувише рано наишла на Немце, и почела борбу полако их потискујући ка самом врху. Она је доиста привукла све снаге Немаца на себе, али попгго није уследио напад са бокова, то је и она попустила у опггрини напада. Нешто доцније, почео је напад чете с десног крила. Нова интензивна борба, па опет, за моменат, све престаје.

Чета која је нападала на левом крилу тешко се кретала, јер је на свом правцу имала непогодан и шумовит терен. Ипак некако је успела да се приближи Кошуру. Одмах је ступила у борбу. Напад и са ове стране, готово иза леђа, унео је праву панику међу Немце. Нису већ знали на коју страну да се окрену, јер им се чинило да су наши са свих сграна. Неки су се упустили у борбу док нису изгинули, други су, бацајући оружје, бежали у шуму, трећи се пели на дрвеће, мислећи да ће тако успети да се прикрију. Двадесетак до тридесет Немаца лежало је мртвих и рањених на Кошуру. Оружје, »шарци«, машинке, бомбе, сандуци муниције, пиштољи, ранци, све је то лежало разбацано. Само један део Немаца успео је да се повуче. Кошур је био наш, ипак наш! Али на њему је само непун вод наших, остали део чете отишао је на другу страну. И онај што је викао био је наш борац који је звао батаљон, јављајући да су напш на Кошуру. На жалост, батаљон је био далеко одмакао. Па и овај део наше чете да се снашао, да је гонио Немце у повлачењу, и да је бар посгавио обезбеђење, можда би успео да задржи Кошур док се батаљон не врати. Овако, док су се наши бавили око плена, дотле су се Немци приближили, кренули у противнапад и тај слаби наш вод лако покренули и нагнали га на повлачење.

Једино овај пут Кошур је био у напшм рукама. Доцније, данима и ноћима вођене су крваве борбе, са доста напшх снага, али против далеко већих снага Немаца који су били и јаче наоружани и добро укопани. Више се није успевало.

Светолик Лазаревић

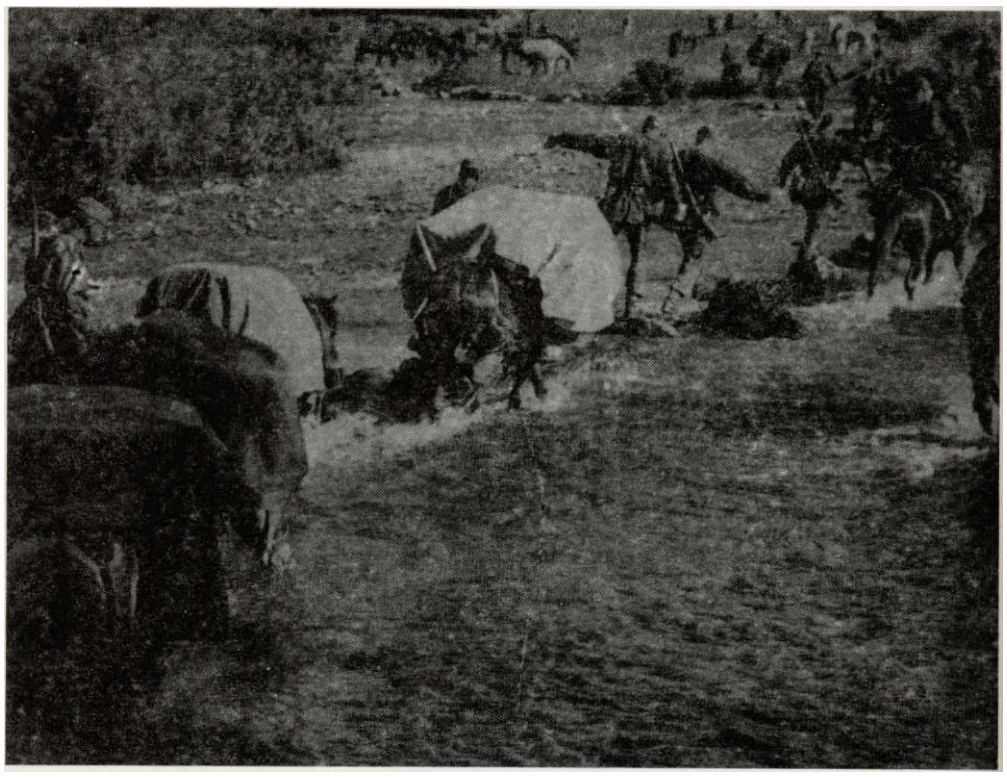

Делови СС дивизије »Принц Еуген« прелазе Сутјеску, јуна 1943.

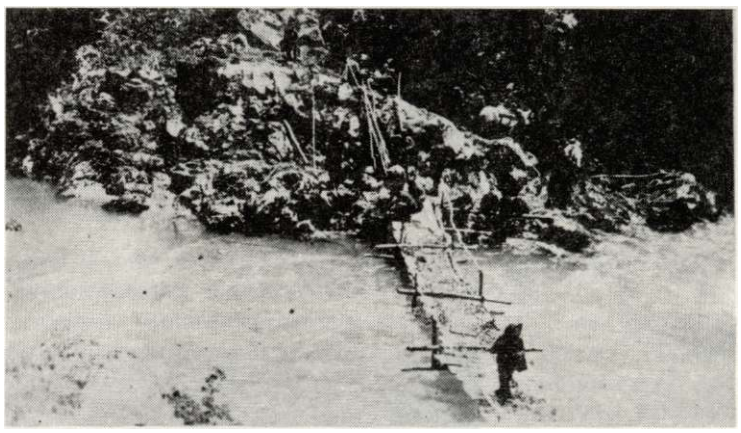

Припремсиње моста на реци Сутјесци (лево) за прелаз коморе 2. пролетерске бригаде, почетак јуна 1943.

У офанзивом опустошеном и ретко насељеном планинском крају, изгладнелим борцима партизанских јединица последња резерва хране била је парче неслане кол>етине.

Задржали смо Немце

После преласка преко Сутјеске 1. чета 4. батаљона добила је задатак да нападне немачке утврђене положаје на Кошуру. Дан раније, док смо се налазили на Боровну, 3. батаљон наше бригаде успео је да изненадним нападом заузме Кошур. Али су га Немци одмах противнападом повратили после неколико часова и испод самог врха су направили јака утврђења из којих су контролисали терен.

На сектру Тјентшпта - Милин-кдаде требало је да прође главнина јединица Оперативне групе. На задатак су цошли потпуно изгладнели борци, јер није било времена да се спреми нешто хране од преостале зоби у четној комори. Гладни другови копали су корење и тражили да било чиме утоле неиздрживу глад. Тек што је ватра наложена, издато је наређење за покрет.

Подилазимо непријатељу. Приближавамо се пошумљеном делу терена. Улазимо у шуму и крећемо се стрељачким стројем. Немци су нас приметили и отварају ватру. Рањен је Лазар Тешић, заменик команданта батаљона.

Дошли смо до саме ивице букове шуме. Даље се није могло. Из угврђења, на обронцима Кошура, Немци непрекидно туку брисани простор. И ми одговарамо снажном ватром из пушака и пушкомитраљеза. Не пггедимо муницију. Неколико дана раније, пре преласка Сутјеске, запленили смо велику количину муниције и оружја на Боровну, приликом ликвидирања немачког утврђивања.

Са мањим прекидима, борба је трајала целог дана. Са обе стране сипала је убитачна ватра. Ми нисмо могли да истерамо непријатеља, али ни он није могао од наше ватре да се покрене. Према непријатељском пложају био је брисани простор. Више пута у току дана напш бомбапш су, у пратњи пушкомитраљезаца, нападали на непријатељске бункере и на њих бацали бомбе. У једном од тих напада погинуо је водник Симо Вујчић који је са пушкомитраљезом пратио бомбаше. Пао је покошен испред самих немачких утврђења. Напш напори да га извучемо нису успели.

Наш крајњи циљ био је да не допустимо Немцима да крену са положаја на којима су се налазили. Зато смо их непрекидно нападали а они су стално и очекивали наше јурише. На сваки покрет наших бораца, Немци одговарају снажном ватром.

Кад смо изјутра запосели положај, изнад наших глава издизале су се вели-

(Наставак на стр. 150.)

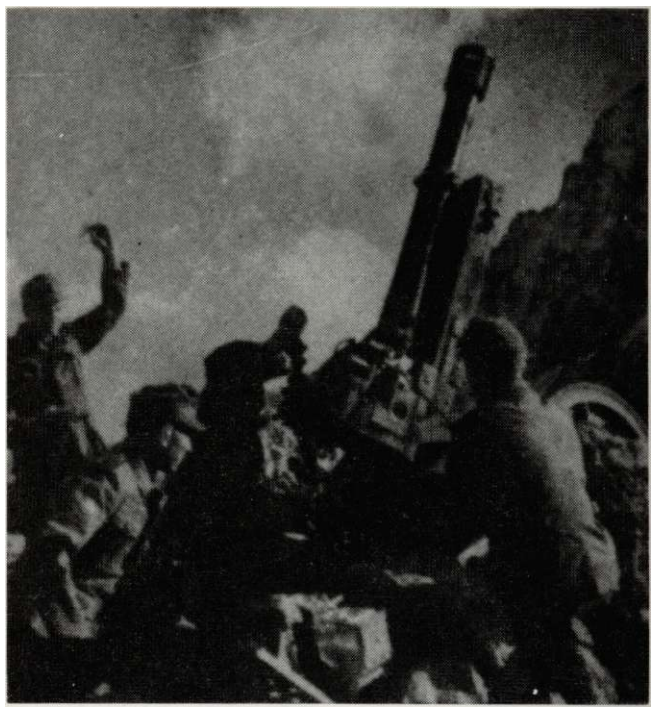

Дејство артиљерије немачке 118. ловачке дивизије (слика десно) према положају Јелеча, крајем маја 1943.

Брдска артиљерија немачке групе »Кемпнер« на Дурмитору (слика доле) маја-јуна 1943. године.

Сусрет на улици у Пљевљима немачких и усташко-домобранских официра са официрима италијанске дивизије »Тауринense«, 19. маја 1943.

На планинском беспућу нарочито је ноћу било тешко одредити правац кретаља. Друга пролетерска дивизија у покрету.

(Наставак са стр. 161)

ке озеленеле разгранате букве. Током дана гране су окресане мецима немачких »шараца«, па су остала оголела стабла. Лежали смо на гранама које су стално падале преко нас. Букова стабла остала су без коре и постала скоро бела. Изгладнели борци прилазили су стаблима и ножевима са њих скидали мезгру и на тај начин утољавали глад. Други су тражили и јели бобице са буковог лишћа.

Издржали смо још један тежак дан. Имали смо стално на уму важност задатка. Пролазио је туда и велики број наших рањеника.

Време је одмицало. Код појединих бораца почела је да попушта будност и опрезност. Вишечасовна борба их је заморила, па су, већ привикнути на тешку ситуацију, почели да се неопрезно померају иза заклона. Тако су рањени Видоје Боровић и Ђока Минић, а погинуо је Богољуб Мандић Сгопарац. Мандића смо сахранили одмах иза стрељачког сгроја. И 3. чета је имала губитке: погинули су водник Љубиша Максић и још неколико бораца. Завидео сам рањеним друговима, јер су, макар и рањени, отишли из овог пакла.

Најзад је прошао и овај дан. И физички и психички били смо исцрпљени. Кад је почео да пада мрак сгигло је наређење да се повучемо са положаја.

Црногорци на Љубином гробу - Немци неће проћи!

Борци 2. чете 3. батаљона 4. пролетерске бригаде, штитећи прелаз јединица преко Зеленгоре, читав дан одбијали су на положају Љубин гроб нападе једног немачког батаљона подржаваног авијацијом. Од четрдесет бораца чете, тога дана је погинуло њих двадесет седам, али су чврсто одржали свој положај, шаљући поруку:

»Све што је у нашој моћи учинићемо да задржимо Немце. Догод будете чули на Љубином гробу пуцање наших пушака, Немци неће проћи. А када тога више не буде, знајте да на њему нема више живих комуниста-пролетера«.

(Милан Миладиновић: »Револуционарни морал и хуманизам бораца Сутјеске« - Зборник радова »Сутјеска«)

Осгавили смо једну десетину у заседи, а ми смо отишли да се одморимо. После тешке и непрекидне борбе гладни борци су били жељни сна. Поред десетине која је осгављена у непосредној близини Кошура у заседи, у току ноћи слали смо и патроле око логора ради личног обезбеђења и праћења непријатеља. Једна наша патрола, коју су сачињавали Радисав Веснић и Бранко Драгић, приликом повратка је наишла на изнемоглог коња кога је оставила нека јединица у пролазу. Повели су га у чету. Изнемогло кључусе тепжо се кретало, па су га морали гурати скоро целу ноћ. ЈЈије било ни сријемуше која је тих дана била наша једина храна. Обрали су је борци јединице које су овим правцем раније прошли. Како скувати коња, попгго смо пре неколико дана осгали без казана приликом изненадног продора Немаца на Драгош-Седло. Позајмили смо казан од Милорада Бонџулића, командира чете 1. батаљона наше бригаде. Обећали смо им меса. Тако смо скували дуго очекивану храну. Кад је коњетина била кувана подељен је по добар комад меса борцима.

Друговима из десетине која је остала у заседи требало је исто тако однети меса. Неколико покушаја да се до њих дође пропало је због непријатељског бомбардовања. Знали смо да су гладни и да им морамо дотурити непгго хране. Узео сам торбу у којој су се налазили комади куваног коњског меса и пошао према положају. Авиони су летели у таласима . Бомбе су падале као киша. Док бомбе експлодирају, заклоним се за неко дрво. Кад престану експлозије, онда појурим напред... Пребацивање је трајало више од једног сата.

Најзад сам стигао. Изгладнели другови су се окупили око мене. Сваки борац је добио по добар комад куваног меса. Борци су халапљиво јели неслано месо, али су ипак по мало остављали и за други оброк. То су учинили сви, осим десетара Миломира Полимчевића Полимца. Он је појео свој део.

- Е, сад сам се поштено најео. Верујте није ми жао да одмах погинем - рече Полимац.

У том тренутку неко од другова примети једну групу Немаца.

Десетина се развила у стрелце. Пустили су Немце на блиско одстојање, а онда отварали ватру на њих и натерали их на повлачење ка врху Кошура. Распоређујући своје другове иза заклона десетар Помилац није водио много рачуна о себи. Тако га је закачио рафал немачког »шарца«, и он је на месту остао мртав.

На положајима око Кошура остали смо још два дана. Потом смо кренули према Зеленгори.

Остоја Ковачевић

Кошута - живи бедем

Минобацачка јединица »Вражје дивизије« дејствује из села Врбнице против партизанског положаја на планини Лелији, 10. јуна 1943.

После смењивања са положаја Кошур, Бригада се прво са 1. и 4. батаљоном, а касније и цела, нашла на Лучким Колибама. Она је и овде водила тешке борбе, нарочито после одласка 1. пролетерске дивизије када је морала да затвара како своје тако и правце које је до тада она држала. Посебно тешку борбу водио је 1. батаљон на положају Кошута. Борбе на овом положају представљају посебну епопеју 2. пролетерске. Од јутра до мрака рељали су се јуриши непријатеља и наши контранапади, експлозије граната и авионских бомби. Читав један вод 1. батаљона је изгинуо и израњављен. Морало се хитно убацити ново људство. Уследили су нови напади фашистичких војника...

Кошута - то је био живи људски бедем, бедем силне воље, високе свести и војничког морала, бедем пролетерске упорности и издржљивости. Упркос свему, жестоки, комбиновани напади непријатеља су одбијени, положај одбрањен.

А у непосредној близини био је Врховни пггаб. Командовао је дивизијама, рокирао их, припремао пробој. Друга пролетерска била је под његовом директном командом. Маневарски простор био је врло мали. Сваки положај важан, свака јединица, сваки борац, значајан и драгоцен.

Тога дана између Кошуте, коју је херојски и чврсто држала 2. пролетерска на једној страни и Љубиног гроба кога је јуначки бранила 4. црногорска на другој страни, налазио се само један узани коридор, можда свега два километра у пречнику, слободан простор који је послужио за прикупљање свих снага и пробој.

Кошута и Љубин гроб били су два најкритичнија и одлучујућа положаја који су, поседнути пролетерима, били као два несаломљива зида, чврст ослонац за реализацију планова Врховног штаба о пробоју непријатељског обруча и преласку наших снага у офанзиву.

На Кошути бригада је добила наређење да закопа сва тешка оруђа. Међутим, на предлог посаде оруђа као и команде Пратеће чете Штаб бригаде донео је одлуку да се понесу: противтенковски топ, два тешка митраљеза и бацач. Ово се у каснијим борбама показало правилним.

(»Друга пролетерска бригада« - Зборник сећа/м, кгшга 2)

Курири 2. пролетерске бригаде, у Пљевљима, октобра 1943. Стоје, слева: Драгомир Петровић, Властимир Луковић Баглов, Станоје Јовашевић, Радомир Поповић и Божо (Книљанин). У првом реду слева: Марко Цупарић (3), Петар Вишљић (4), Драгутин Милошевић Ћикало (5) и Петар Вуковац (6).

ДОЖИВЉАЈ КУРИРА

За време битке на Сутјесци у Штабу 1. батаљона бшш смо курири Петар Граховац звани Анџарић и ја.

Једне ноћи Анџарић је ишао до једне чете која се од Штаба батаљона налазила удаљена свега око 500 м према самом Кошуру. Било је веома мрачно, па ое могао оријентисати само по сећању. Крчећи пролаз кроз шуму нагазио је и спотакао се о људско тело. Нагажени није реаговао, био је мртав. Не знајући где се налази, Анџарић се зачас примирио поред леша и ослушкивао. Ништа се није чуло. Опипао је мртваца и на основу униформе и ознака установио да је Немац. По томе је закључио да је мимоишао чету и пошао право на немачке ровове на Кошуру. Повукао се полако уназад и после извесног времена пронашао чету. Тако га је мртав Немац спасао.

*

По проласку Врбничког потока, на путу за Мрчин - Колибе, комесар батаљона Миливоје Радовановић Фарбин и ја ишли смо на положај нашег батаљона. Десно од нас чуле су се борбе. Неколико пута смо са главног пута скретали у том правцу, мислећи да ћемо наићи на батаљон, али смо се опет враћали на главни пут. Ишли смо стазом којом су прошле многе наше јединице. Били смо сами; застали смо да се мало одморимо поред једног извора. Убрзо је за нама наишла једна наша јединица, па је и она застала да се одмори. Одједном је испред нас, из густе шуме, избила група Немаца. Изгледа да су залутали. Изненађење је било обострано. Пошто смо их први приметили, отворили смо ватру по њима - неколико их је побијено а остали су побегли. Да ова наша јединица није наишла, не знам како бисмо прошли Фарбин и ја.

Ђуро Башић

Кошута - нема повлачења!

Десети јуни, пред зору. Сишли смо са јучерашњег положаја и заустављи се пред Кошутом. У чету су дошли нови другови из расформиране далматинске 9. дивизије. То су нас попунили. Сада нас у 1. воду има двадесет осам са мном и са водником. За водника је синоћ постављен Миладин Анђелић, двадесетогодишњи омладинац. Ја сам политички делегат.

Вод је залегао на Кошути и чека. Већ је свануло. Видимо Немце, како се постројавају у долини поред Врбничке реке и у колони крећу у шуму испод нас. Обруч у коме се налазимо широк је у пречнику свега око два километра. Дођоше политички комесар батаљона Миливоје Радовановић Фабрин и вршилац дужности команданта батаљона Богољуб Чукић. Анђелићу и мени Фабрин каже да је врховни командант Тито јуче рањен, да је 1. пролетерска дивизија пробила обруч и кренула напред, али да су Немци обруч поново затворили. Наша бригада и остале јединице осгали су са болницом и Врховним штабом. Са Кошуте нема и не може бити повлачења. Морамо се држати до ноћи, а онда ћемо кренути на пробој обруча.

И онда, из правца Сарајева, на сунчаном небу засветлуца група од десетак авиона. Пролећу изнад Кошуте на сто-двеста метара висине један за другим, фијучу и шуште им крила, јаучу мотори, реже и пггекћу митраљези. Ми смо се окренули на леђа и гађамо авионе. Туку их пушкомитраљесци. Туче их и наш тешки митраљез лево од нас. Један авион се издваја из јата, поче да губи висину, покуша да се извуче преко брда на коме је наш 2. вод, али при самом врху удари у земљу, и плану као буктиња. Ми радосно вичемо, ликујемо. Видимо да наши другови из 2. вода оптрчавају око остатка и нешто вуку.

А тада, из шуме тупо, потмуло забубњаше минобацачи. Мало затим над главама се зачу злокобно шуштање мина. Прасак, дим, земља, мирис барута. Затим, се целом чистином из шуме појави стрељачки сгрој непријатељске пешадије, непосредно испред нас. Немци су растерећени. Без ранаца су и без остале војничке опреме која отежава кретање. Само зелене летње блузе са заврнутим рукавима, шлемови и оружје: пушке, аутомати, »шарци«. Иду и у покрету отварају ватру. Ми

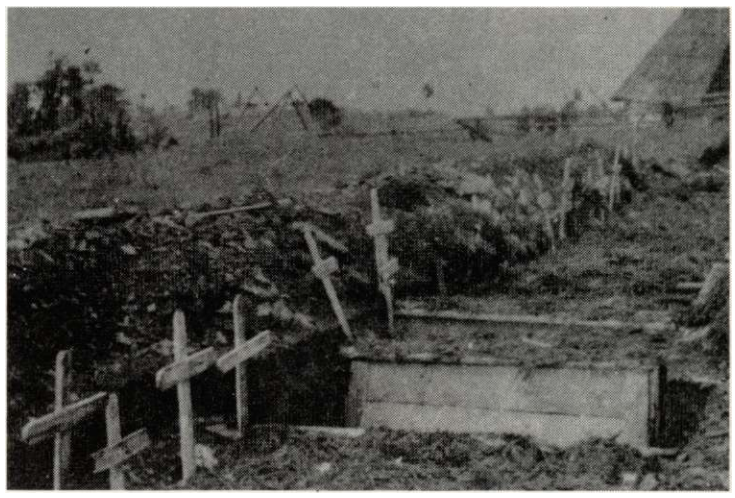

Немачки минобацач (слика горе) дејствује из села Врбнице према партизанским положајима на Лелији, 10. јуна 1943.

Сахрана погинулих Немаца у селу Златни бор, источно од Фоче, маја 1943.

Немачки војници погинули на Зеленгори, јуна 1943.

Само за пријем рањеиика из 1. брдске дивизије, борбеие групе 104. дивизије и пука »Брандербург« Немци су обезбедили у војним болницама у Београду, Земуну, Нишу и Косовској Митровици око 3.500 лежаја. За евакуацију ран.еника до станице за прихват, поред осталог, ангажовали су санитетски воз, а на ускотрачној прузи Београд — Вишеград — Сарајево, специјлно припремљене болничке вагоне. На слици горе: превоз тешког рањеника из дивизије »Принц Еуген« са пољског аеродрома у Херцеговини; немачки рањеници на Сутјесци очекују транспорт, 10. јуна 1943.

лежимо и још увек ћутимо. Када прићоше сасвим близу, као јато врабаца вину се у ваздух двадесетак бомби, цикнуше, пушкомитраљези и све се потресе, задрхта, проломи и ускомеша. Немци испуштају оружје, подвијају колена и падају. Жестина борбе не јењава. Нипгга се не чује. То је кулминација, крклањац кад вшпе нико не командује, кад сваки борац дејствује и одлучује потпуно сам. То је онај најкритичнији моменат, који доноси победу или пораз. Нама је донео победу.

Очигледно је да смо, што од авиона, пгго у току борбе, и ми имали мртвих и рањених. За сада мање од десет бораца. Значи, осгало нас је још двадесет. Неколико другова бауљајући оде до изгинулих Немаца и донесе доста муниције, бомби, пушака и један »шарац«. Иначе мртви Немци су растурени по читавој ледини. Рачунамо да их је изгинуло око тридесет. Рањене су одвукли.

Од Сарајева почеше поново да надлећу авиони. Жестоко нас бомбардују. И овога пута имамо губитака. Нема се времена за бројање, јер се из шуме поново појавише још гушћи стрељачки стројеви Немаца. Све се поновило. Бацамо бомбе само овога пута заплењене, њихове, са дугим дршкама, и опет наша победа.

Овога пута нисмо имали предах. Из шуме се појавише четвртасто обли пшемови. Ми смо озбиљно проређени. Ватра са наше стране је ретка, али убитачна. Борба се тако развија да изгледа као да више нећемо издржати. Немци нападају, гину, повијају се и поново нападају. У једном моменту пушкомитраљез умуче. Бацим поглед и видим да је нишанџија легао поред »збројовке« а чело приљубио уз траву. Иза њега у самртном ропцу и трзајима бори се његов помоћник. Покошени су. У трен ока допузах до пушкомитраљеза. Вучем »збројовку« што брже ка омањем, двадесетак сантиметара високом, жбунићу. Рачунам, заклон је. Скочих и потрчах два метра, а онда онај жбунић плану златасто-црвенкастим пламеном. Истовремено моја десна нога одлете назад као да је неко муњевито, чврсто трже. Нико више не пуца. Ни Немци. Једна група њих диже се и крену према нама, према врху Кошуте. Све их је више и све су ближе. Помислио сам да је са мном свршено. А тада.... Из средине нашег стрељачког строја диже се водник Миладин Анђелић. У рукама држи »шарац«, чији се ременик отегао и по трави.

»Шарац« у његовим рукама побесне. Миладин поче да маше лево десно по Немцима, као да коси. Он је последњи способан да се бори испред и у име свога вода. Осгали су изгинули или леже рањени као и ја. У једном моменту Анђелић се као занесе назад, и заједно са »шарцем« паде напред према Немцима... пресекоше га... Наста типшна.

Миладин се јави. Каже да је сав изломљен, да су му ноге пребијене, да му кости шкрипе и да га све то ужасно боли. Тражи помоћ. Прво се појавила болничарка Алексија Савић. За њом стиже Фабрин. Каже да ће одмах стићи један вод да поседне наше положаје на Кошути. Изнеше Миладина на шаторском крилу, а он јечи. Прикупише још неколико рањеника. Неки су као рањеници извучени раније у току борбе. Остали леже у стрељачком строју, на положају, али мртви. Међу њима је и пушкомитраљезац Тихомир Николић Бађо. Од четири Николића у чети, остао је једино Влада Николић Фош, као веома тежак рањеник, тешко ће преживети.

Већ је предвечерје и онако жестоких окршаја као данас изгледа да неће бити. А онда ће се ноћас кренути на пробој обруча.

Драгослав Марковић

Као у »Нојевом ковчегу«

6. јуш, у покрету ка Тјентишу и даље — Будући да сам нашцао на болнице и коморе Мајевичке и 6. источнобосанске бригаде, задржао сам се на Тјентишту. Ако су Немци на Боровну, ништа им на путу не стоји да се прошетају и довде. Све се овде измешало као у »Нојевом ковчегу«. Нико ми није знао рећи куд су кренули и где се налазе њихове јединице. Поред комоpџија већином су лакше рањени и болесни. Они други били су потпуно изнурени умором и гладовањем и љутито су ме посматрали не проговарајући ни речи. После сусрета с тифусарима на Шћепан — Пољу, ово је други пут да наиђем на потпуно апатичне борце, којих се ништа није тицало. Уз помоћ другова из Мајевичке и 6. источнобосанске бригаде покренусмо све разасуте другове са Тјентишта.

(Љ. Ђурић: »Ратни дневник«)

У пробоју из непријатељског обруча ка селу Ратају и друму Калиновник - Фоча - борци 2. пролетерске дивизије, на терену Мрчин-клада, 11. јуна 1943.

Непријатељска авијација развијала је дефетистичку делатност међу борцима Оперативне групе: бацала је по бојиштима на стотине хиљада разних летака, »пропусница« и »пребегличких легитимација«. О дејству те пропаганде је у операцијском дневнику Прве брдске дивизије под 2. јуном 1943. уписана следећа констатација: »Засад се није могао установити ма какав пропагандни успех ових летака код црвених јединица«.

Пробијање три непријатељска обруча

Први обруч - Увече у 22 часа полазимо на пробијање непријатељског обруча. Леву колону, која се креће у правцу Балиновца, сачињавају: 4. црногорска, 10. херцеговачка, 7. крајишка и Мајевичка бригада са штабом наше дивизије и Врховним штабом. Ову колону је предводио пггаб наше дивизије. Десну колону, на општем правцу Руда планина, сачињавају: наша бригада, 6. источнобосанска и 2. далматинска. Десном колономје командовао Јован Вукотић, начелник штаба наше дивизије. У претходници је наша бригада.

11. јуни, у борби и покрету до катуна Ратковац: прелазимо Врбничку реку у свитање. Требало је да је пређемо у току ноћи, али због закашњења у поласку и бежању водича, тешко смо се сналазили у густој шуми, и пгго је претходница морала бирати прелазна места ради рањеника и комора. Немци су нас приметили и отворили ватру на колону. Наш 2. батаљон је извршио јуриш на прве утврђене немачке линије стварајући брешу у немачком распореду за пролазак осталих јединица наше колоне. Рањен је заменик политкомесара 2. батаљона Милојица Пантелић и још неколико другова. Продор се продубљује и проширује са убацивањем осталих батаљона наше бригаде. У даљем продирању, у шуми, долази до мешања наших и немачких јединица, па чак и јединица леве колоне.

Упоредо, један поред другог, напред су продирала наша четири батаљона кроз четинарску шуму у дубински непријатељски распоред, крчећи пролазак штабу бригаде, болници, чети пратећих оруђа, интендатури и осталим јединицама наше колоне. Разбијене немачке јединице упадале су бочно у наш распоред, те смо сви били запослени у борби са њима. Задивљујући је био пример јунапггва и пожртвовања другарица болничарки из наше бригадне болнице, које су на челу лакше рањених другова јуришале са револверима у рукама. Тако смо се, после разбијања једне овеће немачке скупине, нашли лицем у лице са једном четом 4. црногорске бригаде из леве колоне. Другови се смеју срећном исходу што се нисмо потукли међусобно и веле да се никад нису најурили за Немцима, као данас по овим шумама. Успут наилазимо на телефонске каблове, свеже оборена стабла и провизорно, на брзину, израђене бункере.

На све сгрне се пуца. Борба се води само на блиском одстојању - кундацима, бомбама, ножевима, револверима, камењем, па чак и моткама. Свак се труди да не изостане и само јури напред. Имамо више рањених. И они не заосгају. Ако сами не могу да се крећу, помажу им остали другови и болничарке.

Поред мене је рањен, у десну руку, курир штаба бригаде Драган Питић. Једна немачка група је налетела на нас

У критичној ситуацији по непријатеља, на фронт стиже из Сарајева командант операција у 5. офанзиви хенерал Рудолф Литерс да на лицу места интервенише и заустави даље узмицање сопствених трупа. Код Миљевине чини очајничке напоре да спречи пробој и већ деморалисаним трупама немачких дивизија наређује да поново крену у напад.

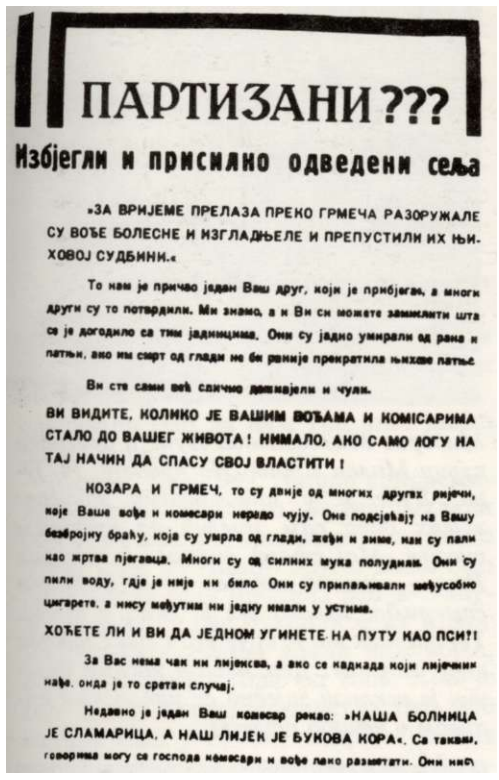

ПАРТИЗАНИ???

Избјегли и присилно одведени сеља

»ЗА ВРИЈЕМЕ ПРЕЛАЗА ПРЕКО ГРМЕЧА РАЗОРУЖАЛЕ СУ ВОЂЕ БОЛЕСНЕ И ИЗГЛАДЊЕЛЕ И ПРЕПУСТИЛИ ИХ ЊИХОВОЈ СУДБИНИ.«

То нам је причао један Ваш друг, који је прибјегао, а многи други су то потврдили. Ми знамо, а и Ви си можете замислити шта се је догодило са тим јадницима. Они су једно умирали од рана и патњи, ако им смрт од глади не би раније прекратила њихове патње.

Ви сте сами већ сличне доживјели и чули.

ВИ ВИДИТЕ, КОЛИКО ЈЕ ВАШИМ ВОЂАМА И КОМИСАРИМА СТАЛО ДО ВАШЕГ ЖИВОТА! НИМАЛО, АКО САМО ЛОГУ НА ТАЈ НАЧИН ДА СПАСУ СВОЈ ВЛАСТИТИ!

КОЗАРА И ГРМЕЧ, то су двије од многих другах ријечи, које Ваше вође и комесари нерадо чују. Оне подсјећају на Вашу безбројну браћу, која су умрла од глади, жеђи и зиме, као су пали као жртва пјегаваца. Многи су од силних мука полудјели. Они су пили воду, гдје је нису ни било. Они су припаљивали међусобно цигарете, а нису међутим ни једну имали у устима.

ХОЋЕТЕ ЛИ И ВИ ДА ЈЕДНОМ УГИНЕТЕ НА ПУТУ КАО ПСИ?!

За Вас нема чак ни лијекова, а ако се кадкада који лијечник нађе, онда је то сретан случај.

Недавно је један Ваш комесар рекао: »НАША БОЛНИЦА ЈЕ СЛАМАРИЦА, А НАШ ЛИЈЕК ЈЕ БУКОВА КОРА«. Са такви, говорима могу се господа комесари и вође лако разметати. Они нису

бочно, с десне стране, пуцајући са блиског одстојања. Питић ме је заклонио својим телом и кундаком пушке. Рафал из немачког аутомата оштетио је пушку и скоро пререзао Питићеву руку. Ово је други пут како се курири свесно излажу опасности да би ме заштитили од рањавања или погибије.

Увече избијамо у катун Ратковац.

Други обруч - 12. јуни, катун Ратковац: све су јединице преморене и спавају. Око подне смо послали један батаљон у правцу Оцркавља да хвата везу с јединицама наше леве колоне и 1. пролетерске бригаде, уколико нису измакле даље.

Стиже радосна весг: и 7. дивизија је успела да се пробије на правцу одступања наше леве колоне. Увече врпшмо покрет ка Оцркављу (на средини комуникације Калиновик - Фоча).

13. јуни, Оцркавље, Миљевина и *д&*ље: изјутра се, поред тенкова, пребацујемо за Миљевину на просторију Текеушићи, Гојтановићи, Сокола (долина реке која утиче у Бистрицу).

Немачка команда се трудила да и на комуникацији Калиновик - Фоча створи обруч испред напшх јединица. Зато је ужурбано пребацивала друге јединице на правцу нашег продора, заповедајући доминирајуће положаје и прелазе преко комуникације. Путем су патролирали немачки тенкови и поставили се баш на једном од главних намераваних прелаза: између Оцркавља и Миљевине. Према директиви Врховног пггаба у заповести за пробој главнине све су јединице закопале своја тешка оруђа - једино је наша бригада изнела све. Овог пута је наш »антитенковац« онеспособио два немачка тенка, док су остали побегли у правцу Калиновика, остављајући слободан пролаз свим јединицама преко комуникације у правцу Јахорине.

За време кратке борбе између нашег топовског одељења и немачких тенкова, погинула су два друга и неколико их је рањено. Непријатељска авијација непрестано, у таласима, бомбардује.

14. јуни, Мазлина: у току ноћи јединице су скувале први топао оброк, после ових натчовечанских напора.

15. јуни, Мазлина: цео дан смо били на Мазлини. Одржали смо партијски састанак, на коме смо констатовали слабости унутар бригаде и поставили задатке за учвршћење свих наших јединица.

Због несагледавања последица, скоро све јединице пред пробој главнине закопавале су казане. Међутим, јединице 2. пролетерске бригаде, поред целокупног наоружања, изнеле су и своје казане за кување хране. И док су јединице наше бригаде имале могућност да припремају топлу и течну храну и да се организоване хране - у осталим јединицама почео је да дивља индивидуализам и самовољно узимање хране од становнипггва. Уочавајући тај проблем, предузели смо строге мере контроле да се организовано снабдевају храном све јединице наше бригаде.

Већ сутрадан, 16. јуна, Врховни комадант НОВ и ПОЈ издао је два наређења пггабовима дивизија и бригада Главне оперативне групе да одлучно спрече лабављење дисциплине у јединицама и неправилно прибављања хране.

У 24 часа смо изврпшли покрет даље.

(Наставак на стр. 150.)

Генерал Литерс: ПОТПУНО УНИШТИТИ ЈАКОГ НЕПРИЈАТЕЉА

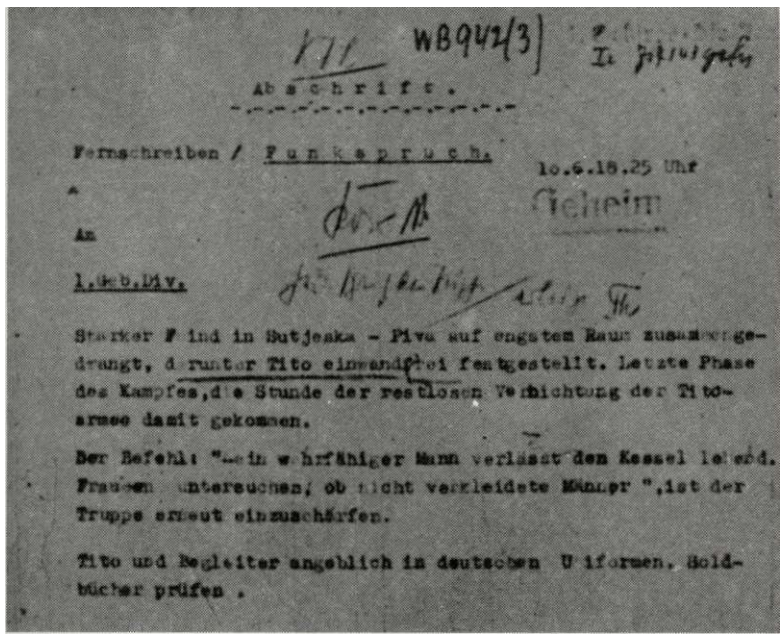

WB942(3)

Abschrift.

Fernschreiben / Funkspruch. 10.6.18.25 Uhr

Geheim

An

1.Geb.Div.

Starker Feind in Sutjeska - Piva auf engstem Raum zusammengedrangt, darunter Tito einwandfrei festgestellt. Letzte Phase des Kampfes, die Stunde der restlosen Vernichtung der Titoarmee damit gekommen.

Der Befehl: "Kein wehrfähiger Mann verlässt den Kessel lebend. Frauen untersuchen, ob nicht verkleidete Männer", ist der Truppe erneut einzuschärfen.

Tito und Begleiter angeblich in deutschen Uniformen. Holdbücher prüfen.

»Јак непријатељ у Сутјесци—Пиви сабијен у најужи простор; поуздано утврђено да се међу њима налази и Тито. Последња је фаза борбе, дошао је час потпуног уништења Титове војске. Важност наређења: Ниједан човек способан за војну службу не сме жив да напусти обруч, а жене прегледати да нису преобучени мушкарци, мора се поново подвући трупама. Тито и пратиоци су наводно у немачким униформама. Проверити војничке књижице«.

Факсимил поверљивог радиотелеграма који је у препису упућен 10. јуна 1943. године у 18,25 часова немачкој 1. брдској дивизији.

(Преведени текст објављен у ЗБОРНИК-у НОР-а, том II, књ. 9, док. 10- прилози)

Миодраг Миловановић Луне и бригадни курир Милан Крџић. По пробоју, 14. јуна, Луне је у забелешкама записао: »Ових дана сам мислио да прекинем писа/ве. Мој стари дневник је изгубио Крцун, односно закопао га са осталим стварима. Много ми је жао и криво. Тај дневник ми је друг кога више никада нећу видети«. Два месеца касније дневник је ископан заједно са штапском архивом и нешто оружја.

(Наставак са стр. 167)

Трећи обруч - 16. јуни, близу Коријена (Јахорина): освануди смо изнад села Јамића у близини Коријена (јужно од горње Праче). У 21 час кренули смо за село Марисолићи, Рачиновићи, Осатница (северно од Горње Праче).

17. јуни, Рачиновићи: задржали смо се на поменутој просторији и у 19 часова кренули ка Сјетлини. Водич нас је криво водио и умало нисмо набасали на заседу, јер је Луне закаснио са 1. и 4. батаљоном, који су сачињавали нашу леву колону при нападу на комуникацију Сарајево — Вишеград; а 2. и 3. батаљон - десну. Обе колоне су закасниле, те се штаб бригаде са болницом, четом пратећих оруђа и интендантуром нашао у претходници. Послали смо пола заставне десетине и курире да испитају јачину заседе. После малог пушкарања непријатељска заседа је побегла. Иза нас су остали 2. и 3. батаљон.

18. јуни, положај изнад Витеза: касније је Луне наишао иза нас. И његову је колону водич погрепшо водио. Продужио је са 1. и 4. батаљоном преко Хајдучке чесме и Нацаковог гаја (к. 1092) и избио у зору на Витез. Тамо је растерао посаду, око 40 Немаца са два тенка. Заплењено је грчке и француске муниције, граната за противтенковски топ већег калибра од нашег и бензина. Будући да нам заплењена муниција није одговарала, поливена је бензином те је све уништено.

Пошто су 2. и 3. батаљон порушили пругу, дошао је оклопни воз до опггећеног дела, па су оба батаљона кренула ка Витезу и са нама прешла комуникацију око 5 часова.

Сви делови наше бригаде су се пребацили преко комуникације. По подне су Немци са усташама наваљивали на наше положаје уз подршку тенкова. Пругу коју смо разрупшли оправили су. Њихови извиђачки авиони бомбардују шуму око комуникације. Почела је да пада киша.

Приликом заузимања Витеза није било жртава, а у току непријатељског напада, погинуо је Милош из заставне десетине, и још један друг из 1. батаљона, а рањено неколико другова. Увече су се преко комуникације пребациле осгале јединице, штаб наше дивизије и Врховни пггаб.

19. јуни, кућа изнад потока, близу села Бабићи: до пре подне задржали смо све положаје. Непријатељ је наступао са шест тенкова, у три колоне, ка Витезу, Галежу и десно од Галежа. Заузео је Витез и Галеж.

Грешком 2. батаљона, који није оставио једну чету на правцу серпентина, непријатељ је изненада продро до села Крчаве и запленио нашу војну комору и комору 4. батаљона. Све јединице су биле изненађене и морале су се повлачити, па и штаб наше дивизије.

Наше јединице су сб повукле увече на линију Хотичина.

20. јуни, Хотичина: на овој линији смо остали до 17 часова, када смо кренули преко Романије у правцу Нароманије. Сваки борац је предахнуо када смо се успели на висове Романије. Том приликом је овде поникла песма:

Иде Тито преко Романије,
И он води своје дивизије...

Љубодраг Ђурић: »Ратни дневник«

Против-колац није закопан

Чета пратећих оруђа 2. пролетерске бригаде имала је у свом саставу један брдски топ, један противколски топ, неколико бацача и два тешка митраљеза. Кад смо у петој офанзиви дошли на Зелешору добили смо наређење Штаба бригаде да закопамо тешка оружја. На брдском топу био је нишанција Чеда Бранковић, а на противколцу Божа Радиновић. Одржали смо састанак наше чете. Командир Драгојло Стојић, политички комесар Љубо Мијатовић и заменик политичког комесара Душко Ђурђић упознали су нас са наредбом Штаба бригаде.

Закључили смо да закопамо брдски топ и два бацача, а противколски топ и тешки митраљез да не осгављамо. Наслућивали смо да нам топ опет може добро доћи.

Десетог јуна 1943. године припремили смо се за пробој из обруча. Заклали смо једну мазгу и припремили по једно парче меса за сваког друга. Када смо били према селу Врбница већ је свануло. Немци су нас открили и из једног митраљеског гнезда убили нам коња, који је носио постоље од топа. Коњ је пао и низ сгрмине одлетео око 150 метара баш у правцу непријатељских положаја. Договорили смо се да Милета Лукић са митраљезом штити прилаз до коња, Божу Радиновићу и мени. Привукли смо се до коња, везали постоље и пузећи паочиглед непријатеља, успели да извучемо постоље.

Кад је чело наше колоне избило на комуникацију Фоча — Калиновик, код села Миљевине, кроз колону се пренесе: »Противколац 2. пролетерске брже напред«. Дошли смо на једну рудину, близу самог пута, на коме су се налазили тенкови. Време је било маглсјрито. Час се магла навуче, а час се разреди.

Средоје Урошевић, начелник Штаба бригаде, стајао је и осматрао непријатеља. Питао нас је можемо ли да спремимо топ за напад. Био је мало и зарђао, а због напорних маршева нисмо га ни чистили. Ипак смо га брзо склопили. Десно од нас посгављен је наш тешки митраљез »шварцлозе« који је требало да нас штити док будемо гађали. Топ смо поставили крај једног канала, поред багремара који нам је лепо служио као заклон.

Одмах смо почели дејствовати. Разбили смо непријатељску тенковску јединицу, и она се повукла, тако да смо успели да пређемо комуникацију.

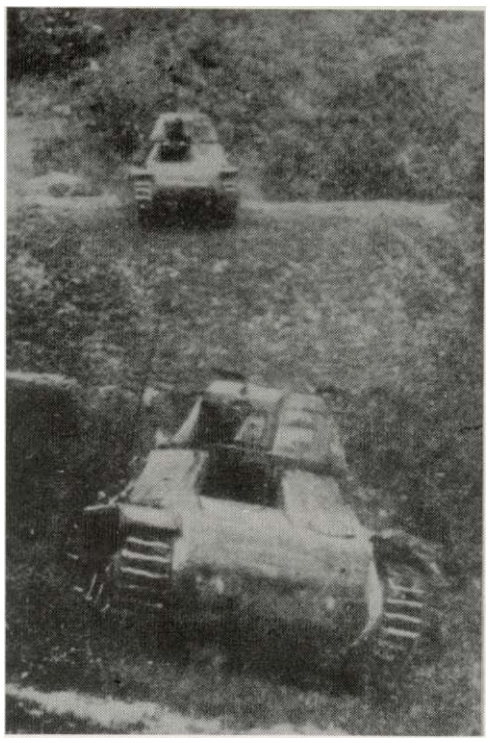

Непријатељ је рејон прелаза преко друма Калиноеик—Фоча контролисао са седам тенкова у уверењу да се снаге Оперативне групе не могу пробити. Међутим, 2. пролетерска је направила спасоносно изненађеп>е својим противтенковским топом када није поступила по наређењу Врховног штаба да се, ради неопходне покретљивости, закопају тешка оруђа.

Преместили смо затим топ крај пута и поставили га више једног дрвеног моста. Наше јединице су разрушиле мост. Ускоро од Фоче су наишла три друга немачка тенка. Кад су дошли на једно брдашце код Миљевине почели су да туку. Били су прилично далеко. Средоје је лежао до нас. Знали смо да нема никакве користи на толикој даљини гађати.

Поред пута код срушеног моста, имали смо маскираних 5—6 митраљеза.

Тенкови су дошли до моста и видели да је разрушен. Почели су да траже други прелаз, а то је нама веома одговарало, јер смо топом могли да гађамо тенкове у бок. Успели смо да уништимо сва три немачка тенка. Посада је искакала из тенкова и покушавала да бежи, али наши пушкомитраљесци успели су да униште и њих. Тако смо помоћу нашег противколца омогућили несметан пролаз преко комуникације нашим јединицама...

Пред сам мрак стигли смо у једно село према Јахорини. Први пут после толике глади добили смо мало сира, кајмака, а испекли су нам и једно јагње. Нашло се и младог лука, а кад смо се мало нахранили све је било весело као да нисмо гладовали месец и више дана.

Адам Живковић

Обруч је пробијен

Целу ноћ смо ишли. Можда ни два километра нисмо били прешли. Некако смо у свитање наишли на једну стазу. Њом смо се спустили у долину Врбничке реке. Одједном плану рафал са Стружинског брда изнад нас. И борба поче. Кроз прасак наизменичних рафала, у скоковима смо претрчавали чистину тучену немачком ватром. Газили смо по води, гацали по гомилицама песка, спотицали се о камење, упадали у вирове дубоке до појаса, а затим по росној ливади јурили ка Врбници изнад које се уздизала шума. Падали су другови мртви и рањени. Блато и смрт. Нико се на то није обазирао. Здрави су трчали напред. Журили смо падинама Зелешоре, као уз нос, према Немцима. Сви смо јурили да се пгго пре дочепамо немачких положаја, тих неколико узвишења и црних стена иза реке, које су се уздизале изнад нашег стрељачког строја и осигурамо пролаз оиима који су ишли за нама. Чете су се биле измешале. Проређене чете, на ивици снаге! Штаб бригаде, ми курири, Заставна десетина, сви смо били борци у првом стрељачком строју.

С тешком муком смо истрчали на косу с које смо одбацили Немце. Издржљивост је однела победу. Ту смо се мало зауставили да одахнемо и средимо се. Напред је био 4. батаљон и с њиме пггаб бригаде а лево 2. батаљон. Неки су били опустили млитава и измучена тела по земљи и утонули у испрекидан варљив сан. Изненада се проломи ураганска ватра немачких »шараца« око нас. Настао је прави кркљанац. Прихватили смо борбу прса у прса. Није се знало с које стране пуца и ко кога туче, јер су немачки војници били упали међу нас. Чланови штаба бригаде, заставна десетина и курири су се такође борили. Нарочито се истицала крупна Лунова фигура. Он пуца из аутомата на Немце, а онда њиме замахне као да ће нас ударити. Плапшо се да не попустимо. Близу њега машући рукама и пуцајући из аутомата био је Слободан Пенезић Крцун. Узвикивао је: »Удрите, другови! Јуршп пролетери!«

Велики окршај. Врило је лудо. Иза сваке букве или бора бљували су ватру машинске цеви. Немачки и наши гласови су се били измешали. Више се није знало ко шта виче и које се команде издају. Изгледало је као да сви командујемо једни другима. Иако рањен Лазо Тепшћ, заменик команданта 4. батаљона, трчао је од друга до друга и храбрио их. Командант 4. батаљона Божа Ђорђевић улагао је велике напо-

(Наставак са стр. 169)

ре да одржи команду над батаљоном.

Једног момента окренуо сам се улево и ввдео крај себе М1ц'а Ђајића, командира 1. чете 4. батаљона. Прилегао уз један бор и пуца из аутомата. Недалеко од њега, стасити младић у немачкој униформи, Милинко Новаковић, пушкомитраљезац, наслонио свој пушкомитраљез на раме помоћника и туче. Сејао је смрт међу фашисте. Близу њега мој земљак Милорад Петровић, из засгавне десетине, и мали Предраг Милошевић Ћикало, курир из 1. батаљона. У једном моменту Ћикало завитла бомбу и она тресну међу Немце. Један од њих мало поскочи и паде начице. Осгали се подигоше и дадоше у бексгво ка долини. Десно од њих ввдео се Ввдоје Боровић. Непомично је стајао уз бор и на тек излазећем сунцу нетремице пуцао из свог пушкомитраљеза. Сваки час је мењао шаржер, који му је спретно пунио његов кршни младић из Пеуља код Босанског Грахова.

Борба је била врло опггра, тешка, али кратка. За десетину минута сломили смо напад Немаца. Али се нисмо могли радовати овако брзо посигнутој победи. Уз сам бор, низ падину близу шумске пруге, лежао је девојачки леп, блед, заклопљених очију, Милутин Перовић, командир чете 4. батаљона.

Сви путеви су сада били отворени према Ратковцу и Миљевини.

Петар Вишњић

Морамо изаћи из блокаде

13. јун — Дан проводимо на истом месту, бачије изнад Захмура. Први непријатељски обруч, вероватно и најтежи, пробијен. Из блокаде још нисмо изашли. Вероватно се ишчекују друге јединице које се пробијају иза нас.

Неколико оваца, које су добијене као следовање за батаљон, морају се испећи у року од два часа. Ватре диме на разним странама, нико не мисли на немачку авијацију и артиљерију које дејствују. Јединице групе бораца стално пристижу из Зелешоре.

У сумрак, пред сам покрет, стрељана су три дезертера из наше бригаде, који су побегли из јединице са Сутјеске пре неколико дана. Међу њима и један борац из Србије. Број дезертера у Бригади био је незнатан према тежини ситуације и околностима. Трагична људска судбина у рату...

Пресуда донета по мраку и извршена пред полазак колоне. Нико од бораца не коментарише овај догађај.

Рањеници и тифусари 2. пролетерске бригаде у пробоју на Милин кладама, почетак јуна 1943. Слева: Дане Богуновић (1), Мане Чук Бакула (2), Стоји: Душан Поповић. Лежи: Радуловић.

14. јун — У зору прођосмо селом. Изнад нас се види кривудава трака пута Калиновик — Фоча којим Немци саобраћају. Нова препрека у пробијању блокаде. Још њу савладати и ми ћемо изићи из обруча немачке офанзиве.

Таласи магле спуштају се од шума према долини речице и селу Миљевини. Требало је да се пребацимо преко друма, у току ноћи. У јутарњој тишини јасно се чује зврка немачких тенкова. Очигледно нас очекују. Лево и десно од отегнуте колоне, наше побочнице већ воде борбу. »Брже чело!« Видим тенкове на путу баш тамо где је требало да колона пређе реку и пут. Поред њих трчкарају групе немачких војника. Магле више нема. Тенкови туку из митраљеза и топовских цеви у нашем правцу. Полегли смо по голом терену. Заклона нема. Понека топовска граната експлодира у близини. Нико се на то не обазире. За првим тенком ишао је други... пети... грдосије. Напга пушкомитраљесци туку Немце који трче за тренковима. У близини је црногорски антитенковски митраљез гађао директно тенкове. Најмање сам очекивао да ће тенкови побећи. То се управо догодило. Одјурили су цестом према Калиновику. Драгојлов противколац тукао је добро, постављен десетак метара лево од колоне нашег батаљона. Крај сеоског дрвеног мостића преко кога борци журно пролазе, лежи мршаво кљусе, убијено. Са њега су одсечени комади меса. Колона випте не постоји. Људи прелазе цесту у гомилама, журећи према шумарцима уз пропланак.

Иза окуке, у даљини, поново се појавише тенкови. Са групом другова, не хитајући много, пењем се уз дивну цветну ливаду. По ведром дану већу опасност представља авијација. И, ево авиона! Окомили су се на Крајишнике са друге стране пута, према Захмуру.

Јединице су измешане: Црногорци, Далматинци, Србијанци. Дезорганизована и гладна војска зачас постане безобзирна. У селу Соколани — куће, млекари, торови, баште — постадоше попршпте пљачке... Скикне свињче, закрепгги кокош. Баштице са површем изгажене. Ни авиони, тенкови, ни претње стрељањем — нису то могле да спрече. Из малене баште, крај првих сеоских кућа, видим чича Јанка (Мошу Пијаде) како притком, уз љутиту псовку, истерује тројицу непознатих бораца. Једва реагују на батине. Човек добија утисак да је глад јача од свега. Погинуће, само да се наједе.

Тек предвече сакупише се изостали из моје чете. Ноге рањаве, пликови... први пут се чују масовне жалбе на напоре. Село Соколани. После два месеца седимо око огњишта. У домаћиновом бакрачу кувар спрема топло јело. Ноћ преспавати у сеоским кућама. После два месеца — топло кувано јело за борце.

(М. Лукић: »Ратни дневник — 1941—1945«)

Борци 2. пролетерске дивизије преносе муницију са планине Маглић у долину Сутјеске, почетак јуна 1943.

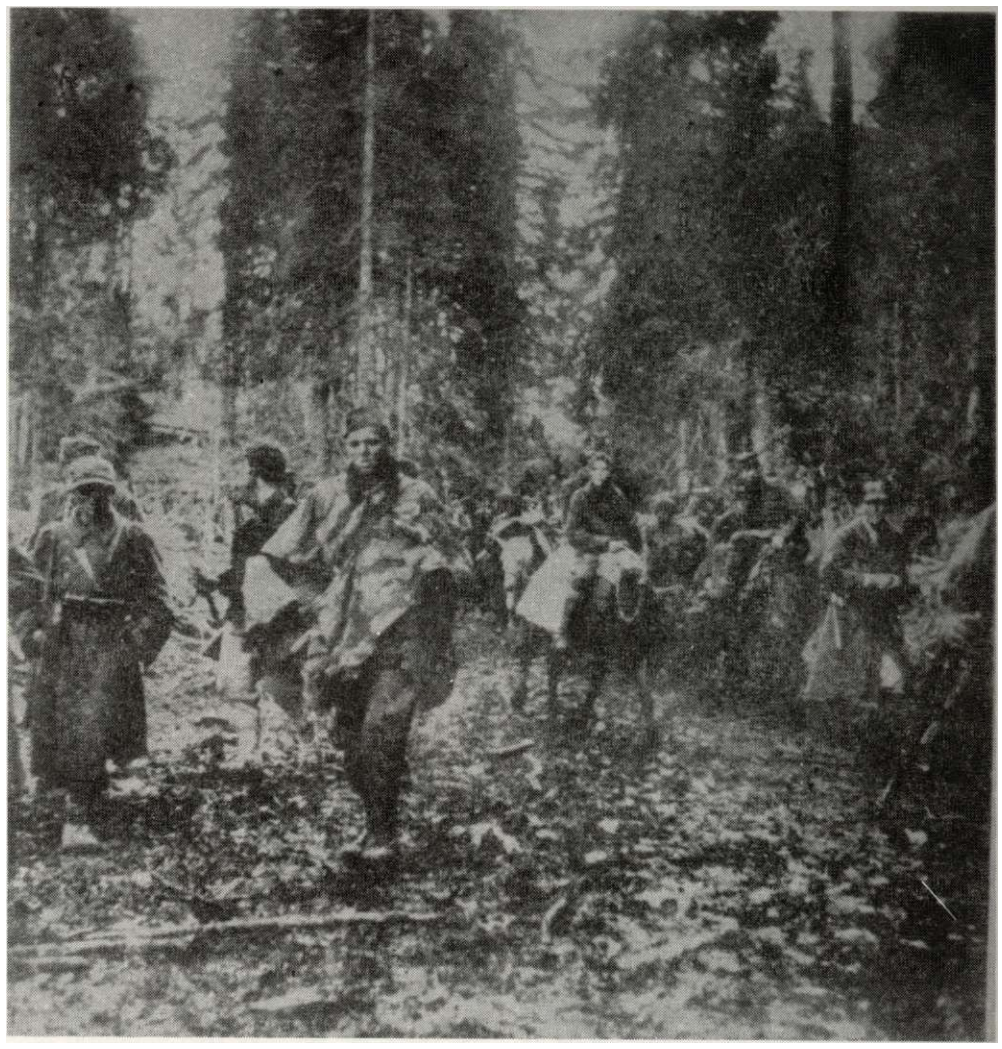

Јединица 2. пролетерске дивизије у пробоју преко Зеленгоре (слика десно), почетак јуна 1943.

Улога Бригаде у бици на Сутјесци

Великиху, а можда и судбоносну улогу, Бригада је одиграла у бици на Сутјесци. Пошто је пробој главнине Оперативне групације на главном правцу преко Санџака пропао, Друга пролетерска бригада се од 26. маја нашла на челу главног правца пробоја групације. Од њеног сналажења, иницијативности, одлучности, одважности и упорности зависио је, у многоме, и успех пробоја у целини.

Важност задатка који је извршавала Бригада у току пробоја показује рекапитулација најважнијих њених, пресудних за пробој, операција почевпш од 23. маја до 13. јуна.

в Мостобраи иа Пиви

Први и други батаљон ојачани пратећом четом, а под командом начелника нгтаба бригаде Средоја Урошевића, су већ 23. маја избили на Вучево и у снажном налету збацили с њега немачке делове. Ово је био пресудан тренутак, јер да су Немци успели протерати делове Бригаде и посести Вучево и леву обалу Пиве, тешко би се, без огромних губитака, а и уз њих, извршпшо пробој тим правцем. После овог успеха пуна четири дана су ови батаљони сами одолевали покушајима Немаца да се врате на Вучево. Двадесет седмог маја притичу у помоћ и остали батаљони Бригаде и за њима и први делови Оперативне групације. Док они преузимају одбрану Вучева, Бригада се спушта у долину Сутјеске.

• У долнни Сутјеске

Због присуства напших снага на Вучеву, долина Сутјеске за немачке трупе добија прворазредни значај. То је главна и једина комуникација између Гацког и Фоче. Сада она, поред снабдевања немачке 118. дивизије на поменутој линији, треба да послужи и за концентрацију јединица у тај сектор. Због тога се делови Бригаде, већ сутрадан по чишћењу Вучева, спуштају у долину Сутјеске, праве заседе и нападају немачку комору. Док остале снаге воде упорне борбе за вучевски плато и десну обалу Сутјеске, главнина Бригаде затвара њену долину на одсеку Суха — Тјентиште и тиме обезбеђује слободан простор за маневар наших јединица. Кроз тај отвор прошла је групација одређена за тај правац пробоја. Сви покушаји непријатеља да ослободе пролаз остали су узалудни. Немачке јединице биле су натеране на литице и тешко пролазан терен Волујка, Маглића и Зеленгоре.

• Пре Немаца и иа линпју Г. Баре — Контур

Још увек у претходници групације, Бригада је, затварајући долину Сутјеске, а тиме и брзу могућност маневрисања немачких трупа, створила себи услове да пре њих избије својим деловима на одсек Г. Баре — Кошур. Овом акцијом бригада обезбеђује *мостобран ва Сутјесци.* Док на Барама још није било непријатеља, на Кошуру већ 29. маја отпочињу жестоке и упорне борбе. У једном моменту Немци успевају да преко Кошура допру чак до Милинклада, те на тај начин затворе главни пролаз према Зеленгори. Тада се цела Бригада оријентише и то: 2. батаљон ка Г. Барама, а главнина у противна- <

(Наставак на стр. 150.)

(Наставак са стр. 171)

паду према Кошуру. И поред снажног отпора немачке пешадије, артиљерије и авијације, пролетери потискују непријатеља на Кошур и ослобађају поменути пролаз. У току наредних дана Немци настоје да, по сваку цену, овладају венцем који између Сутјеске и речице Хрчавке спаја Кошур са Барама. Настаје данонoћна крвава борба око мостобрана на Сутјесци. Друга пролетерска бригада уз велике жртве и херојство све до 5. јуна сама одолева свим насртајима Немаца. Бригада је одиграла једну од кључних улога и у овој етапи пробоја. Она је скоро и сагорела на том задатку, али га је у потпуности извршила. На Кошуру и око њега погинуло је 117 бораца а неутврђен број је рањен.

• *И дање на челу пробоја*

Трећег јуна, када су на падине Кошура избила још два батаљона Бригаде, њен 3. батаљон се пробио у Врбницу. Исто то је урадио и 2. батаљон 5. јуна, када је на Барама био смењен од јединица 2. далматинске бригаде. Још док су пламсале борбе на претходној линији, Бригада је, осетивпш намеру непријатеља, самоиницијативно проширила и продубљивала мостобран на Сутјесци. У моменту када прве јединице Оперативне групе пролазе кроз отвор између Кошура и Бара и још нису избиле из долине Хрчавка на линији М. и В. Кошута — Љубин гроб, ова два батаљона сукобљавају се са немачким деловима на висовима изнад села Врбнице, који су журили из позадине да зачепе и последњи отвор. Пружајући отпор и повлачећи се према поменутој линији, они стварају време и простор за несметано избијање 1. пролетерске дивизије.

Деветог јуна увече пггаб 1. пролетерске дивизије осетивпш могућност пристизања свежих немачких снага са правца Миљевине и успостављања тактичког окружења групације, не сачекавши избијање осталих јединица, а да би благовремено осујетио план немачке команде, у току наредне ноћи врши продор према Миљевини. О овој својој намери обавепггава 1. пролетерску бригаду, која се једина, у том моменту, налазила на том простору. Сутрадан су Немци покушали да искористе и убаце се у празан простор, али благодарећи избијању делова 4. пролетерске бригаде на положај Љубина гроба и чврстог држања Кошуте од јединица 2. пролетерске бригаде, десетог јуна остварена је још једна велика победа над Немцима и њиховом техником: артиљеријом и авијацијом. На ове положаје Немци су сручили тоне и тоне разорних граната, засипали су непрекидном кишом куршума, вршили јуриш за јуришем. Масовно се гинуло,

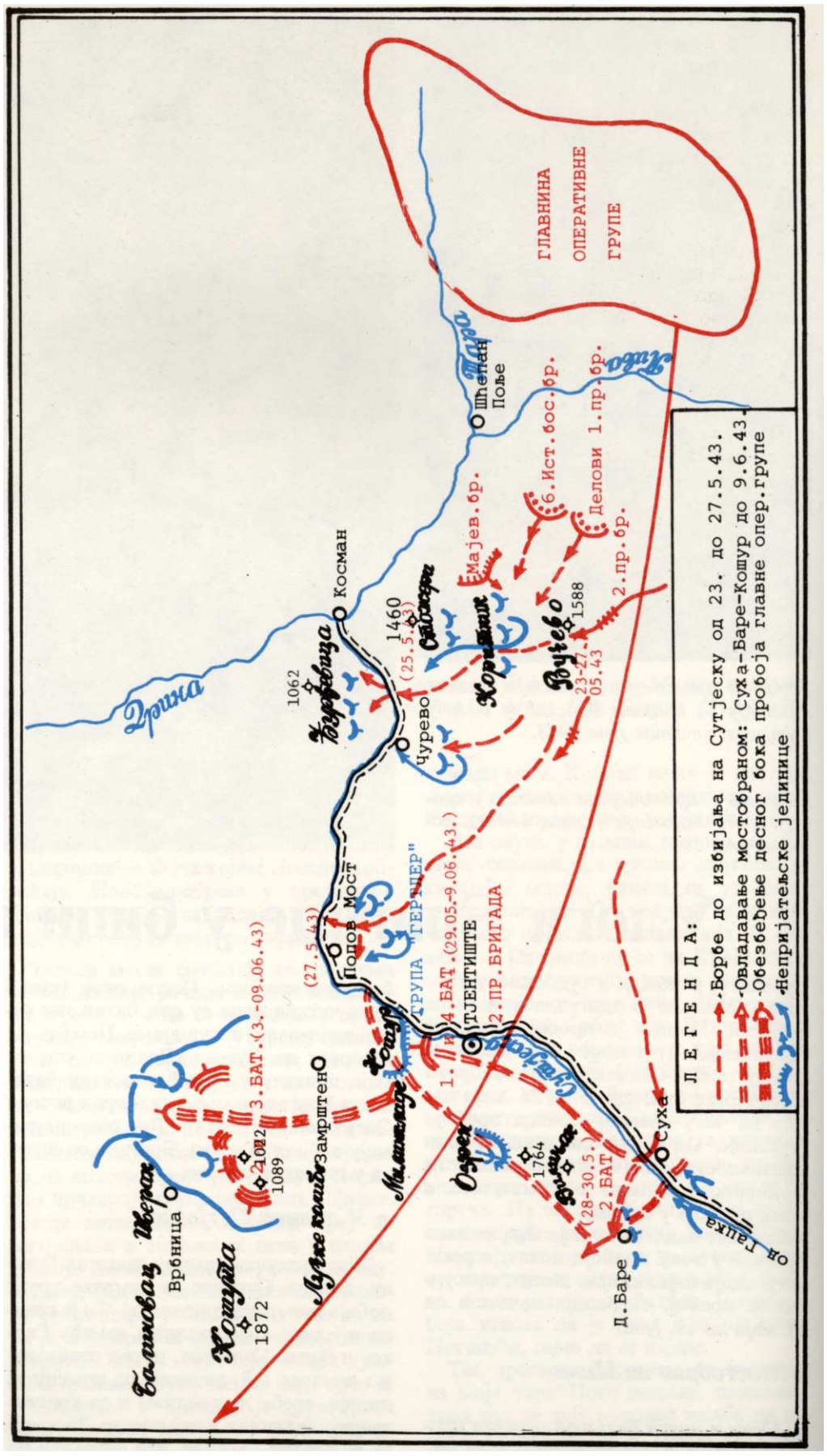

Друга пролетерска у претходнници Операгнвне групе (23. 05—9. 06.1943)

23—27. 05 — Вучево -— Коритник — Ђурђевица; Вучево — Чурево — Вучево — Попов мост; Вучево — Суха
1—6. 06. — Суха — Баре — Озрен — Кошур
1—9. 06. — Кошур
3—9. 06 — Кошута — Врбница

али се повлачити Једноставно ниЈе имало куд. Иницијатива 1. пролетерске дивизије показала се спасоносном. Преузимањем иницијативе из руку непријатеља у последњем моменту, још док је борбена група 369. легионарске дивизије са комуникације Фоча — Калиновик подилазила ка платоу Зелешоре и рејону Љубина гроба и Кошуте, 1. пролетерска бригада је сусрела ову групу у рејону Балиновца и разбила је у парампарчад продуживши са 3. крајишком бршадом ка поменутој комуникацији и преко ње. Овим је пораз Немаца био дефинитиван, а пробој Друге групе био обезбеђен. Немачке трупе десетог јуна претрпеле су два узастопна пораза од којих се више нису могле опоравити. Овај јунски дан је у исто време и за групацију био и најкритичнији, у току целог пробоја, а и најуспепшији благодареhи победи на Кошути и Љубином гробу, а нарочито на Балиновцу.

0 Још један подвнг

Наређење Врховног пггаба да се све јединице пред пробоЈ' са платоа Зеленгоре растерете сувишне коморе и тешког наоружања, Пратећа чета Бригаде није схватила буквално, те је са собом понела противтенковски топ. Не могавши да задрже 1. дивизију да се пре-

Фране Шимуновић: Другови (цртеж)

баци преко комуникације Фоча — Калиновик у рејону Миљевине, Немци тај недостатак покушавају да надокнаде постављањем, на месту пробоја, неколико тепкова који би митраљеском и топовском ватром спречили пролаз осталих снага Оперативне групе. Цела групација, без 1. дивизије, са болницама и Врховним штабом нашла се пред тешким задатком . Тада противколац избивпш на чело, са неколико панцирних граната успева да од тенкова очисти пролаз, а потом се пребаци на леву обалу Бистрице и са положаја северно од друма не дозволи тенковима да се поново врате и прекину пребацивање. Овом подухвату су се дивили и савезнички официри који су се налазили при Врховном штабу.

(С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

Дсо колоне Централне болнице у бици на Сутјесци, почетак јуна 1943.

На Зеленгори

Било је то негде на Зелешори. Колона бригадне болнице кретала се тромо, па смо заостали за Бршадом. Пренесено је преко везе да се иде брже. Немци су пуцали с чела, с леђа и с бока. Добила сам задатак да идем уз једног рањеника који је јахао на коњу, а испред себе је држао џак са завојима. Меци су пљунггали са свих страна. Коњ је био рањен и пао заједно са рањеником и завојима. Ја сам се узмувала око рањеника. Један метак погодио ме је у леву ногу. Рањеник се некако дигао и сам кренуо даље, поштапајући се.

Рана му је крварила. Никога није било близу. Покушала сам да се дшнем, али нисам могла, нога ме је болела. Немци су били сасвим близу.

Вичем да сам рањена. Чула ме је докторка Станојка Ђурић, вратила се, довукла ме до једног жбуна и ту ми ставила први завој. Вукла ме је још двеста метара. Није могла да ме носи, јер је и сама била исцрпљена. Први завој био ми је пун крви. Докторка је преко њега ставила други. Од неког је узела коња и попела ме, те смо кренули даље.

Бригадна болница није се одвајала од Бригаде. Стално смо били у покрету. Зауставили смо се у једној шуми да бисмо се одморили и мало одспавали.

Ујутро ме Ружа Матић пробуди за покрет. Тражила је мог коња, али није могла да га нађе. Убрзо смо сазнали да га је група рањеника заклала и појела у току ноћи. Морала сам ићи пешке или остати. Тешко сам се ослањала на рањену ногу. На једној нози имала сам белу вунену чарапу, а на другој црну. Ружа ме је храбрила да ћу издржати, јер ће ми она помагати, неће ме оставити.

Милена Гвозденовић

Преношен>е рањеника по пробоју обруча у 5. офанзиви, средина јуна 1943.

Ешалон тифусара

Ураним часовима, док се подижу јутарње магле, треба сићи са Пивске висоравии до корига Пиве у стену усеченом уском сгазом, а потом, опет, хиљаду метара се пети уз сгрме стене, до висоравни Вучева. Како то учинити дрхтавим ногама од глади и премора?

У колони са мном су Кринка Томанић, Ерна Барух, Сека и Тонка Старчевић. Заједно смо, средином марта, као тифусарке, кренуле из села Јелашца код Калиновика.

Ми, несрећни тифусари. Сви су бежали од нас. Одмах су нас препознавали. Огрнуто ћебе, било хладно или топло, преко рамена или преко главе. Бела опшшана, глава без косе, врат издужен као танак прут. Очи грозничаве, дубоко увучене и засечене црним колутовима, од глади, зиме и страха изгубљен поглед. Јагодице изобличене, а кожа на њима затегнута. У руци увек празна порција, кашика или оглодано коњско ребро. Из целог лица само једна мисао: јести. Макар пгга — живо коњско месо, букову кору, шумско корење... Јести, значило је живети!

Не знам шта је теже, спупггати се или пењати се. Ноге су ми дрхтале, јер сам заборавила колико дана смо јели само бистру чорбу, копривy и буково лишће. Снаге нисам више имала. Легла сам покрај пута. Сенка и Кринка су ме ухватиле испод руку и више носиле него водиле. Молила сам их да иду даље, али нису хтеле да ме оставе.

Колоном се преноси: болница да стане, иду борци. Гледамо наше борце који трчећим кораком иду наггред да чисте пут куда ћемо ми проћи. Поред нас пролазе и лакши рањеници. Само нас тужно погледају и брзо окрећу поглед у страну, јер се боје тифуса. Пролазе завоји, бели плави, жути, прљави. Бескрајна колона завоја.

Авиони и топови туку непрекидно, од ране зоре. Гранате кидају и ломе дрвеће и лтпће изнад нас. Букова шума је око нас. Непроходна је и ледена. Магле. Почиње киша. Моје су се ципеле потпуно распале. Стижемо на реку Пиву. Пред нама је страшна слика: носила до носила. Тифусари, тешки и лакпш рањеници — сви помешани. Много војске и избеглица из Босне, Лике, Црне Горе, са децом. И ватри је много, уз реку. На мосту гужва достигла врхунац. Виче се, наређује, уводи ред у преласку. Сви хоће преко реке одједном. Као да је тамо слобода. А мост висећи, узак, спаја две високе, стрме обале Пиве. Љуља се мост лево и десно, под теретом, као да ће се

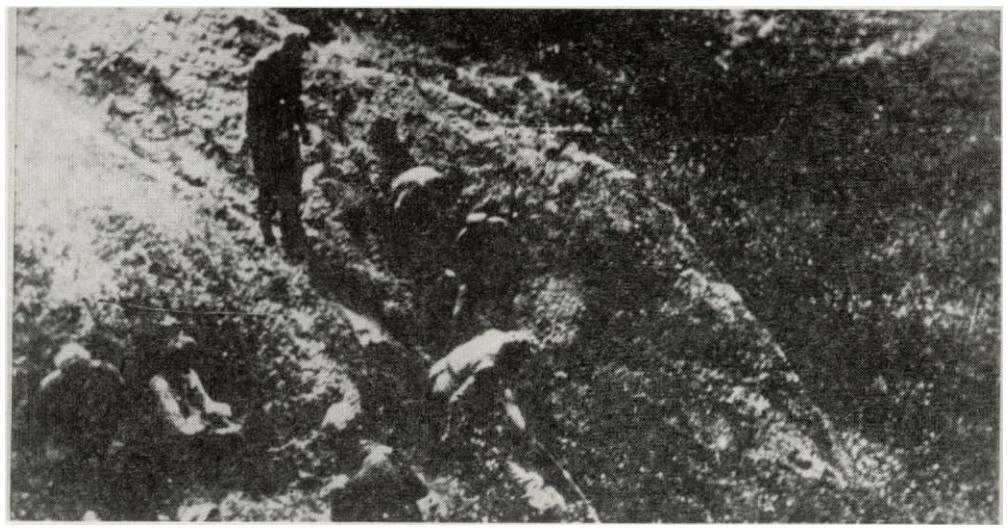

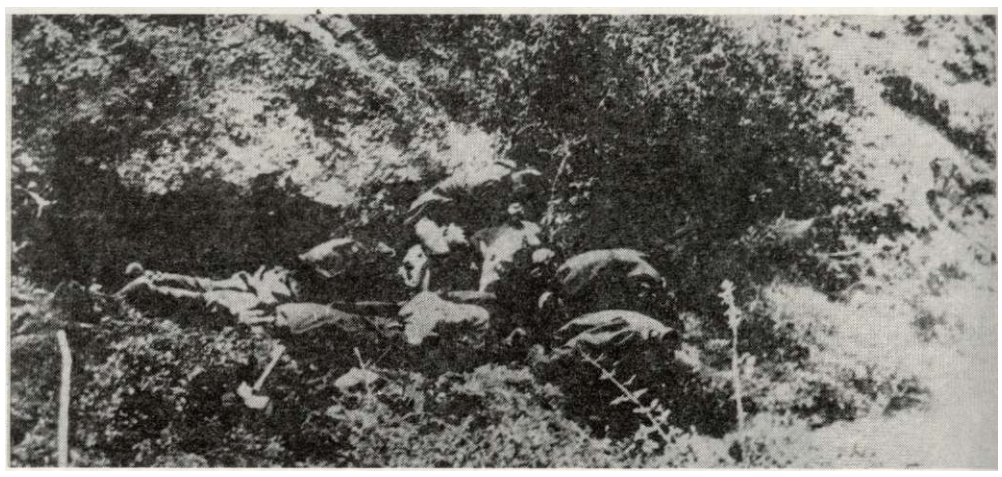

Немачки војници су остваривали најављене претње о свирепој одмазди према заробљеним партизанима, током и по завршетку битке на Сутјесци. На Зеленгори су присиљавали ухваћене ра/бенике и болеснике да копају раке за стрељање другова а онда су и њих осветнички убијали (на сликама горе). У трагању за сакривеним партизанским ран>еницима и болесницима, убијали су и недужне сељаке (слика доле).

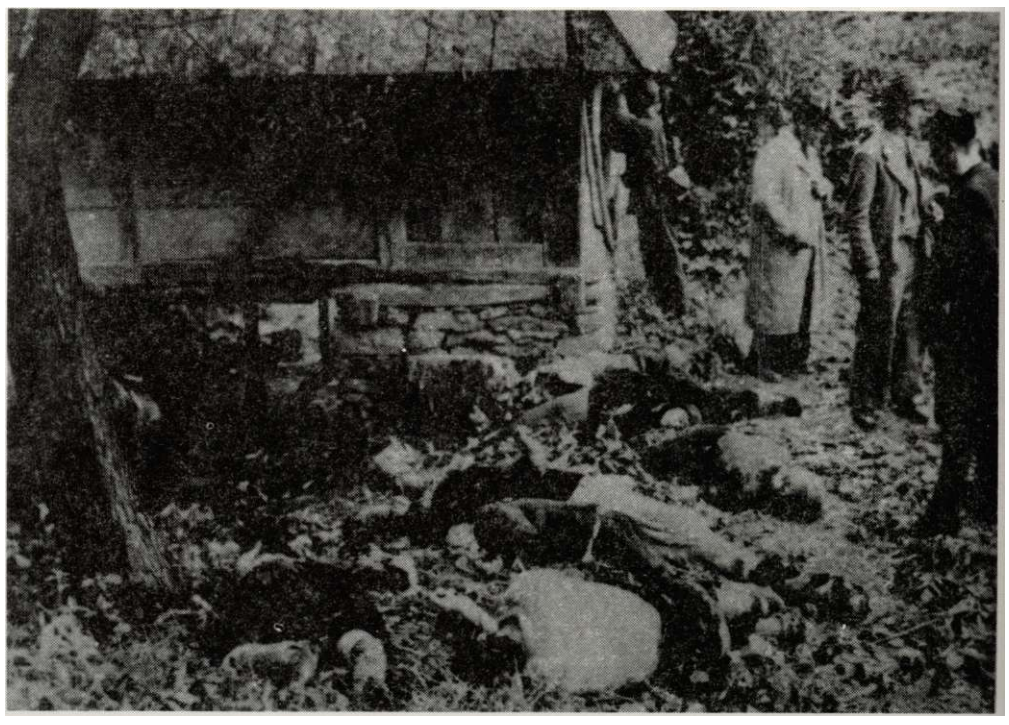

сваког часа нрекннути. Преносе прво тешке рањенике, а онда прелазе остали.

Комесар једног батаљона, без обе ноге, моли да га не преносе већ да му дају пихптољ, да се убије. Поред саме обале леже несахрањени мртви борци. Нису успели да се пребаце и заувек су заспали крај реке, савладани од рана, болесги и умора. Чекајући да дођемо на ред за прелаз преко моста сахрањујемо непознату партизанку. Умрла је ослоњена на стабло, с пушком преко колена.

И на другој страни Пиве иста слика. Мртви борци. Оглодани коњи и мазге. Маса народа. Покрај пута нсколико група тифусара. Леже покривени ћебетом. Неко подиже крај ћебета, а они загрљени и мртви. На другом крају колона тифусара чека на ред. Сви држе порције у руци. Један стоји покрај казана и сипа. Притрчасмо и ми, али казан потпуно празан. Неколико њих гребу по обореном казану и лижу кашике. Страшна тифусарска глад сгвара халуцинације. Мало даље — двојица грчевито обгрлили неко стабло и непомично зуре у празно. Неколико њих не распознаје да ли смо Немци или партизани па нишане на нас и бацају бомбе. Пушке им — штапови, а камење — уместо бомби. За кретање обалом Пиве није био потребан водич, мртви су нам били водичи.

У једној шуми добијамо одмор. Падамо као покошени. Болничарке почињу да ложе ватру. Из ње само повремено букне јачи пламен и одмах се угаси. Дим уједа за очи. Ситна киша неуморно пада, сипи. Шћућурили смо се један крај другог, да нам је топлије. Ноге умотавам у шаторско крило, јер сам потпуно боса. Одједном, непгто нас пробуди као гром. Зашушта лишће, сручише се огромна стабла борова и јела. Јауци и сгењање. Кринка, Сека ија остадосмо живе и овог пута. Педесетак метара од нас пала је огромна бомба. У њеној близини погинули су и тифусари и болничарке и комора. Делове људског тела, руке, ноге, утробу разбацала је експлозија свуда наоколо, по дрвећу, гранама, по трави. Све је бипо готово за неколико секунди. Завршише се животи скоро половине нашег ешалона. Где ћемо сада, коме да се придружимо? Нико нас неће, јер смо тифусари... Пред ноћ смо се мало одморили а затим опет покрет. Од глади ми дрхте ноге. Падам. Дижем се. Ништа не видим. Изненада, из колоне, чујем глас Кринке. Пресрећне смо пгго смо се нашле. Она ми трпа у руку нешто топло и меко, хлеб! Спас живота. И тако целу ноћ: даје ми по једно парче, док се пењемо на Вучево.

Најзад, избијамо на висораван. У колибама, које су разбацане свуда около, пуно рањеника и болесника. Распитујемо се где нам је наша 2. пролетерска

Многе избеглице Немци су спровели у заробљеничке логоре. На слици: једна од колона на друму крај Калиновика, средином јуна 1943. године.

Ампутација под непријатељском паљбом

»Ја сам се налазио под једиим великим каменом. Хтео сам мало да се одморим, кад ми четни болничар доведе једног борца с размрсканом песницом. Рука је била потпуно упропашћена, а рана је јако крварила. Требало је одмах интервенисати, на брзину спремити инструменте. Рањеник седе на камен, ја насупрот њему, узех нож и почех са ампутацијом руке изнад зглоба. Тек што сам започео, долете авион и поче да митраљира моју »операциону салу«. Да не бисмо били његове жртве, ми прећосмо на супротну сграну нашег заклона, избегавајући на тај начин митраљирање, а не прекидајући операцију. Тако смо два пута обилазили око заклона, али је за то време операција била готова и рана завијена. Одмах затим наставили смо покрет за Вучево«.

(Из сећања др Иве Херлингера о извршеној операцији у селу Мратшву на реци Пиви, Црна Гора)

Они су успели да се са борцима пробију из непријатељског обруча.

бригада. Испред једне колибе седи Перица Ивановић. Гледа ме сажаљиво како сам изгладнела. Када је видео да сам боса скинуо је своје ципеле, сам ми их обуо, дао ми две коцке шећера и две суве крушке. Није заборавио да сам га 1942. године, у Фочи, лечила од трбушног тифуса. Рече нам да је болница пошла доле, ка Сутјесци. Цело пре подне се са Вучева спуштамо и стално наилазимо на лешеве, наших и Немаца. Реку прелазимо преко мостића од балвана. Са свих страна јечи од борбе. Непријатељ је тако близу да чујемо и лавеж њихових паса. Када смо изгубили сваку наду угледах, у једној шуми, бригадну болницу. Прво сам видела Веру Кушец. Мало даље Костју Ђурашиновића, комесара, Олгу Живковић, Пају Никитовића Фртулу, Грца Пишчевића, Веру Кремић... Захваљујући њиховој бризи, храбрости и залагању болница 2. пролетерске је прошла целу пету офанзиву без великих губитака.

Олга Којадиновић

Лакши ра/кеници и болесници 2. пролетерске дивизије, у пробоју преко Зеленгоре, 10. јуна 1943. године.

Учинио бих исто

Ноћ је тамна, али каменита стаза од кречњака још се некако може разабрати. Колона се од Златног Бора спуштала према реци Тари, прешла је реку и по кретању сада смо негде на Шћепан-пољу.

Поред мене у колони се налази Жика Прибићевић Жића, банкарски чиновник из Београда. За мном иде наша стара другарица Каја Марковић Сингер. Управо негде у ово време, пре годину дана, ту на овом простору, за време треће офанзиве, погинуо је њен друг, политкомесар одреда, Стева Сингер.

Колоном се шапатом пренесе команда: »Стој! Двадесет минута одмора!« Чело наше колоне сигурно је негде код моста, на реци Пиви. Уморни другови брзо су поспали. И ја сам био спреман да то учиним, али Жића ми се примаче и почне шапатом да ми нешто говори.

Наш разговор прекину снажан звиждук неколико артиљеријских граната које падоше 50—100 метара лево од наше колоне. Читав пљусак камења засу нашу колону. Другови поскакаше тражећи што боље заклоне ако уследи нови плотун. Нас двојица се нађосмо уз велики камен, спремни да се заклонимо, ако нас Немци поново гађају. Око камена лежи петнаестак тифусара. Један се окретао час на једну, час на другу сграну и преклињући — дај, друже, дај воде!

Други тифусар је у магновењу разговарао са командиром. Жића клече поред њега у ишчекивању шта ће даље рећи. Тифусар уђута и десном руком поче да опипава Жићову блузу, руку и пушку, па преко опасача и пиштољ и крагујевку. Затим, смиреним гласом, рече: »Знате, ја дању препознајем ликове. Будите сигурни да ћу бомбу употребити само онда кад пред собом видим лик Немца«. Жића му истргну бомбу из руке. Тифусар стави руку на чело и горко зарида.

Узнемирен, не прихватам Жићову молбу да видимо пгга је било с Белим, који је с десном ногом одсеченом до колена остао с друге стране стене. Кроз двадесетак минута, кад смо прешли мост на Пиви, Жића стиже.

—Боље да нисам ишао. Белог сам у групи умрлих једва препознао по завоју на потколеници. Будим га опрезно, дрмам за раме, а он се не миче. Пипам чело а оно хладно. Дошло ми да викнем из свег гласа. У повратку ка колони, поново наилазим на оног слепог, у руку рањеног тифусара. Седам поред њега а он пружа руку — према мом опасачу, на коме је закачена бомба и поче да моли... Нисам могао да издржим, дао сам му је. Ако треба да умре боље да то учили као човек, достојан нашег имена. Знам, нисам смео то да учиним. Никад нисам веровао да ћу другу моћи да дам средство којим ће себи одузети живот.

Искористих његово тренутно ћутање позивом да кренемо. Успети се на Вучево није било лако. Требало нам је два до три сата хода. Идући уз врлетну страну Вучева хтео сам да не размишљам. Али импресије су биле исувише снажне. Да ли је Жића био у праву када је свом другу дао оружје којим ће себи одузети живот? Шта бих ја учинио да сам на његовом месту..?

Учинио бих исто.

Милан Крџић

ПОГИНУЛИ У БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ

Алексија Савић,
болничарка у 1. чети 1. батаљона
погинула
17. 06. 1943.

Милутии Петровић,
борац у 1. чети
3. батаљона, погинуо
око 10. 06. 1943.

Милош Глишић,
политички комесар
3. чете 1. батаљона,
погинуо јуна 1943.

Душап Милосављевић Челиковић,
десетар у 1. чети,
1. баталлна,
погинуо почетком
јуна 1943.

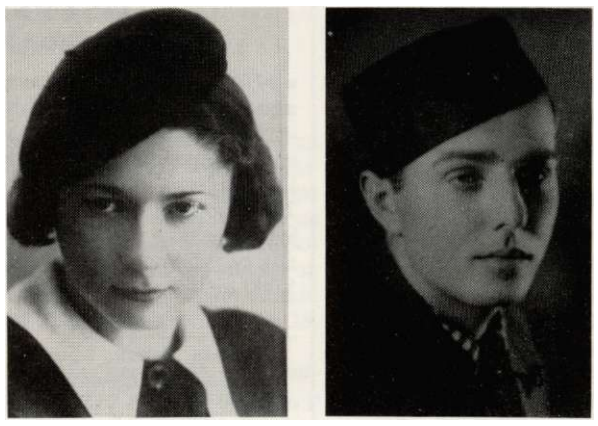

Вита Гутмаи,
борац у Бригади,
погинула средином
јуна 1943.

Милаи Вујовић,
борац 2. чете
4. батаљона,
погинуо 11. 06. 1943.

На партизанском гробљу у селу Челебићу, источно од Фоче, сахрањени су борци изгинули у бици на Сутјесци. Снимљено јуна 1955. године)

Губици Друге пролетерске бригаде у бици на Сутјесци

Пред битку на Сутјесци 2. пролетерска бригада је имала у свом саставу пет батаљона и укупно 1.026 бораца. До сада је утврђено да је у току битке погинуо 361 борац или 35 посто од укупног састава. Од тога је било 348 мушкараца и 13 жена.

• Кадровска структура погииулих: 293 борца, 19 десетара, 12 командира вода, 5 политичких делегата вода, 7 болничарки, 2 економа чете, 1 омладински руководилац чете, 5 командира чете, 3 политичка комесара чете, 6 заменика командира чете, 4 заменика политичких комесара чете, 2 интенданта батаљона, 1 политички комесар бригадне болнице и 1 бригадни лекар.

• Социјалии састав погииулих: 228 земљорадника, 85 радника, 23 ђака, 2 студента, 5 учитеља, 5 службеника, 5 подофицира бивше војске, 1 италијански официр-лекар, 2 домаћице, и 5 неутврђеног занимања.

• Националии састав погииулих: 279 Срба, 61 Хрват, 12 Црногораца, 2 Македонца, 1 Словенац, 1 Муслиман, 2 Јеврејина, 1 Италијан 2 неутврђене националности.

• Тсриторијалиа пркпадиост погинулих: 135 из Босне и Херцеговине, 108 из Хрватске (од тога 81 из Далмације), 100 из Србије, 12 из Црне Горе, 2 из Македоније, 1 из Словеније, 1 из Италије и 2 неутврђено.

Година рођења утврђена је за 300 погинулих. Од тога: 198 или 66 посто били су млађи од 25 година, а свега 5 или 1,7 посто старији од 40 година.

Међу погинулим су 110 бшш чланови КПЈ и 52 чланови СКОЈ-а, укупно 162 или 45 посто политички организованих. Од тога: 1 предратни члан КПЈ и 4 члана КПЈ од 1941. године.

Погинуло је 128 бораца од 1941. године, а 2 погинула су одликована Орденом народног хероја.

(Виктор Кучан - »Војноисторијски гласник«. бр. 1. 1975)

Губици иа Сутјесци

Битка на Сутјесци (пета непријатељска офанзива или операција »Шварц«) одвијала се *у периоду мај—јун 1943.* године на подручју Црне Горе, Санџака, југоисточне Босне и источне Херцеговине. У тој бици, у саставу Оперативне групе дивизија Врховног пггаба НОВ и ПОЈ, *учествовало је шеспаест пролетерских и ударних бригада из разних крајева Југославије.* Бројно стање свих јединица Оперативне групе, заједно са рањеницима и болесницима Централне болнице, износило је око 19.700 бораца, према 127.000 непријатељских војника.

На основу досадашњих истраживања сматра се да *број погинулих* у тој бици износи око једне трећине укупног бројног стања целокупне Оперативне групе.

Срећени су *бројчапи* и *иоимешичпи подаци* за 6.396 бораца и старешина погинулих, умрлих и несталих, од којих су 5.901 мушкарац и 495 жена.

Соџијалпи састав погинулих: 73,5 посто земљорадници, 13,5 посто радници, 4,5 посто ђаци и студенти, 3 посго остали, 5,5 посто без утврђеног занимања.

Нациоиалии састав погинулих: 50 посто Срба, 35 посто Хрвата, 10 посго Црногораца, 3 посто Муслимана, 0,5 посто осталих, 1,5 посто без утврђене националности.

Годипа рођака утврђена је за 5.271 погинулог. Од тога 68 посто били су млађи од 25 година, а око 4 посго старији од 40 година.

Међу погинулима су *28 посто били оргапизовапи* у КПЈ и СКОЈ.

Од укупно погинулих су *17 посто били борци од 1941.* године, а 3 посто су били и шпански борци.

Орденом пародпог хероја одликовано је 43 погинулих бораца и старешина.

(Виктор Кучан — Војноисторијски гласник, бр. 1. 1975.)

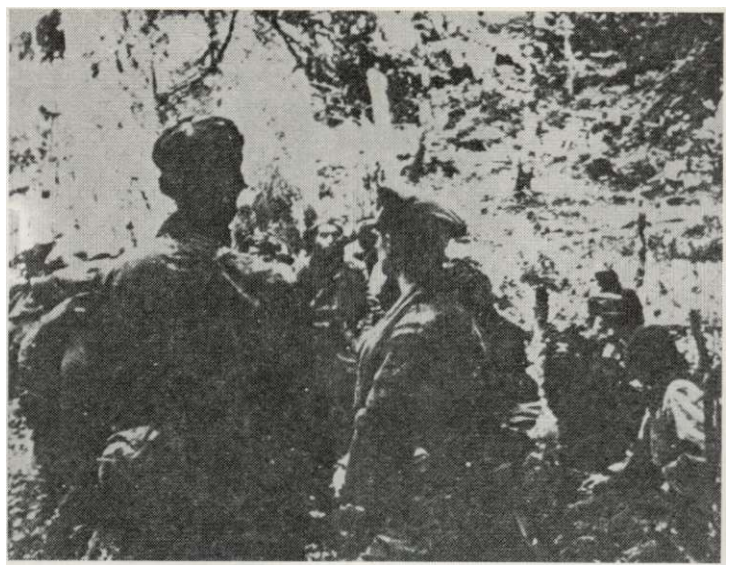

Енглеска војна мисија, на Зеленгори, 12. јуна 1943.

ОПШТИ ГУБИЦИ У ПЕТОЈ ОФАНЗИВИ

• *»После пуших месец дапа борби* у окружењу завршена је битка на Сутјесци (V непријатељска офанзива) у којој су јединице Оперативне групе дивизија НОВ са Централном болницом изгубиле близу 7.000 бораца и старешина тј. више од једне трећине целокупног њеног састава, док су губици непријатеља износили око 5.000 војника и официра«.

Виктор Кучан: »Битка на Сутјесци« — Зборник »Сутјеска«, стр. 52, 1973)

Немачко снабдевање, авијација и везе у операцији »Шварц«

У замашној операцији »Шварц« учествовало је близу 130.000 војника — немачких, италијанских, бугарских, оружаних снага НДХ, као и неколико хиљада четника.

• *Прва војиа миспја* Велике Британије спустила се падобранима на Његовучко поље код Жабљака рано, пре свитања, 28. маја 1943. године. У мисији је било шест чланова: капетани Виљем Стјуарт, Дикин Фредерик Виљем и Иван (Џон) Старчевић, радио-телеграфисти водници Валтер Роутен и Перец Розенберг и морнарички водник Џон Кембел. Мисију је дочекао помоћник начелшпса Врховног штаба Павле Илић Вељко, који ју је ујутро 28. маја допратио у седиште Врховног штаба на Црном Језеру, где се мисија представила врховном команданту Титу.

*

• *Са мисијом пије стигао,* обећани санитетски материјал, као што није стигао ни совјетски авион коме су се надали. И овога

Потребе ових јединица биле су веома велике, али стварне могућности транспорта и дотура — на тешко проходној операцијској просторији — нису могле да подмире захтеве. Тако, на пример, 1. брдска дивизија — по својој формацији — требало је да има готово 1.900 возила а на почетку офанзиве имала је тек половину, од чега је 270 возила било на ремонту. Утрошак погонског горива био је за 50 посто већи него у редовним условима експлоатације. То се негативно одразило на коришћење борбених средстава и на динамику операција. Дивизија је бројала око 18.000 војника за које је требало обезбедити дневно преко 30 тона хране као и 40 тона за прехрану теглеће и товарне стоке. Због тешког и непоузданог снабдевања храна је, често, додељивана за 4 до 6 дана унапред. Тамо, где нису могла допрети моторна возила, или товарни коњи, падобранима су спуштане пошиљке хране и опреме.

— у том периоду кише су биле честа појава (17. маја падао је снег). Кретање и борбу по кишовитом и хладном времену момчад је тешко издржала, због акутног недостатка потребне опреме — наводи се у једном немачком извештају. И даље:

— Снабдевање месом није стварало велике тешкоће, јер су се многа стада оваца налазила на операцијском подручју. Али, у

Односи четника са осовином — безнадежан компромис

»До тог тренутка (пр. пробој британске војске до Сицшшје и Италије) смо слали своје мисије искључиво оним бандама на чијем се челу налазио Михаиловић... У мају 1943. године заузели смо нов став. Донета је одлука да се упуте мале групе британских официра и подофицира да успоставе везу са југословенским партизанима, упркос чињеници што се водила свирепа борба између њих и четника и што је Тито као комуниста водио рат не само против немачких освајача већ и против српске монархије и Михаиловића... Затим су уследиле и друге британске мисије, тако да је до јуна прикупљено обиље података. Начелници генералштабова су 6. јуна поднели овакав извештај: Судећи по расположивим подацима Ратном кабинету је јасно да су четници у Херцеговини и Црној Гори довели своје односе са Осовином до безнадежног компромиса. За време недавних борби у Црној Гори (пр. тзв. пета непријатељска офанзива) може се рећи да су добро организовани партизани пре него четници привукли снаге осовине«.

(Винстон Черчил: »Други светски рат«, том V стр. 443)

Борци 2. пролешерске на засшанку иосле иробоја немачкоГ обруча код Миљевине, 14. јуна 1943.

• ***Од средше априла*** двадесет британских официра и других припадника војске спуштено је код Михаиловића, након Хадсонове и Бејлијеве мисије, као и двадесет три тоне материјала у области под његовом контролом, где су били британски официри за везу. Никакве залихе нису му биле послате откако је примио владину директиву од 28. маја 1943.

У истом временском раздобљу пет британских официра послато је партизанима, у северну Босну и Лику (у Хрватској), заједно са шест и по тона залиха. Ово су биле прве мисије упућене партизанима.

• ***3. јуп 1943 — Баре*** — Стигла је вест да је код Жабљака кружио енглески четворомоторни авион. Падобранима су се спустили пет Енглеза. Бачено је за нашу војску неколико товара санитетског материјала. Односи између нас и савезника из дана у дан су све бољи. Сада над Жабљаком сваке ноћи круже немачки авиони да би осујетили нову помоћ нашим јединицама, односно нашим болницама.

(Извори — Ј. Б. Тито: »Сабрана дјела«, Том 15. стр. 287; Зборник »Сутјеска 1943—1973.« стр. 98; Ф. В. Дикин: »Бојовна планина«, стр. 261; М. ЛукиН: »Ратни дневник«)

потрази за храном, војници су кршили наређења о забрани куповине. Продавали су личне предмете, али и одећу и оружје.

•

Немци су немилице тукли и све циљеве: ретка насеља, објекте, колоне рањеника и болесних, сва њима сумњива места, посебно положаје наших јединица. Сваха немачка дивизија дневно је, у просеку, трошила око 20 тона митраљеске, минобацачке и артиљеријске муниције. Само у рејону Челебића — приликом покушаја Прве пролетерске дивизије да се пробије у правцу Фоче — од 22. до 25. маја — испаљено је на положаје Троврх, Вијенац, Бакић укупно 2.020 ударних и темпираних граната и шрапнела. Утрошак муниције, преко норми, илуструје жестину офанзивно-дефанзивних окршаја у којима су се нашле немачке трупе; уједно и несумњиву ватрену снагу главне Оперативне групе, коју је непријатељ очигледно поштовао. У извештају Штаба 1. брдске давизије, од 27. маја, је писало:

— Непријатељ располаже артиљеријом и тешким бацачима. Борба против тих непријатељских оруђа могућа је само помоћу артиљерије. Употреба артиљерије и тешког пешадијског оружја потребна је и за одбијање чешћих покушаја пробоја комуниста. Услед тога недостаје муниција упркос највећој штедњи.

Генерал Литерс је ценио да је »наоружање комуниста било добро... располажу зачуђујуће великим бројем аутоматског оружја (лаким и тешким митраљезима) и уз то обил>ем муниције«.

*

Током 32 дана операције »Шварц« немачко и италијанско ваздухопловство (са аеродрома Мостар, Бутмир, Рајловац) извршило је око 2.000 борбених и других акција, против Оперативне групе дивизија. Од тога на немачку авијацију отпада око 1.300 ахција. У другој половини јуна извршено је још 368 борбених акција како би се »унипггеним партизанима на Сутјесци« онемогућила противофанзива у источној Босни. Над главама наших бораца било је свакодневно, у просеку, преко 60 авиона. Само за пет дана пробоја из обруча (између 10. и 15. јуна 1943.) извршено је 369 авио-полета. У завршном извепггају генерал Литерс је истакао да су се, у више наврата, немачки напади могли да продуже само после употребе авијације. Што нису нанели веће губитке јединицама Оперативне групе, може се захвалити смингљеној акцији и мерама заштите и маскирања, тактици изненадних напада, енергичним продорима на уском простору и у више праваца, а донекле и противавионској одбрани (оборена су три а оштећено више десетина апарата).

*

Жичне и радио-везе у операцији »Шварц« вишеструко су ое потврдиле као битан елеменат командовања. Само у СС дивизији »Принц Еуген« обавллно је 734 телефонска разговора, примљено и одаслато 567 телефонских депеша. Радио-чета исте дивизије, у периоду од 13. маја до 14. јуна, предала је 3.697 а примила 3.868 радио-депеша. Само 7. СС брдски батаљон за везу поставио је 623 километра тешког пољског кабла и одржавао 307 ваздушних жичаних линија.

Немачко командовање је оценило да расположива средства нису била довољна. Дивизијама се није увек могло командовати преко радија: због честих атмосферских сметњи, недостатка радиста, недовољног домета радио-станица (од пет вати) као и неангажовања (сем једном) одељења за прислушкивање радио-саобраћаја у оквиру Оперативне групе дивизија и Врховног штаба.

(Према — Ј. Вујошевић: »Немачка авијација, снабдеван>е и везе у операцији »Шварц« — Зборник, »Сутјеска«)

Штаб 2. пролетерске дивизије слуша радио - вести. код Мратшва (Црна Гора) маја 1943. (оштећен оригинал)

Значај битке на Сутјесци

Битка на Сутјесци, за јединице Оперативне групе дивизија Врховног штаба, представља одбрамбену операцију са готово класичним обликом пробоја сопственим снагама, без непосредног садејства и помоћи јединица споља.

Окружена шесторуструко надмоћнијим непријатељским снагама, Оперативна група је била принуђена да прихвати борбу у обручу, супротно начелима партизанског ратовања. Њена оперативна способносг била је спутавана великим бројем рањеника, и зато се ова одсудна битка није могла избећи.

НЕМАЧКИ КОМАНДАНТ О БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ

Генерал Литерс командант немачких трупа у извештају Врховној команди: »Ток борби је показао да су комунистичке снаге под Титовом командом одлично организоване, вешто вођене и да располажу борбеним моралом који изазива чуђење. Непријатељско командовање било је изванредно гипко и— такође и у одбрани — активно«.

(Зборник НОР-а, том II, књ. 9, док. 14 — прилози)

НЕПРИЈАТЕЈБ О УСПЕШНОМ ПРОБОЈУ

Хитлер, својим генералима — »Па добро, поново ће бити опкољено, као у котлу, шест Титових дивизија. Али, већ унапред знам како ће се сгвари развијати! За неколико дана биће их само три, па онда једна. А када најзад ударимо свим нашим снагама, у котлу ће се наћи свега неколико промрзлих Италијана и болесних магараца«.

(Зборнчк »Сутјеска 1943—1973« стр. 146)

Генерал Лер: »Један бесни напад партизана, који је погодио два батаљона 369. дивизије, пробио је и овај фронт. Све противничке снаге провукле су се кроз овај отвор и ишчезле према северу, у брда. Немачке трупе биле су сувише изморене борбом и исцрпљене да би могле још нешто предузети, а резерве више није било«.

(Зборник НОР-а, том II. књ.9, док. — 14; том III, књ, 5, док. 212)

и крајњој немаштини прехране и борбеног снабдевања.

Непријатељске трупе су биле опремљене за услове планинског ратовања. Подржаване авијацијом и далекометном артиљеријом, имале су и организовано снабдевање храном и свим борбеним потребама. Оперативна група је, од тежег наоружања, имала само мањи број топова и минобацача (јер је на Неретви морала уништити скоро све тепшо наоружање), док је снабдевање муницијом морала решавати борбом — отимањем од непријатеља —јер ни од кога није примала помоћ.

Врховни пггаб и Тито непркидно су се налазили усред борбених дејстава и непосредно утицали на дејство јединица и ток операција. Тито је једини врховни командант једне савезничке армије који је рањен у Другом светском рату.

(Према — М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту 1941—1945«)

У условима тактичког изненађења, Оперативна група је изгубила више од трећине свог борачког сасгава. Ипак, из ове такорећи нерепшве ситуације, изашла је као војни и морални победник, захваљујући високој патриотској и револуционарној свесги, вепггини ратовања, натчовечанским напорима, одрицању и жртвама бораца и командног кадра. Оцењујући битку на Сутјесци врховни командант Тито је рекао: »Пета непријатељска офанзива, у пролеће и љето 1943. године, против наше ослобођене територије у Црној Гори и Санџаку, ући ће као најславнија епопеја у хисгорију наше народноослободилачке борбе«.

Битка на Сутјесци је била значајна и за афирмацију НОП-а пред светском јавношћу: све теже је било прикрвшати стварно сгање у Југославији и резултате НОВЈ приписивати четницима.

Водећи борбу пуних месец дана, на веома тешком планинском земљишту испресецаном дубоким кањонима четири реке (местимично дубоких и до 1.000 метара), Оперативна група се успешно супротставила у свему далеко надмоћнијем непријатељу и његовој тактици окружења и стезања обруча. Релативно брзо је успевала да прегрупише снаге на изабране правце пробоја пре наиласка значајнијих снага непријатеља. У извођењу тих маневара испољен је висок морал, истрајност и издржљивост бораца као и способносг старешинског кадра у доношењу брзих, смелих одлука, а све то у оскудици

На Балкану — 21 немачка дивизија

»Партизанске снаге држе на Балкану ништа мање него двадесет и једну немачку дивизију. Поред њих у Грчкој и Југославији налази се и девет бугарских дивизија. Све у свему ове храбре герилске формадије привукле су тридесет непријатељских дивизија. Стога је балканско војиште свакако једна од оних области у којима можемо ангажовати непријатеља до крајњих граница, а себи олакшати тешке битке које нам предстоје«.

(Винстон Черчил: »Други светски рат«, том V, стр. 347)

Противколац 2. пролетерске бригаде на положају у источној Босни, крајем јула 1943. Овим топом уништена су два немачка тенка приликом пробоја Оперативне групе дивизија из обруча код Миљевине, 13. јуна 1943. На слици, крајн>е десно, је Средоје Урошевић, начелник Штаба 2. пролетерске.

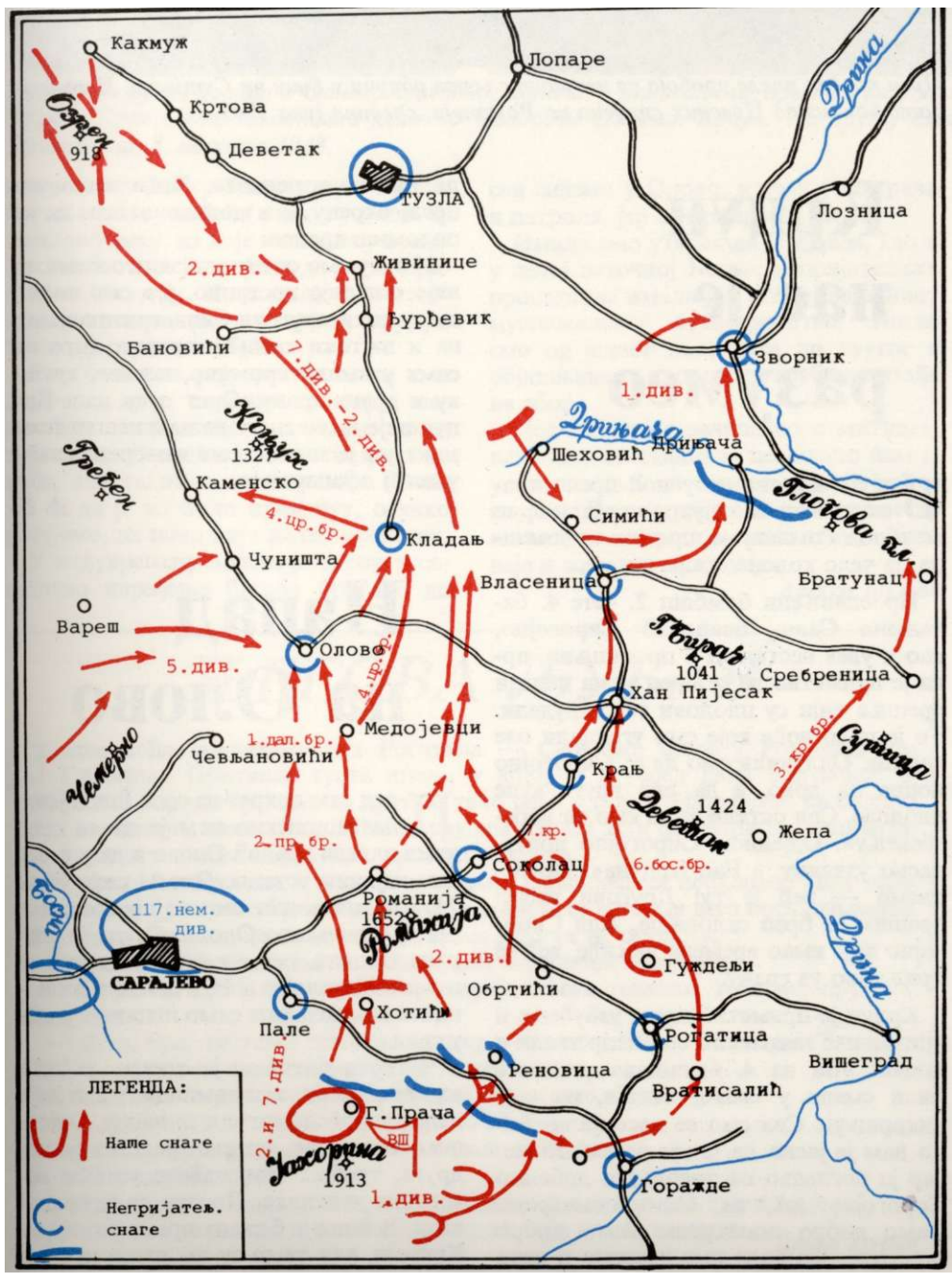

У источној Босни

Преласком железничке пруге Сарајево— Вишеград у рејону сганице Стамболчић, 18. јуна, и окршајем са немачким и усташким снагама око села Витез, 2. пролетерска бригада је, у склопу осталих јединица, пробила и последњи најслабији обруч који је немачка команда поставила планом своје пете офанзиве.

Краткотрајан предах од већих окршаја искоршпћен је за сређивање прилика у Београду, после свих издржаних напора и искушења. На састанцима партијских организација размотрено је држање сваког комунисте, а на скуповима војних јединица сваког борца у протеклом, дотад најтежем периоду. Најпречи задатак свих био је да се најактивније заложе за учвршћивање оппге дисциплине.

Слободан Пенезић Крцун, који је од погибије Алексе Дејовића поред дужности заменика комесара вршио и дужност политичког комесара бригаде, постављен је за комесара, док је Јован Стаматовић преузео дужносг заменика политичког комесара бригаде.

Ускоро је Бригада, према општој директиви Врховног пгтаба, започела офанзивне операције против Немаца, усгаша и четника, које су трајале више од месец и по дана.

Већ 24. јуна, око поноћи, она је изненадним нападом ликвидирала гарнизон усташке милиције у Олову. Поред нешто оружја и муниције заплењена је и већа количина хране.

У првим јутарњим часовима 28. јуна три батаљона Бригаде, осим Првог, који је одржавао посаду у Олову, заједно са 4. црногорском и 2. далматинском бригадом, савладали су прилично

(Наставак на стр. 182)

Продор Оперативне групе дивизија у источну Босну (17. 06.-17. 07. 1943)

Правци операција:

2. пролетерска дивмзија **— ослобођење Олова и Кладња и продор између реке Босне и Тузле.**

7. бапијска дивизија **— у резерви Врховног штаба**

1. пролетерска дивизија, **у садејству са 1. и 2. војвођанском бригадом и Бирчанским партизанским одредом (у простору Шековића) — ослобођење Хан—Пијеска, Власенице, Сребренице и територије до Дрињаче.**

(Наставак са стр. 181)

снажну и добро наоружану усташку јединицу у Кладњу. Заплењено је неколико пушкомитраљеза, нешто пушака и муниције. Непријатељ је имао веће губитке. Премештањем операција на терен североисточно од Кладња (ограничен Тузлом и рекама Спречом, Кривајом и Босном) Бригада је у селу Ђедит7и запленила комору једне чете легионарске 369. дивизије (назване »Вражја дивизија«) и допша до новог оружја и муниције. Али 6. јула, у засеоку Омазићи села Бепшровићи, њена интендантура је претрпела од артиљеријског бомбардовања теже губитке.

Бригада је имала 9. и 10. јула жестоке окршаје с Немцима на сектору села Пољице и Бабице. Првог дана је Пратећа чета уништила три тенка, и запленила нешто артиљеријске и пушчане муниције, док су два батаљона нанела непријатељу знатне губитке.

Железничку станицу Миричина близу Пурачића и мост на Спречи,Бригада је уништила 17. јула, прекинула пругу Тузла — Добој и запленила већу количину пушчане муниције.

Док 4. батаљон, 20. јула, код Озренског манасгира разбија један четнички батаљон, 1. батаљон код Градишника и Лејове горице у жестоком окршају убија више припадника »Вражје дивизије«. Други батаљон, долазећи у помоћ 4. црногорској бршади, код Омерових вода, 22. јула, наноси Немцима осетне губитке међу којима су и два официра, и долази до значајног плена у оружју и муниције. Авиони, који спасавају непријатељску јединицу од потпуног пораза, наносе жртве интендантури Бригаде.

Други батаљон, 28. јула, успешно одбија напад усташке милиције и домобрана код Пољица и у Турији и заплењује мању количину оружја и муниције.

Први и други батаљон, 29. јула, руше мост на Спречи, и растерују гарнизон усташке милиције у Пурачићу. Заплењују пушчану муницију, десет сандука офанзивних бомби, више пушака и другог материјала и деле сиротињи заплењену храну.

Док се 2. бригада обрачунавала с деловима »Вражје дивизије« и домобранима у рејону Бановића, Немци су 5. августа нанели тешке губитке Главној болници у пределу Шековића (северно од Власенице) где је изгубило животе вшпе бораца 2. бршаде. Међу њима је и команданг 3. батаљона Драгослав Цекић.

У току тешких борби Бригада је здруженог непријатеља приморала на повлачење у веће гарнизоне због великих губитака.

(»Друга пролетерска бригада« — Зборник сећанм, књ. 2).

Први предах после пробоја из непријатељског обруча у бици на Сутјесци. Четврти батаљон испод Црвених стијена на Романији, средина јуна 1943.

Крцун нас је разумео

Вијуга колона целу ноћ преко планине. Кад смо ујутро прошли прво село под Романијом, пренесе се команда да чело колоне стане.

Прослављени бомбаш 2. чете 4. батаљона Саво # Јовановић Сирогојно, као и увек несташан и проницљив, први је приметио да се пред нама налази трешња чији су плодови тек зарудели. То је прво воће које смо угледали ове године. Одлучили смо да се Сирогојно попне на дрво, а да два друга купе плодове. Сви остали били смо на »обезбеђењу«. Одједном Сирогојно полугласно узвикну: » Ево Крцуна«. Погледасмо — већ је ту! Другови испод трешње се брзо склонише. Али Сирогојно није имао времена да сиђе, већ се приљубио уз грану.

Крцун је приметио наше узбуђење и упитао нас заггго смо се ушепртљали и додао: »Ви из 4. батаљона увек сте били смели у свакој акцији, па и у пикирању«. Сви смо се насмејали. Било нам је јасно да је све видео. Комесар је погледао на трешњу и добацио Сирогојну: »А, ти, Саво, осматраш. Само добро осматраш. Само добро осматрај, јер овде има четника и пази да нас не изненаде«. Пође мало напред, окрену се и додаде: »Пази да не поломиш гране«.

У чуду смо се шггали зашго комесар није опггрије поступио, јер смо знали да су неки другови били кригиковани, па и најтеже кажњавани зато пгго су сами узимали кромпир, шљиве, крушку и другу храну. Овог пута наш Крцун није имао снаге да нам нешто теже каже, јер је знао да смо изморени глађу у петој офанзиви.

А. Б.

Напад на Олово

Пред сам покрет из села Владојевића саопштено нам је да се пред нама налази градић Олово и да у њему има највише усташа. Око 11 сати увече 24. јуна налазили смо се по косама и брежуљцима око Олова. Свуда је владала тишина, осим у варошици, где се певало Павелићу и НДХ. Једна железничка композиција само што није ушла у град.

Четврти батаљон је стигао до куће на периферији, али командант још није давао утврђени сигнал за напад. Одједном блеснуше црвене ракете: једна, друга, трећа... Изненађене усташе захватила је паника. Понеки су се предавали. Већина је бежала према мосту на Кривају, али тамо су им наши пушко-

Заједнички ручак бораца и чланова бригадног штаба, у Бановићима, почетак августа 1943. Први здесна: командант Љубодраг Ђурић. Први слева: политички комесар Слободан Пенезић Крцун. На другој слици: са смотре 2. пролетерске бригаде у Бановићима, 3. августа 1943.

митраљесци прекраћивали пут. Ввдевши да не могу избећи казну, усташе су скакале у реку, из које више нису изашли. Борба, која је трајала до зоре, приводила се крају. Пронашли смо неколико магацина разне опреме, оружја, муниције, хране и обуће.

Око 6 часова изјутра примили смо доручак, пуна порција качамака замашћеног кајмаком и добрим комадом сира. Додатка је било колико ко хоће, али га нико није тражио. Чини ми се да је то било први пут, откако ратујемо, да нико није желео »репете«.

У међувремену дошао је курир и саошпгио наређење Штаба бригаде да сви сиђемо у Олово, изузев осматрача и патрола, јер се припрема збор.

Имали смо утисак да је и овде, као и у целој источној Босни, непријатељска пропаганда имала јак утицај на већину муслиманског становништва. Ишли смо од једног дворипгга до другог и објашњавали народу да треба да изађе на збор.

Док се народ разилазио с митинга, неколико омладинаца помагало нам је у спаљивању оног воза који је ноћас стигао. Демонтирали смо железничку станицу и порушили мост преко Криваје и железничку пругу.

Алекса Бјелиш

ЊЕГОВА ЉУБАВ

Једне ноћи прелазимо пут Рогатица — Сарајево, негде у Романији иза Гласинца. Притисла густа шума, у којој је и усред дана полумрак. У помрчини борци иду један за другим тако ређи у сгопу. Није ретко да се друг који иде испред намаже по лећима трулим пањем који фосфорише, а корисно послужи и закачено парче беле крпе или папира.

Наиће група другова с неколико тешких рањеника на носилима. Под теретом се увијају сирове букове носиљке, а повили се и борци што носе рањенике. Није лако али наш неписани закон каже: друг се не осгавља.

Док колона полако одмиче, командант батаљона пожурује:

— Другови, брзо, брзо другови; непријатељски тенкови, тенкови, другови, брзо, брзо!...

— Што, бре, ти тамо правиш панику — повика Мика (Миодраг Танасковић), повијен под теретом носила и тешко опсова.

Командант се упита у правцу одакле је долазио глас.

— Који је то пгго псује? — И дође до Мике.

— Ја сам, друже, команданте — огласи се Мика.

— Што псујеш, бре?

— Знаш, друже команданте ми Цигани оног ког волимо тог и псујемо!

Насмеја се командант, а с њим и остали који су све то чули. „ т> ћ

Партијска само-критика

Упространим шумама Романије, сваки од нас осетио је велико психичко растерећење, најзад смо се ишчупали из обруча! Бригада се сместила у селима Калаузовићи и Кострепш.

Прво су бирои партијских организација, по батаљонима, одржали своје састанке. Састанку бироа 4. батаљона присуствовао је и политички комесар бригаде Слободан Пенезић Крцун. Он је, после извеппаја секретара бироа, рекао да је сламањем пете непријатељске офанзиве и пробијањем обруча наша Народноослободилачка војска постигла огроман успех — изазвала пометњу код непријатеља и створила услове за ослобођење нових територија.

Али Крцун је затим додао да нисмо смели дозволити да дезертира дванаест бораца из 3. чете.

Комесар батаљона Јеврем Поповић први је скупио снагу и рекао да смо криви и да нас треба строго партијски казнити. Случај је посебно тежак због тога пгго су организатори били командир, комесар и заменик командира. Осгали су пошли са њима »на задатак«, не знајући да дезертирају.

(Наставак на стр. 150.)

Напад
на Кладак
(27. 06.1943. године)

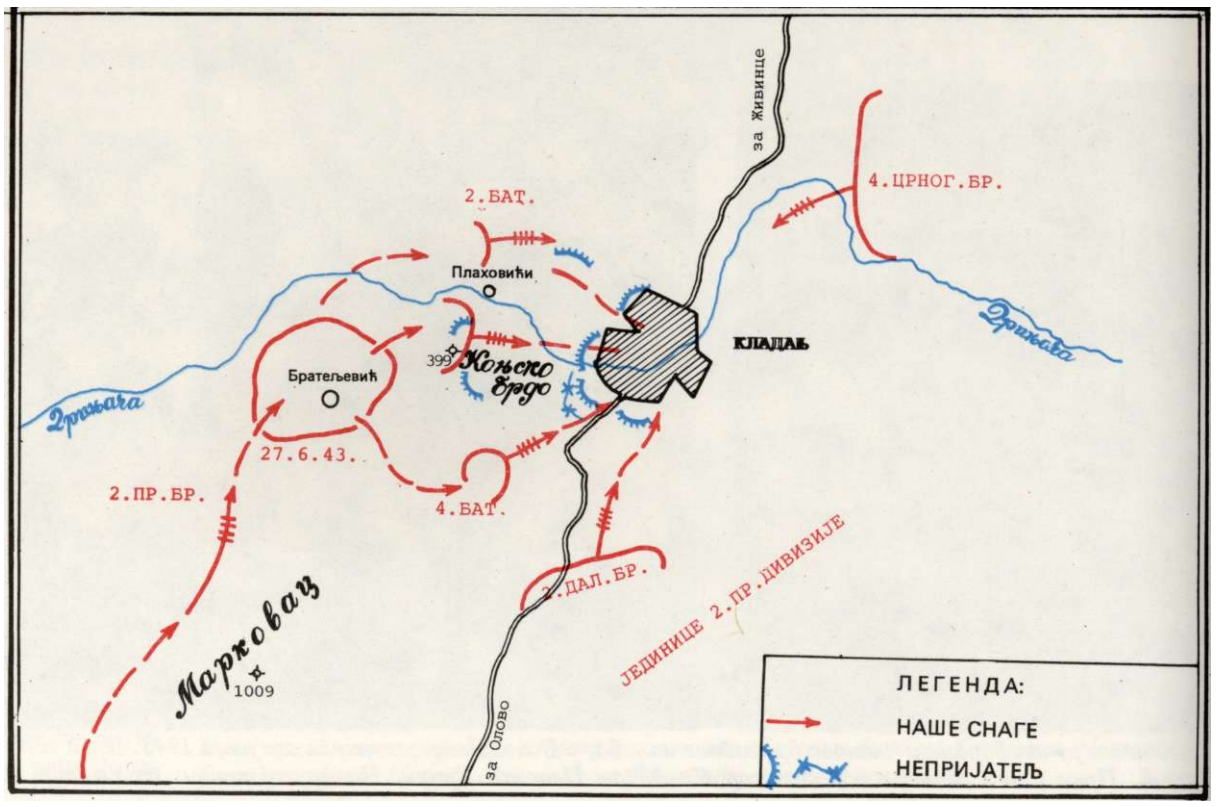

Распоред јединица 2. пролетерске дивизије:

2. пролетерска бригада — са југозападног правца — 2. баталмн од с. Марковића преко с. Брател>евиНа и Плаховића у рејон северозападно од Кладња — 4. батаљон са Коњског брда, југозападно од Кладнм — 2. далматинска бригада из рејона с. Дуганчића, јужно од Клад/ш — 4. црногорска бригада — из рејона села Петровића, североисточно од Кладња.

(Наставак са стр. 183)

Крцун рече да ово само делимично ублажава нашу кривицу. Јер, поставља се питање: колико је и како Штаб батаљона имао контакта са командама чета када нисмо познавали расположење бораца, а нарочито команди?

На то је Миливоје Антонијевић, секретар бироа, одговорио да су у току офанзиве наше везе можда биле сувише пословне и често формалне: састанак, постављање задатака и слично; да смо сви били притиснути глађу, бројним губицима и другим тешкоћама. Узима за пример командира. Петнаесг дана пре дезертерства он је, на Вучеву, смењен са дужности команданта батаљона, а нисмо ни слутили какву је кризу доживео. Уочи његовог дезертерства, на Кошуру, погинуо је његов млађи брат. Изгледа да га је то потпуно сломило. Комесар чете, интелектуалац, био је склон да процењује ситуацију, и када за то није било довољно елемената. Тако је овог пута, вероватно, предвидео наше потпуно уништење, и закључио да се треба на време спасавати...

Мирко Поповић, заменик комесара чете, је испричао свој разговор са једним од дезертера.

»Видиш ли да смо пропали. Немци су овога пута чврсто репшли да нас униште«. Поповић му је одговорио да су Немци и у трећој и у четвртој офанзиви били »чврсто решили да нас униште, али су на крају претрпели неуспех«. На то је Чаче (Владимир Дарijевић, заменик командира) сумњичаво климнуо главом и отишао. »О њему даље нисам мислио, а да сам био мало опрезнији, до дезертерства, можда, не би дошло« заврпшо је Поповић.

Дупло следовање

Чим је пао Кладањ, бригадни лекар Саша Божовић и ја кренусмо у освојени градић по материјал. Расподелом плена руководио је Моша Пијаде — Чича Јанко. Да бисмо добшш непгго више материјала, почесмо га мољакати: дај нам ово, дај нам оно, све је то драгоцено за нас, свега је понестало.

Гледа нас Чича Јанко па ће рећи:

— Вас двоје сте помало безобразни! Ви бисте однели све што се налази овде. Кад бих вам ја дао... Узмите то пгго сам одвојио, па нека вас ђаво носи!

Тек што натоварисмо три коња, наиђоше авиони и почеше да бомбардују и митраљирају. Ми се разбежасмо по заклонима, а кад се авиони удаљише, наших коња с материјалима нигде — као да су у земљу пропали.

Објаснисмо Чича Јанку шта нам се десило.

— Добро — вели он. — Кад је таква ситуација, даћу вам други материјал. Надлећу авиони, може све опет пропасги.

Некако пронађосмо друге коње и за један сат стигосмо у болницу. На наше велико изненађење, нестали коњи с материјалом су сами стигли у бригадну болницу.

Командант болнице Радан Богдан и остали правили су шале на наш рачун. Ми се нисмо љутили. Ето, партизански коњи су се показали паметнији од нас.

Радован Васиљевић

Још је затим рекао да су још три друга нестала у току офанзиве. Сви су били утучени.

И Крцун је ћутао, љут, гледао их оштро, испитивачки. Закључено је да треба одмах одржати партијске састанке по четама. Затим, на четним конференцијама, детаљно објаснити тежину лопшх поступака, а најтеже случајеве казнити.

Бршада је 24. јуна пошла на Олово. Вароншцу је бранила усташка милиција, која се одмах разбежала. Били смо опет у кућама после толико времена проведеног у шумама Босне и камењару Црне Горе. Луне је у свом дневнику, у Олову, записао: »Задовољан сам и просто срећан. Одржан је савршен ред. Другови су се лепо држали приликом уласка и доцније на дужности«.

Овде у Олову, нестала три борца (један из нашег батаљона), стшли су Бршаду. Заостали су још по преласку пруге Сарајево — Вишеград. Крајње исцрпљени и уморни нису хтели да буду терет друговима. Пошто нису знали правац кретања Бршаде, једина оријентација била им је свеж траг наших јединица. Водили су једног коња натовареног хлебом, са три пушкомитраљеза и отворили ватру. Четници су, уплашени јаком ватром, одмах побегли. Тројка је наставила пут. Борци су их дочекали радосно. Кад им је речено да се сумњало на дезертерство, један од њих је одговорио: »Зар дезертирати после Крајине, Црне Горе, Санџака, Босне, пете офанзиве? Ужице ме може дочекати жива или мртва, али увек само као борца 2. пролетерске«.

Мирко Поповић

У борби за Кладањ

Интендантура Бригаде је два пута претрпела немачко бомбардовиш*е у источној Босни. У засеоку Бешировић, села Омазићи од артиљеријских граната из Живиница погинули су Тодор Тодоровић Мешти и Габријел Кашић, а тешко ран>ени Љубиша Ћурчић, Милан Арсенијевић, Витомир Дринчић и Глушац, 7. јула 1943. На Омеровим водама (пл. Озрен) од авионских бомби погинули су Драгомир Дражевић, Петар Јефтовић и Војин Тодоровић, политички комесар Интендантуре, 22. јула 1943. На слици: Интендантура бригаде у источној Босни, крајн>е десно Миленко Цветић Чича, средина јула 1943.

Спадом мрака 26. јуна, одмах после заузећа Олова, Бригада (без 1. батаљона, који је остао у рејону Олова) кренула је према Кладњу. У путу нас прате киша и блато.

Трећи батаљон маршовао је иза Другог, и након непрекидног двадесетчасовног кретања, у касне поподневне сате 27. јуна стигао у Братаљевић. У овом селу нашем батаљону прикључило се 14 бораца из 3. санцачке бригаде.

Кладањ је бранила легија злогласног Авдана Хесића. Градић је претворен у једно од најјачих усташких упоришта у источној Босни. На прилазима граду налазили су се ровови и бункери ограђени жицом. Партизани више пута нису успели да заузму Кладањ.

Трећа чета при прелазу ноћу преко реке Дрињаче имала је тешкоћа: река набујала после вишедневних киша, об-

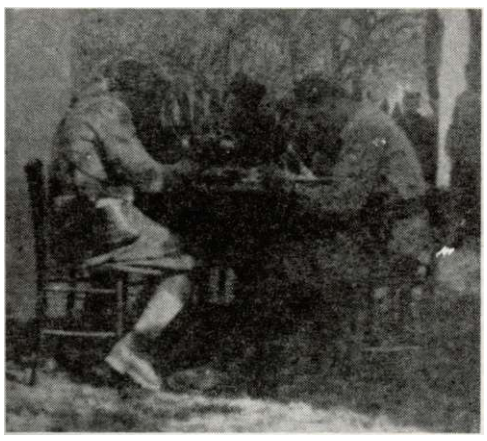

Борци 2. батаљона на ручку у селу Рибници, долина Криваје, средина августа 1943. Здесна: Миодраг Миловановић-Луне, заменик команданта бригаде, Драган Биорац, Дугиан Јечменић Јечменица, Предраг Крупеж, Божо Томић.

Интедантура 3. батаљона. Слева: Тодор Цвијан, интендант. Источна Босна, средина јула 1943. (слика доле).

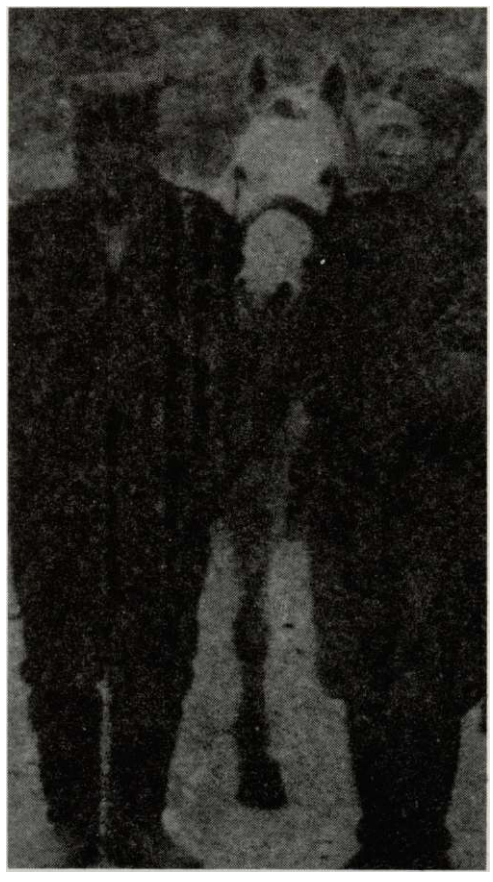

але стрме, изнад којих неколико непријатељских земљаних бункера с митраљезима и јаким посадама. Наше комешање у води и на обали приметише легионари. Док са водником Светиславом Секулићем прикупљам борце који прећоше на десну обалу реке, затрешташе непријатељски митраљези. И минобацачи почеше да туку, али мине лете преко нас. На повик за јуршп борци снажно јуришају на ровове. Наиђоше на жицу. Поче лупа канти и плеха које су легионари обесили као сигнал. Прпгге жице. Наши бомбапш су већ у рововима. Божо Јапунџија и Милутин Кочић нашли су се иза леђа непријатеља. Чује се штектање Кочићевог пушкомитраљеза. Беже усташе према градићу, остављају муницију и бомбе. Батаљон незадрживо напада. Борци се провлаче између бункера и продиру ка центру. Из школе и из суседних зграда пружају нам жилав отпор. Један јуриш нам је одбијен, па и други. Водници и десетари срећују борце. Ту је и пггаб батаљона са командантом Милорадом Бонцулићем и комесаром Светоликом Лазаревићем. Они усклађују нападе 2. и 3. чете. Акцијом бомбаша, коју прате пушкомитраљесци, ликвидиран је непријатељ у школи, где је оставио мртве и рањене. Паљењем ватре дајемо сигнал пггабу батаљона докле смо стигли. Наједном код непријатеља настаде комешање. Засвира труба и почеше добоши да лупају. »Јуриш, ура«! — чу се из стотину грла. Јурну руља према нама и приближи се на добачај бомби. Нас неколико, заклањајући се иза зидова кућа, убацујемо бомбе у гомилу. Она и даље срља као пијана. Када сам се окренуо да видим где су остали борци из чете и да их позовем на јуриш, угледах двојицу усташа иза леђа нашег пушкомитраљесца Драгомира Бранковића. Мени и Вукапшну Стефановићу није остало ништа друго него да отворимо ватру на њих из пушке и мапшнке. Срећом не погодисмо нашег Бранковића док обадва бандита падоше од првог рафала.

Док је Бранковић са још неколико другова одбијао јуриш усташа, потрчао сам натраг да позовем чету у помоћ. Борце сам затекао како »чисте« куће од преосталог непријатеља или како прикупљају храну. Двомесечна глад одразила се и на дисциплину. Борци прихватише команду и у јуришу, разбише последњи отпор непријатеља. Тако је Кладањ ослобођен до поноћи 27. јуна 1943. године.

У овој акцији ми смо успели да изненадимо непријатеља. За четири часа борбе потпуно је разбијен његов гарнизон.

Петар Грачанин

Успех тобџије

После доласка у рејон реке Криваје 3. батаљон је имао задатак да села у долини ове реке и око Завидовића очисти од усташке милиције. Деветог јула пре подне без икакве борбе унши смо у пусто село Пољице.

Док смо се спремали да распоредимо јединице и поставимо обезбеђење, претходница и извиђачи су нас обавестили да се близу моста на Спречи налазе усташке јединице, с три тенка. У Штабу батаљона смо одлучили да све три чете одмах крену у напад. Док је стигао противколац из Пратеће чете бригаде, 3. батаљон је успео да растера усташе који су бочно пратили тенкове и да им се сасвим приближи. Другови из Пратеће чете показали су велику храброст. Преко једне њиве, с класалом пшеницом, они су привукли топ до самог пута, на мало одстојање од тенкова — колико је износила ширина јарка и врзине до пута.

Кад је поред њих наишао први тенк наше тобџије, добро сакривени, опалише. Граната је ударила по средини тенка. Погођени тенк је сгао. Из њега су у паници искакали усташе и почели бежати. Тобџије су тада извукли противколац из заклона и са две гранате погодили преостала два тенка. Тако су три непријатељска тенка од 10 тона избачена из строја. Запленили смо доста оружја и муниције.

Из запаљеног дневника тенкисте сазнајемо целу историју ових опасних машина. Произведени у Француској, они су прешли око десет хиљада километара. Активно су учествовали у петој офанзиви, у стварању обруча око наших јединица. Безуспешно су нам спречавали продор на друму Калиновик — Фоча и излазак из последњег непријатељског обруча на друму Сарајево — Вишеград, код села Вигез.

Зато пгго су уништили баш ове тенкове и 22 члана њихове посаде осећао сам се још поноснији на наше тобџије. Противколац који су они с толико љубави чували и с великом муком изнели из пете офанзиве служио је и дал>е као убојито оружје против непријатеља.

Милорад Достанић

Партизански стил

Двадесет седми јули: »Веза! Веза! Напред пролетери«! — све се гр-латије чуло међу ниским муслиманским кућама и дрвеним тарабама, на

Борци 1. чете Првог батаљона код Пурачића, крај јула 1943. Стоје (слева): Рада Чулић (3), Мика Делић (5), Миленко Никитовић) (6), Живко Мићић (7), Андрија Смиљанић (9) Драган Кувељић (10). Седе: Радомир Тодоровић Бели (1), Драгослав Марковић (2), Вера Димитријевић (3).

Четири Дражовића

Драгомир Дражовић

Драгомир Дражовић, кројач, рођен 1887. године у Дренови, живео у Г. Милановцу, носилац Албанске споменице, члан КПЈ од 1919. године, делегат на Вуковарском конгресу КПЈ, 1920. године. Погинуо као припадник Интендантуре 2. пролетерске бригаде од немачке авијације код Омерових вода на пл. Озрен, 22. јула 1943. За народног хероја проглашен је 1951. године.

Сва три његова сина положила су животе у НОР-у. Милоша су као заробљеног борца Таковског батаљона Чачанског одреда четници предали Немцима који су га стрељали у Ваљеву, 27. новембра 1941. Душан, омладинац, као борац Таковског батаљона, умро од задобијених рана у 1942. Бранко, десетар у 2. батаљону погинуо од четника на Хумићу, крај Фоче, 16. априла 1943.

Трећи батаљон у Источној Босни, крај јула 1943. Леже, здесна: Милорад Тасић, Ђука Кочић, Бранко Татомировић, Перица Ивановић, Осман Одовоић. Седе, здесна: Душан Илић Србин (2), Бранко Миљевић Чорокало (4). Васо Чакар (5), Петар Илић (6).

улазу у Кладањ. Ноћ је пролазила. Црногорци — требало је да буду на нашем левом крилу, — стигли су тек у свитање, кад смо освојили и очистили скоро целу варош. Они су остали у граду да одржавају ред. Неки наши другови заситили се пекмезом претражујући куће. Види се да још преживљавају страх од глади.

Двадесет девети јули: Другови су се сместили у две виле. Котур и компанија по цео дан режу краставце, а за ручак сваки мањи колектив поред јела имао је и салату. Синоћ смо за чету, по одобрењу политкома батаљона Боже Томића, извадили меда из кошнице. На задатак су отишле, старе и опробане »медоње« Милутин (Милошевић), Бруцош (Борисав Домановић) и Бранко (Ковачевић). Милутина су пчеле опет изуједале и од дечакове главе направиле главу средовечног трговачког ћифте. Задиркују га у чети. Један интендант из Дивизије овако је описао овај наш боравак: — Гребићи седе у платненим фотељама. На столу чинија меда — једу мед и певају...

Стигли су и 2. чета и минерско одељење. Припрема се напад на Пурачић. У акцији учествују 1. батаљон и наш. Акција треба да буде партизанског стила: да траје преко ноћи, а у свитање да се повучемо. Нашој радости нигде краја. Командант батаљона Милан Ракић нас је упознао са задатком. Прва и 3. чета иду право у варопшцу а 2. чета на мост.

По дивној јулској ноћи усиљеним маршом долазимо пред саму варопшцу. Ми смо цео батаљон тако вепгго »провукли« да нас непријатељ није осетио. Чим је прва пушка пукла, појурили смо. Варопшца се почела будити, изненађена. Пале се лампе, отварају се и затварју врата и прозори. Грађани, не слутећи да су пролетери ту поред ограде и куће, извирују буновно, дозивају.

»Ко сте ви? — пита уплашено жена у димијама.

»Легија« — одговарамо и журно пролазимо преко башти, прескачемо тарабе. Лево затрешта »шарац«. Наста страховита галама. Викали су наши, нарочито из 3. чете, викао је народ. Уз то се чује рика говеда и лавеж паса. Подсетило ме је на вашар у Мрчајевцима, само пгго су сада звиждали меци и трештале пушке и митраљези. У жандармеријској станици није било никога. Жандари су побегли у Лукавац. У оппггој буци заорило се: »Падај сило и неправдо...«

Журили смо да што пре евакуишемо плен, углавном муницију. Негде око три часа изјутра кренула је колона претоварених кола. На њима се возе преморени, али задовољни борци, с пушкама преко крила. Као солунци, стари и прекаљени ратници.

Милисав Лукић

Део 1. чете 1. батаљона у долипи Криваје, средином августа 1943. Стоје (слева): Јосип Струмш, Срстен Лазовић, Ђорђе Коковић, Божо Бушић, Првослав Новаковић, Милован Поповић, Бранко Н. Никит Никитовић. Клече (слева): Миленко Никитовић (2), Радомир Тодоровић Бели, Десимир Савчић, Драган Кувељић, Мика Делић, Илија Купрешанин. Леже (слева): Момчило Димитријевић, Андрија Смиљаиић, Вера Димитријевић, Живко Мићић.

Неосушена кафа

Први вод 2. чете 4. батаљона био је одређен за предсгражу према непријатељу на положају ка Тузли. Дан је леп и сунчан. На осматрачницу је отишао борац Миодраг Друловић. Време нам пролази доста споро. Нестрпљиво очекујемо када ће се појавити кувар Симо Грубар са коњем белцем и ручком. Начули смо да нам је спремљен обилат ручак — куване кокошке са кромпиром.

Нисмо знали да је Друловић однео на осматрачницу овлажену кафу, које се домогао још између 1. и 2. маја 1943. године кад смо напали ојачани италијански батаљон на Јаворку код Никшића. Тих неколико килограма праве кафе пронео је у ранцу кроз пету офанзиву све до ових положаја. Сада ју је на осматрачници распростро по шаторском крилу да се осупш и, заокупљен тим послом, заборавио на осматрање. Чак је и пушку одложио.

Делови немачке »Вражје дивизије«, који су наступали од Тузле према нама, изненадили су Друловића и пришли до самог положаја. Када је на неколико корака испред себе угледао немачке војнике, он се муњевито бацио на земљу и скотрљао низа страну у једну овећу урвину, сасвим десно од нас. На шаторском крилу остала је неосушена кафа и пушка покрај ње, а ми нисмо добили никакав сигнал упозорења. Тек први плотуни испаљени за Друловићем опоменули су нас да су Немци ту, у близини.

Заклањајући се за дрвеће, повлачили смо се дајући Немцима жилав отпор. Нешто касније успели смо да читаву јединицу преведемо на бочну сграну непријатеља, који је захваљујући својој надмоћности и даље наступао, и да одатле организујемо противнапад и омогућимо долазак осталих јединица нашег батаљона. Немци су заустављени и повукли се.

Када је почело да се смркава, кренули смо на наше раније положаје. Одједном се путем који је водио према нашем положају зачуше лупњава и звекет.

»Тенкови!« — викну неко. У трен запоседосмо пут. Пушкомитраљезац Драган Ћировић узе на нишан свог »шарца« прву окуку пута, на којој је сваки час требало да се појаве сиве куполе немачких тенкова. Притајили смо се, лупњава се приближава. Уместо тенка, на окуци се појави наш белац са брдским казанчићима, чији су се отворени поклопци вукли по путу и заглушавајуће тандркали.

— Иди у вражју матер, сотоно једна! — опсова неко с олакшањем и поче да се смеје. Кад нас угледа, коњ се заустави, али је и даље преплашено фрктао и ударао копитама по путу. Казани су зјапили празни, само су мирисали на коконшју чорбу. Ево пгга се догодило.

Кувар Симо је негде пре првих немачких пуцњева натоварио казанчиће с ручком на белца и упутио се полако ка положајима. На прве пуцње и експлозије шрапнела, коњ је поскочио, исгргао се из Симових руку и појурио према Немцима. Казани су се отворили и висећи на конопцима почели да тандрчу по путу. Преплашени коњ је у галопу улетео међу Немце, пропео се и окренуо неколико пута, не дајући им да га ухвате, па поново појурио према кувару Сими, који се био сакрио. По сеоском путу разлетеле су се наше куване кокошке и кромпир.

Ми смо скоро све кокошке покупили и очистили. За време вечере се расположио и Симо. На вечери није било само Друловића. Појавио се тек сутрадан. Без кафе и без пушке, наравно.

Бошко Гверо

Болница Друге пролетерске

Као члана Санитетског одсека Врховног штаба послали су ме, после битке на Сутјесци, у бригаде да видим у каквом је стању санитетска служба.

Прво сам пошао у 2. пролетерску бригаду. Стигао сам је на Романији, одмах по преласку пруге Сарајево — Вишеград. Кренуо сам право у бршадну болницу, у село Бабиће. Рањеници су били чисти и превијени, сви су добро изгледали. Управних болнице је била др Саша Божовић, а лекар др Станојка Ђурић, политички комесар Војин Ђурапшновић Косгја, а за помоћ болници у покрету Штаб бршаде је одредио Срећка Милошевића (политичког комесара бившег 5. батаљона) и Бошка Видаковића, санитетског референта. Ту је било још комуниста: Вера Кушец, Олга Живковић и други. Зачудио сам се пгго је Штаб бршаде убацио у болницу толики кадар.

Док смо баш о томе разговарали, са падина Романије су одјекнуле пушке, затим бацачи, а ускоро зазуја и непријатељски авион који је у ниском лету, скоро додирујући кровове, митраљирао зграде у којима су били рањеници. Особље и борци из обезбеђења су се устумарали и почели да евакуишу рањенике. Чинило се у тој гужви, да нико не зна шта ради.

Пробијајући се преко брисаног простора на један брежуљак у близини болнице, сазнао сам да су сви рањеници и болесници пребачени из болнице, да нико није пао непријатељу у руке, чак нико није био ни рањен. Особље је, под кишом куршума преко брисаног простора, изнело и тешко рањену докторку — операторку Олгу Поповић Дедијер. Није страдао ни један болнички коњ. У току пуцњаве Срећко Милошевић и Бошко Видаковћ су имали времена само да им посеку уларе, а животиње су саме појуриле на другу страну. Тада ми је било јасно зашто је Штаб бригаде толико способних људи послао у болницу.

Поново сам дошао у болницу 2. пролетфске после заузимања варошице Олово. Рањенике сам затекао како ручају заједно са особљем и лекарима. Са њима је био и заменик команданта 2. пролетерске бршаде Миодраг Миловаовић Луне. Рањеници су били опет чисти, обучени и превијени и сви су за ручак добили пасуљ са месом и по комад пшеничног хлеба.

Изнурени двомесечним гладовањем и скоро данонођним борбама против надмоћнијег непријатеља, борци су последњом снагом преносили рањенике, после пробоја последн>ег обруча на прузи Сарајево — Вишеград, у источној Босни, средина јуна 1943.

Бригадни лекар отите праксе др Сагиа Божовић је успешно обављала и најтеже хирушке операције.

Миливоје Боровић, командир чете 4. батаљона 2. пролетерске налазио се међу 13 бригадних бораца — из групе од око 60 рањеника других јединица — које су припадници »Вражје дивизије« злочиначки поубијали, током изненадног напада на болнице, у рејону села Шековићи. Изванредном сналажљивошћу се око 240 ран>еника спасло од немачке геноцидне одмазде, 5. августа 1943.

' Трећи пут сам у Бршади био у Бановићу. Разговарамо после борби на Сутјесци, болница је извукла све рањенике и санитетски материјал. Вера Кремић је — и поред строге забране пред пробијање — на своју одговорност, пренела санитетски материјал на два коња, а инжењер Акулов и буре за парење. Иначе, за парење одеће и веша била је задужена Милка Петровић, стари комуниста, шго сам им замерио. Срећко Милошевић и др Саша Божовић су ми објашњавали како су они баш таквим мерама и таквим односима према хшијени, и то не само у болници, успели да спасу 2. пролетерску бршаду од пегавца.

Вита Цветковић

Рука је ампутирана

Седмог јула 1943. године Бршада се налазила у рејону Омазића. Штаб бригаде и интендатура били су у засеоку Бешировићима. У бршадној интендатури радило се пуном паром. Љубиша Ђурчић, месарски радник из Чачка, требало је да покоље довољно стоке и раздели месо батаљонима.

Топао и миран дан нарушила је грмљавина топова из гхравца Живиница. Село је било засуто гранатама. Прва граната пала је у двориште бршадне интендатуре и разнела черек меса који је висио о шљиви. Људи су тражили заклон. Штаб бршаде је у последњем тренутку избегао катастрофу, напуштаући кућу у којој је био смештен. Друга граната која је пала у двориште интендатуре направила је праву пустош. Погодила је непосредно поред појате и тешко ранила: Милана Арсенијевића, професора Чачанске гимназије, у груди, Јоцу Стојановића, келнера из Чачка, који је задобио прелом ноге, Глушца (из 4. батаљона) коме је разнела ногу, и Љубишу Ђурчића, коме је разнела десну руку, док му је једно повеће парче прошло кроз бутину десне ноге, а друго се заболо поред кичме. Од исге гранате погинуо је То-

дор Тодоровић Мешти, опанчарбки радник из Ариља.

Када се освестио, Љубиша Ћурчић је осетио ошгре болове у руци, нози и кичми. Ношен неодољивом жељом стигао је у бригадпу болницу која је била смештена на неколико километара од Омазића. Иако су лекови и инструменти били спаковани и коњи натоварени за покрет, Љубиши је рука превијена. Комесар болнице Срећко Милошевић дао је свога коња за Љубшпу. Сутрадан, око 8 часова, колона се зауставила на падинама Озрена. У село се није могло због бомбардовања, а требало је извршити две операције. Љубиши се мора одсећи рука до рамена, а Глушцу нога до кука.

У Бригади није било хирурга. Имали смо само једног лекара ошпте праксе, Сашу Божовић која је, сгицајем околносги, морала да буде и хирург. Санитет је располагао са готово свим инструментима, сем оног којим би се пресекла кост. Саша се спустила у село и од једне сељанке једва добила ручну тестерицу за дрво. Саша и Кринка Томанић су песком и пепелом скинуле рђу са тестере и стерилизовале је паљењем бензина и премазивањем алкохолом.

На ливади, испод усамљене трешње, поред планинског поточића, почела је ампутација десне руке. Није се располагало никаквим наркотичким средствима. Рањеника је већ одузимала гангрена. Положили су га на ланени чаршав. Саша је прикупила снагу. Скалпери су подрхтавали у њеној руци осецајући месо и одвајајући га од кости. Стигло се до најтежег дела посла: на реду је била тестера. Крупне грашке зноја избијале су по челу рањеника и »хирурга«. У једном тренутку, тестерица је запела у кости. Саша је повукла јаче. Рука се покренула у рамену и гума којом је рука, изнад ране била превезана, је попустила. Шикнуо је млаз крви из отворене ране и запљусnуо очи докторке Божовић. Вера Кремић је прстима успела да стисне два крвна суда а Бошко Видаковић је јаче стегао гумени повез изнад ране.

Иако у бунилу, рањени Љубиша је на Сашино питање »Боли ли те?« одговорио: »Само ти сеци. Ти ништа нећеш бити крива ако ја умрем!« Саши су, низ образе, потекле сузе. Ампутација је завршена, а рањеник је пао у агонију.

Нешто касније непријатељски авиони открили су Бригаду. Почело је бомбардовање које је трајало сатима. Сви су се повукли, дубље у шуму. Љубиша је остао сам, у несвестици. Предвече, по њега је дошао вод Љубише Арсенијевића, из 2. чете 1. батаљона. На носилима од две мотке, које су унакрсно увезали конопцем и преко њега пребацили шаторско крило, Љубиша се поново нашао у бригадној болници.

Пред Бригадом биле су нове, тешке борбе. Једанаестог јула одлучено је да се непокретни рањеници пренесу у базу у Жељаву, на обронцима Коњуха, код нашег симпатизера Милуна и његовог брата. Рањеницима је речено да их преносе у село где ће моћи мирно да леже и да се опораве, а да ће пратећи Љубишин вод бити у истом селу, само на његовом другом крају.

Петнаест дана Бригада је, на северу, далеко од базе, водила тешке борбе... По повратку, рањенике смо нашли у тешком стању. Глушац и професор су умрли... Љубишу Ћурчића, иако је био тежак и непокретан рањеник -— попели смо на коња и вратили у Бригаду.

Властимир Луковић

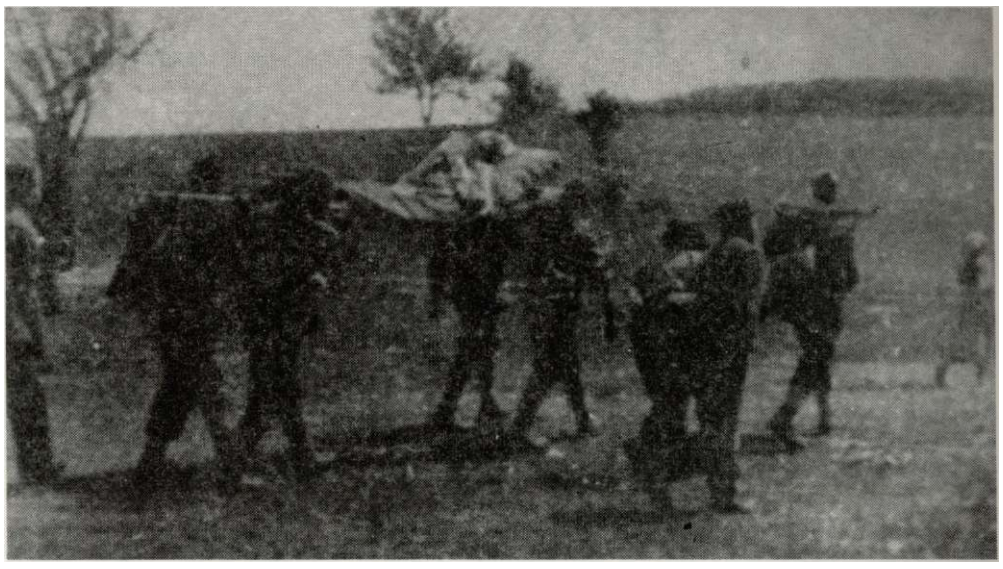

Ефикаснијем извођењу маневарских дејстава Оперативне групе Врховног штаба доприносило је и преношење тешких рањеника у заједничке болнице на планини Мајевици, друга половина јула 1943.

Злочин у Шековићима

Бригада је ослободила Олово. Порадовасмо се да ћемо бити смештени у праву болницу, кад стиже наређење да се издвоје тешки рањеници и упуте за Шековиће. Тамо су нас сместили у село Бирач. Свуда около, у другим селима и засеоцима, смештени су рањеници осталих јединица. Обезбеђују нас како чујем, 6. источнобосанска и неке војвођанске бригаде, наизменично. Почесмо се лечити. Сву пажњу нам је посвећивала лекарка Станојка Ђурић. Из Бригаде ту су још: Цекић, Пољавић, Стамат (без руке), Стојчић, Боривоје Мићић, Раде Смиљанић и други. Осећамо се боље.

Једнога дана јавише да је из правца Тузле кренула на Шековиће јединица »Вражје дивизије« и да се морамо негде склонити. Непријатељ нас је изненадио. Бригада, која нас је обезбеђивала, није се снашла и сви рањеници су опасно угрожени. Насгала је пометња. Неке рањенике нису стигли ни да евакуишу.

Одбио сам да ме сместе у неку базу. Попели су ме на коња и у зору смо стигли у једну шуму. Затим су некуда повели коње да их склоне док опасност прође. Седео сам на рубу неке падине и чекао. Одједном, из непосредне близине, по нама је отворена страховита ватра. Не размишљајући много, сгрмоглавих се низ ону падину у поток. Ту нађох Боривоја Мићића. Мало даље спазих и свог коња. Боривоје доведе коња и попе ме на њега. За нама је кренуо и Цекић. Истрчасмо на ивицу шуме. Испред нас се испречи некаква ограда. Да бисмо избегли чистину ја и Боривоје окренусмо лево, у шуму, а Цекић нас не послуша, већ крете десно. Видесмо да га митраљески сноп стиже и уби на самој огради. Нас двојица продужисмо у шуму и на омањем пропланку уђосмо у колибицу, где нађосмо доста сувих крушака.

Предвече кренусмо назад да видимо пгга је са Цекићем. Он лежи крај оне ограде мртав. Продужили смо у шуму и успут сретосмо Милорада Пољавића. Он нам исприча да су поклани сви тешки рањеници у Ловачкој пећини, у шуми Бишини, запаљени и изгорели тешки рањеници 1. пролетерске, да су пси трагачи пронашли неке базе с рањеницима и да су ти несрећници у базама поклани, да су неки рањеници успели да се успужу уз дрвеће у шуми, али су их пси открили, па су их Немци машинкама скидали са дрвећа. Пољо и Милан Стамат окренуше на једну, а ја и Боривоје на другу сграну. Одлучили смо да се не вратимо у другу базу, већ да стигнемо болницу 6. источнобосанске бригаде.

Миладин Анђелић

Бригада на одмору

Скоро два месеца је прошло од тешких борби у петој офанзиви. Сада у долини реке Криваје бригада логорује, сређује се и припрема за нове акције.

Учимо. У бригади раде два курса: војни и партијско-политички. Војним руководи наш омиљени Луне Миодраг Миловановић. Он предаје »везу« и »фортификацију«. Ових дана је добио чин капетана. То су први чинови у нашој војсци.

Тих дана одржано је и више приредби. Сваки батаљон је дао по једну. Ненадмашни мајстори били су Чачани, међу њима посебно Витомир Лазаревић—Рутош. Нарочито је била успешна приредба коју су у селу Бановићима дали загребачки глумци. На нас је дубок утисак оставила поема »Стојанка, мајка Кнежопољка«, од Скендера Куленовића.

У бригади пуним темпом ради и партијско-политички курс. Њиме руководи политичко одељење. Курсисти су смештени у једној већој кући усред шљивика. Пред кућом је старо храстово стабло, чији хлад користимо као учионицу. Предавачи су били: Вељко Мићуновић, Драги Миленковић и Гроздана Зина Белић. Било нас је разних занимања: ђака, радника, сељака — мање или више писмених и вичних учењу. Нисмо имали скоро никаквих уџбеника.

После предавања, које смо брижљиво бележили у своје свешчице, радили смо индивидуално. Следили су семинари, на којима је у дискусији разјашњено све оно пгго је било нејасно.

На курсу смо проучавали: нека питања партијске изградње, линију КП, основне теме из историје радничког покрета и национално питање.

Наш партијско-политички курс прекинут је, јер је Бригада кренула у нове борбе.

Милан Крџић

Партијска организација после пете офанзиве

Доласком 30 чланова Партије из расформиране 3. далматиииске и 3. санџачке бригаде и пријемом нових 28 чланова — партијска организација има 333 члана, а после попуне од 80 бораца, из две расформиране једшшце, Бригада броји укупно 845 бораца.

Партијска организација је изашла из пете офанзиве, углавном, јединствена н у целшш. Због замормости осетила се слабија борбеност, а услед великог гладовања појавиле су се тежње за самосталним снабдевањем, пљачком и неправилним понашањем према народу.

Партијска организација је неке од уочених тешкоћа отклонила у потпуности, а неке делимично. На партијским четним и батаљонским конференцијама је захтевано да се са свим недостацима направи оштар прелом, а да се дезертери, на лицу места, најоштрије казне. Стрељано је, у току офанзиве код Јелеча и после, на Романији, шест бораца који су покушали да дезертирају. Оштро је осуђено дезертерство групе из 4. батаљона, са положаја на Кошуру.

Осетно су поправљени односи између бораца и командног особља. Појачана је војничка и партијска дисциплина, али још нису на довољној висини будност и опрезност. Војно-политички и теоретски рад је оживљен, преко четних и батаљонских конференција, војних и партијских курсева. Санитетско особље добро се стара о болесницима и рањеницима, побољшава теоретски и културни рад у бригадној болници. Влада колективни дух а борбеност је на доста доброј висини.

(Према - Извештај Јована Стаматовића, заменика политичког комесара Бригаде, упућен Централном комитету КПЈ, 14. августа 1943. године - Документи СК-КПЈ - НОР и револиција)

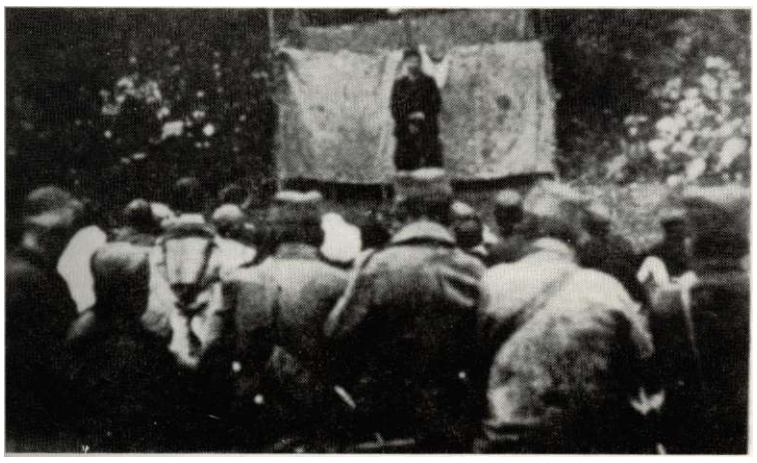

Казалиште народног ослобоће/м одржало је за борце 2. пролетерске две приредбе. У Бановићима, 3. августа после бригадне смотре, наступили су хор и глумачки ансамбл, а свечаност завршена вечером за борце и госте са игранком. У рејону Рибнице (долина Криваје), оба ансамбла одржали су нову приредбу за борце са игранком, 13. август 1943. (На сликама горе)

Група бораца 2. пролетерске у селу Рибници, на реци Кривају, средина августа 1943. Горњи ред, слева: Милка Петровић (2), Олга Којад иновић (8), Кринка Томанић (9), Лариса Шубић (11). Седи: Нада Урлих.

У рејону Бановића и села Рибнице одржана су два курса од 2. до 21. августа 1943. На нижем војном курсу за 25 командира водова и чета предавачи су били команданти батаљона и чланови Штаба бршаде. На партијском-политичком курсу предавали су чланови Политодела бршаде. Слика лево здесна: Душан Јечменић-Јечмениц а (3), Вељко Мићуновић (4), Момчило Димитријевић (5), Вера Милетић (6), Ол\а Којадиновић (9). Клече, здесна: Раденко Мартић (1), БоГољуб Васиљевић-Бубина (2), Милисав Лукић-Миса (3). На слици Горе, слева: Живорад Бакочевић (1), Гроздана Белић-Зина (2), МиодраХ Миловановић-Луне (4), Вељко Мићуновић (5), Слободан Пенезић-Крцун (6).

»Кинеска« десетина

Средином августа Бригада се налазила на одмору у муслиманским полупразним селима која окружују Тузлу, Живинице, Литву. У овој години нарочито је добро родило воће и понео мед.

Али, у мојој 3. чети 4. батаљона није било ниједног »стручњака« за операцију са кошницама. У помоћ је позван

Видоје Боровић Усо из 1. ужичке чете, који се прочуо као велики стручњак за отварање кошница.

Усо је из фишеклије извадио две »ампуле«. Једну по једну стављао у цев и покрећући их лево-десно, вадио зрна, а барут пажљиво посуо испред самог отвора кошнице — »бункера«. Био му је потребан и »асистент«. Обрадовао сам се што је Усо узео баш мене, правог почетника, поред »стручњака« какви су били Ђоко Минић, Остоја Тодоровић Веверица, Гојко Спасојевић Шустер, Јово Перипшћ и Живорад Бакочевић Баковац.

Кад је Усо упалио барут ја сам поквашеном марамицом одмах затворио »рез« на »пацијенту«. После завршене »операције« коју смо »платили« многим »инјекцијама« љутитих »власника« кошнице, извадили смо саће и ослободили га преосталих »опијених пацијената«.

У једну велику шерпу ставили смо два-три краставца, исекли килограм крушака, помешали са младим кајмаком и киселим млеком, све добро пошећерили и помешали са сеченим хлебом. На крају, као зачин, додали смо доста меда. Сви који су пробали ову салату названу »трескавица« изјавили су да је она нешто најбоље пгго су до тада јели.

Одмах после ове »операције« крену-

ли смо на положај, јер је био нападнут Штаб 2. пролетерске дивизије. Сви заборависмо на ујед пчела. По повратку случајно погледах Ђока Минића и слатко се насмејах: био је тако отекао да је личио на Кинеза. Он одговори да се не смејем него да у огледалу погледам себе. Запрепашћен, угледах сасвим непознату физиономију — »правог« Кинеза. Погледао сам и остале другове. Сви су били отечени! Пчеле су од нас направиле — »кинеску« десетину.

Божидар Којадиновић

Предах у долини Криваје

(...) Бригади је омогућен редак једанаестодиевии одмор, од 10. до 21. августа, иа терену села Рибнице, у долини реке Криваје. Срећивале су се јединице,посебно болница, а одржавани су и војно-политички курсеви за истакнутије борце и руководиоце и војна и политичко-теоретска предавања за све борце. 19. августа на свечаној смотри Бригаде прочитана је одлука Врховног штаба којом су додељени чинови руководећем кадру. Одржано је међубатаљонско тамичење у вежбама, скакању, трчању, пливању итд. у којима је укупан победник био 2. батаљон.

У рејону Рибнице, уместо Гроздане Белић — Пенезић Зине, која одлази на нову дужност, у Политодел бригаде постављена је Зага Стојиловић.

(»Друга пролетерска бригада« — Зборник сећанм, књига 2)

»Однос према народу био је у источној Босни на завидној висини. Борци 1. батаљона помагали су сељацима у прикупљању сена и жетви пшенице. Одржавали смо зборове и културне приредбе. Повољан пријем се огледао у све већем добровољном доношењу хране за војску«.

— (Из партијског извештаја Јована Стаматовића, заменика политичког комесара Бригаде).

Помоћ пролетера у жетви, у селу Горњи Предражић (долина Криваје), средина августа 1943. Слева: Мика Делић, Радомир Тодоровић Бели, Драгослав Марковић.

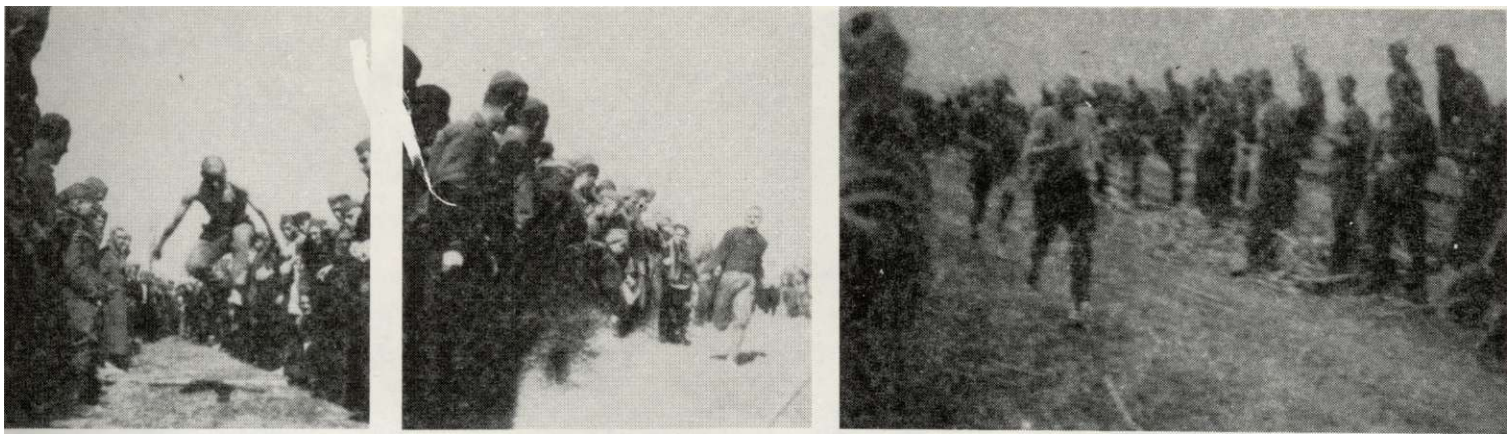

Спортско такмичеп>е у долини Криваје, (на сликама горе и лево) 19. августа 1943. године. Скок у даљ — трчап>е на 100 метара — трчаи>е на 400 метара — бацање камена.

Спортско такмичење

Поводом добијања првих официрских чинова у нашој бригади од стране Врховног штаба организовали смо велику свечаност. Штаб бригаде је одредио њен програм: смотра бригаде, читање чинова, спортско тамичење, војнички егзерцир. Деветнаестог августа 1943. године, у два сата по подне, на једној утрини на десној обали Криваје, у Рибници, окупила се цела бригада. За организацију спортског такмичења штаб бригаде је одредио комисију. Као члан те комисије бележио сам спортске резултате, у тамичарским дисциплинама, а затим их унео у дневник. Прва дисциплина била је пливање на 100 метара. Уз велико бодрење и навијање први је стигао један Далматинац из 1. батаљона — време 86 секунди. Представник нашег 2. батаљона стигао је други. У трчању на 400 метара први је стигао представник 2. батаљона — време: 75 секунди. У пггафети 4 х 100 метара најбољи је био резултат екипе 2. батаљона: 63 секунде (Ракић, Гвозден Илић, М. Вукић). У скоку у даљ из места први је Јешо Поповић из 4. батаљона: 2,85 м, други М. Лукић: 2,71 м. У скоку у даљ из залета — М. Лукић (2. батаљон): 4,50 м; у скоку у вис — Средоје Урошевић (штаб бригаде): 1,40 м. У трчању на 100 метара у три групе победници су представници 2. батаљона (Ракић, Гвозден Илић, М. Лукић) са резултатом до 13 секунди.

Резултате смо мерили ми из комисије. Користили смо метар и неколико шгоперица из читаве бригаде. У егзерциру наш 2. батаљон је био сјајан. У целини »гребићи« су били одлични.

Милисав Лукић
(Из ратног дневника)

Војна музика 2. пролетерске дивизије (на слици доле), састављена од бораца из Далмације, учествовала је на смотри 2. пролетерске бригаде у БановиНима, 3. августа 1943.

Борци 1. батаљона у селу Рибници (долина Криваје), средина августа 1943. Здесна: Никит Никитовић, Живко Мићић, Првослав Новаковић, Драган Кувељић

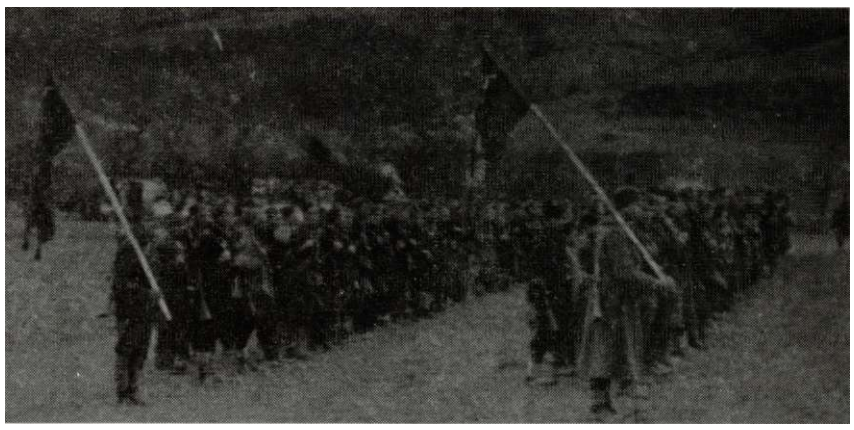

Смотру 2. пролетерске бригаде у Бановићима обавио је Пеко Дапчевић, командант 2. пролетерске дивизије у присуству Штаба дивизије и чланова Енглеске војне мисије спуштене на територији Источне Босне. Постројеним борцима говорили су Митар Бакић, политички комесар 2. дивизије, Радоје Љубичић, заменик политичког комесара 4. батаљона, Олга Грбић, омладински руководилац 3. батаљона и Живота Живковић — Бољшевик, борац 2. батаљона. На слици (лево, доле), здесна: Слободан Пенезић Крцун и Миодраг Миловановић Луне. На слици (десно, горе) борци 4. и 3. батаљона на бригадној смотри у долини Криваје 19. августа. 1943. На слици (доле, у средини) колона 2. батаљона креће на смотру Бригаде.

Заставе Бригаде и батаљона у долини реке Криваје (источна Босна), августа 1943. године. Заставници, слева: 4. батаљоиа Гојко Ковачевић, 1. батаљоиа Пантелија Стојић, Бригадс Љубинко Калушевић, 3. батаљоиа Перица Ивановић, 2. батаљоиа Марко Татић.

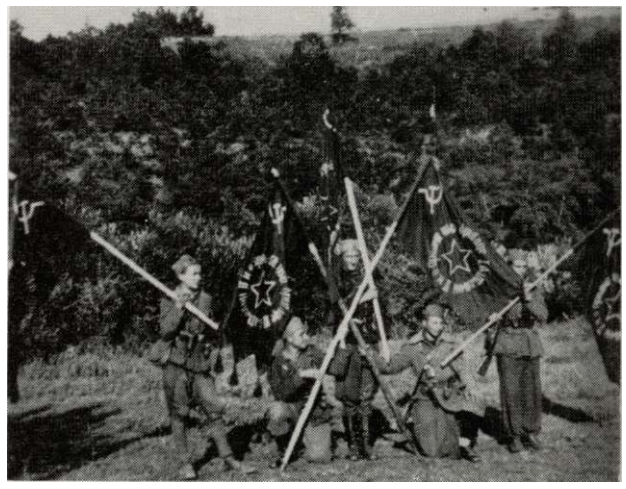

Поред Криваје

Села поред Криваје обећавају и одмор и могућност за сређивање болнице.

Кривача, планинска речица довољно богата водом да се опере и уреди болница, да се окупамо и освежимо. Кућице у којима је смештена болница налазе се свега стотинак метара од речице, и не виде се од богатог зеленила. Чини ми се, све имамо. И смештај у кућама, и свежину богатог зеленила, и воду, и воће, и дивну љубазност домаћина.

Дали смо се на посао. Топао глас певуши старинску песмицу: »Окрен', окрени се...« То Вера Кремић, увек ведра, распрема своје сандуке са санитетским материјалом. Знам Веру, биће њено превијалиште као кутија. Забележе чисти чаршави, засијаће на њима искувани инсгрументи. Неће заборавити ни цвеће.

Обилазим рањенике и распоређујем их. Младе болничарке брзо улазе у посао, брзо се сналазе, тако да имамо мало примедби, осим да их похвалим...

Уређујемо се за вечерњу приредбу код нас као за велику параду. Иде комесар 1. батаљона Фарбин са својима.

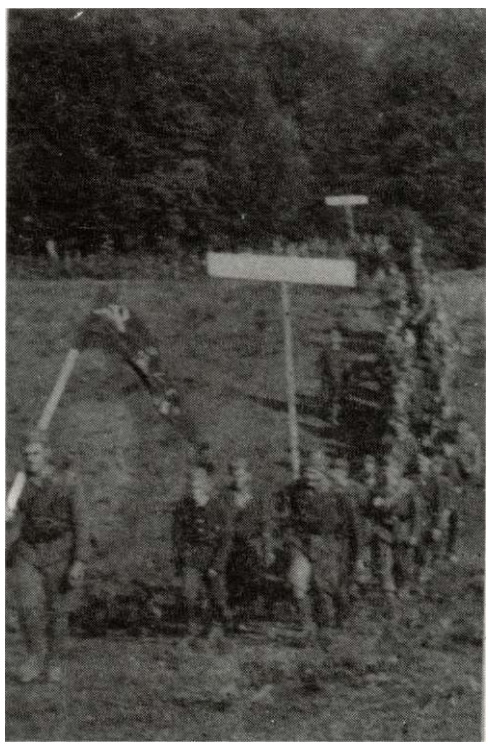

Певају, а болница се ускомешала. Вече је дивно, звездано. Мирише пољско цвеће и трава. Загрљене иза рањеника седимо ми другарице и пратимо програм. Фарбин ме до суза засмејава неким песмицама — у речима мења самогласнике и врло брзо их изговара. На крају игра. Коло широко, партизанско. До касно у ноћ трајало је весеље.

Поранила сам у Штаб бршаде. На хитром сам коњу. Пролазим поред неке дугачке бараке. Пред њом седи Чукић: »Лакше, докторе, погинућеш« — рече ми Богољуб. Одговорих да се у овој ситуацији не зна ко ће пре. Насгавила сам пут. У Штабу не затекох Крцуна. Тек што сам стшла, дотрчаше задихана два друга. »Докторе, брже, погибе Богољуб Чукић!«. Како то, видех га пре десетак минута. Рекоше ми да је настрадао од бомбе која му је експлодирала у руци. Потрчала сам као без душе. Прилазим Богољубу. Сав крвав. Лице му је разорено, оба ока тешко повређена, на једној руци висе прсти о танкој кожи, а по другој пшкља крв. При свести је. Дивно се држи. Ништа не говори. Брзо интервенишем — ампутирам прсте и превијам руку. А лице?! О, како је унакажено! Кроз ноћ носимо Чукића. На месечини се беласају носила. Сви ћутимо. Држимо се једном руком за носила, а мисли ми не дају мира: »Не зна се ко ће пре...«

Оставили смо Кривају са лепим сећањима, али и болом не само за преминулим Чукићем већ и за Бонџулом (Милорад Бонџулић), који се утопио. Вирови Криваје поиграли су се и однели хероја, бомбаша, команданта. Милорад Достанић нам прича како је полетео да спасе Бонџулу. Каже да је Бонџула био изврстан пливач, али му то ништа није помогло.

Др Саша Божовић

Оцена продора Оперативне групе у источну Босну

Врховни штаб НОВ и ПОЈ је 10. јула продор Оперативне групе дивизија у источну Босну овако оценио:

»Иако исцрпљене шестомесечним борбама са далеко надмоћиијим непријатељем, наше дивизије су извршиле постављене задатке. Снажном контраофанзивом су ликвидирани непријатељски гарнизони и ослобођене вароши: Сребреница, Власеница, Олово, Хан Пијесак, Дрињача, Кладањ, Зворник. Унинггени су рудници Какањ и Ђурђевик код Тузле и порушене су железниче пруге: Сарајево — Брод и Сарајево — Вишеград. На тај начин је непријатељу задан тежак ударац кога није предвиђао нити очекивао«. ***(Зборник НОР-а, том II, књ. 10, стр. 55)***

Продором у источну Босну, на веома ефикасан начин остварен је принцип по коме мање снаге НОВЈ покретом и акцијом сгварају предност над бројчано и технички јачим противником. Оперативна група је, по уверењу немачких команданата који су руководили операцијом »Шварц«, била способна још само да се брани, а она је прешла у противофанзиву и тако брзо и толико успешно да је сгворила нову слободну територију на којој је могла да се среди, одмори, делом попуни новим борцима и материјално-техничким средствима која је запленила. Сада се могао контролисати велики део источне Босне и угрожавати индустријске центре Тузлу, Зеницу, Вареш и Какањ, као и комуникацију Славонски Брод — Сарајево — Вишеград. Продор Оперативне групе у источну Босну био је знатно олакшан дејствима 5. крајишке дивизије која је, наступањем са просторије Фојница — Крешево, почетком јула избила у рејон Олова, где је успоставила непосредну везу са јединицама Оперативне групе Врховног штаба.

(Према — М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту 1941 — 1945«)

ДЕЈСТВА ДРУГЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ

После успешног пробоја у бици на Сутјесци, у Бригади је, благодарећи свестраном политичко-партијском раду, релативно брзо срећено моралнополитичко стање и учвршћсн висок борбени ниво. Бригада је два месеца самостално дејствовала и истицала се у садејствовању с другим јединицама 2. дивизпје и Оперативне групе. После дугих маршева и на отвореном простору изводила је разноврсне маневарске борбене акције: рушила железничке саобраћајнице, уништавала непријатељске тенкове, неочекиваним препадима наносила непријатељу људске губитке на положајима и у гарнизонима.

Остварила је живу политичку и просветно-културну делатност међу борцима и у народу и неколико војничких и спортских манифестација. Ни на овом терену није успела да битно попуни прорећене борбене редове.

Бригада је из строја избацила око 200 непријатељских војника, док је у сопственом строју изгубила око 120 бораца.

На захтев Врховног штаба из Бригаде су распоређени: обавешајни официр Никола Љубичић за Србију, члан Политодела Гроздана Белић Зина на рад у Врховном штабу, заменик политичког комесара 4. батаљона Миливоје Антонијевић за политичког комесара 2. бригаде 16. војвођанске дивизије, политички комесар 2. батаљона Милисав Лукић у 9. дивизију 8. корпуса (Далмација), заменик политичког комесара 2. батаљона Милојица Пантелић за политичког комесара 6. источнобосанске бригаде.

За команданта 3. батаљона постављен је Војин Јовановић, командир чете у истом батаљону.

(Према — С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

Губици Бригаде

Бригада је, према непотпуним подацима, изгубила 54 припадника. Од тога је 32 борца погинуло у непосредним окршајима с непријатељем. Тринаест рањеника је настрадало у немачком препаду на централну болницу у Шековићима (Мајевица). Седам чланова бригадне Интендантуре је изгубило живот од бомбардовања немачке авијације и артиљерије. Два руководиоца су погинула несрећним случајем на одмору у долини реке Криваје: Милорад Бонцулић, командант 3. батаљона и Богољуб Чукић, заменик командант 1. батаљона — оба касније проглашена за народне хероје.

(Према — Љ. Ђурић: »Ратни дневник«)

У Санџаку и Црној Гори

Врховни штаб је одредио да 2. бригада, у склопу 2. пролетерске дивизије и 2. корпуса, разоружа италијанске снаге на територији Санџака и Црне Горе или их приволи на сарадњу у борби за коначно уништење немачке оружане силе. Бригада је, 21. августа увече, великим усиљеним маршем крепула на нови терен.

После неуспелог напада на усташку посаду у засеоку Поховац, крај Сокоца, и тежег бомбардовања код Бијеле воде — у овим акцијама погинуло је пет бораца — Бригада је код Устиколине, 3. септембра, без већих тешкоћа, прешла на десну обалу Дрине. Други батаљон је са Штабом бригаде већ идућег дана, без борбе, ушао у полуразрушену Фочу.

Код Чајнича, 1. батаљон је оборио један непријатаљски авион, а код Челебића већој четничкој групацији нанео теже губитке од осамнаест мртвих и запленио јој један бацач, тешки митраљез и доста муниције.

После напуштања Фоче, 10. септембра, Бригада је водила опггре борбе с четничким групацијама, које су, добро опремљене италијанским наоружањем, настојале да јој спрече улазак у Пљевље. Италијански гарнизон већ је био напустио град и предао власт муслиманској милицији непријатељски расположеној према четницима. После сламања четничког отпора Бригада, 22. септембра, на основу споразума са командом милиције о безусловној предаји, улази без борбе у Пљевља. Заплењено је девет митраљеза и 20 пушкомитраљеза, 30.000 муниције, 600 мина за бацач, три камиона, два луксузна атомобила, 18.000 килограма соли и 3.000 килограма дувана.

У борбама око Пљеваља четници су имали око 20 мртвих, 40 рањених и 20 заробљених.

На новом терену батаљони су добрим делом самостално дејствовали.

Трећи батаљон је почетком октобра заузимањен доминантног положаја Кључа помогао 4. црногорској бригади, која се налазила у Колашину, да ликвидира четнички обруч. Десетог октобара овом батаљону и другим јединицама Корпуса, се предао део италијанске дивизије »Венеција« у Беранима, пошто су претходно наше снаге код овог града разбиле добро наоружане четничке одреде. Средином октобра батаљон је код Полица спречио јачим немачким снагама да продру у Беране.

Први батаљон је крајем септембра, код Прибоја успешно дејствовао против четника, али у заједници с 4. батаљоном није, средином октобра, имао успеха у акцијама против Немаца, балиста и четника у рејону Сјенице.

Четврти батаљон, је крајем октобра, разбио јаку четничку групу изнад Прибоја и ликвидирао, ноћу између 6. и 7. новембра, бугарску посаду на Смиљанића брду, код Љубиша, претрпевши мање губитке. Једна његова чета, у саставу златарског батаљона, због неопрезности, претрпела је, 15. новембра, осетније губитке у неуспелој акцији против Немаца четника и балиста на терену Урсуле крај Сјенице.

Други батаљон је држао положаје на Кошевини, изнад Пријепоља, где је поднео највећи терет каснијег немачког изненадног напада у овом рејону.

(Према — »Друга пролетерска бригада« — Зборник сећаим, књига 2)

Борци 4. батаљона и Чете пратећих оруђа (слика горе) у долини реке Криваје, августа 1943. Стоје, слева: Бранко Медић (6), Љубиша Јовановић Содација (8). Клече, слева: Миливоје Антонијевић (1), Душин Ђурђић (2).

Чланови Политодела 2. пролетерске бригаде у Пљевљима, октобар 1943. Слева: Велько Мићуновић, руководилац, чланови: Зага Стоиловић (именована у Криваји), Драги Миленковић.

АЏОВ КОЊ

Баш нам је дојадила анијација — прати нас и дању и ноћу. Један друг из коморе вели: »Ја осетим авионе још када се подигну у Сарајеву. А кад нас надлете, бежао бих док ми се ноге до колена не истроше«.

Он је волео коња, добро ое старао њему. Забацио би поводник на самар, па шпао час са сгране, час иза коња. Тепа му и прича: »Тебе твој аџо много воли, он ће да те отимари, па ће да те очешља. Теби ће твој аџо дати сена, даће ти доста зоби. Тебе ће твој аџо да ожени!«.

Тек што изусги последњу реч, коњ се ритну и лупи га по цеваници.

Храмљајући и увијајући се од бола, једва проговори: »Теби ће твој аџо твог бога!...«

Разоружавање италијанских окупационих снага

Oуспешном напредовању Црвене армије, посебно о њеној победи у Курској бици (јула — августа 1943), англо-америчком искрцавању на Сицилији (10. јула), паду фашизма и Мусолинија (25. јула) и неминовној капитулацији Италије — дивизијски и бригадни руководиоци обавестили су борце 2. пролетерске бригаде на два збора у Бановићима и долини Криваје, 3. и 19. августа.

У очекивању капитулације Италије, Врховни штаб НОВ и ПОЈ извршио је низ војно-оперативних припрема. Штаб 9. дивизије је упућен да реорганизује далматинске одреде и батаљоне и формира две нове дивизије. Први хрватски корпус, 7. и 13. дивизија, добили су задатак да спрече продор Немаца са севера према Далмацији. Две словеначке дивизије биле су спремне за интервенцију у тренутку италијанске капитулације. Други ударни корпус усмерен је ка Херцеговини, Санџаку и Црној Гори. У западну Босну је упућена 1. пролетерска дивизија.

Правовременим, брзим и енергичним дејством јединица НОВ и ПОЈ, од 14 италијанских дивизија разоружано је 12 дивизија, потпуно или делимично. На страну 2. ударног корпуса прешли су у ослобођеним Беранама, 10 октобра 1943. године, шест (од осам) батаљона дивизије »Венеција« и мањи делови дивизије »Тауринесе«. После оштрих сукоба против Немаца, од њихових остатака је образована партизанска дивизија »Гарибадци«.

У септембру је више од половине Југословенске теригорије, укључујући знатан део јадранске обале и острва, било ослобођено. До краја 1943. борци наших 56 новоформираних бригада били су наоружани претежно из ратног плена разоружане италијанске окупаторске војске. Тек у октобру и новембру Немци су запосели главни део јадранске обале, пошто су, делимично, стабилизовали фронг у Италији.

(Према — С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«; М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту 1941—1945«)

Поново на Зеленгорн

Позван сам у Штаб бригаде. Луне, заменик команданга, ми је саоппггио: »Одређен си да командујеш одредом који има специјални задатак — да поново оде на Зеленгору и донесе закопано оружје, муницију и архиву Штаба«. Посебно је поменуо његов ратни дневник, који ће му, вели, бити највећа радост, ако га пронађемо. Где су архива и дневник захопани знао је Првослав Златић Прле који је пошао са нама. Задатак није био посебно тежак, али је био деликатан. Ишли смо поново на Зеленгору, правцем којим смо се, два месеца раније, пробијали из обруча.

Ево нас опет на Миљевини. Добро смо запамтили где је, у непосредној близини села на друму Фоча — Калиновик, наш противколац уништио три немачка тенка. Овај друм сам прошао као рањеник, са својим друговима из 4. батаљона, посађен на изнемоглог коњића. Баш на овом пролазу коњ ми је смртно погођен. Помоћу пгтаке некако сам догегао до Миљевине. Ту ме прихватише сељаци и дадоше коња те стигох санитетом Бригаде.

Од свих места које сам у рату прошао село Миљевина ми је остало у најживљем сећању. У њему смо први пут, после једномесечних тешких борби у петој офанзиви, угледали људе, куће, стоку; после дугог гладовања први пут се добро нахранили. Народ нам је пружио и дао оно пгго је имао и, надам се, опростио за испаде појединаца избезумљених од глади.

Кренули смо даље, пут Зеленгоре. Колона иде лагано и опрезно. Лево и десно од нас су букве с ољупггеном кором, јер нам је њихова покорица у недавним борбама служила као храна, нарочито сок из лике. На стаблима су остала невешто исписана имена: Видан, Јово, Прле, Мшпо...

Мало даље, на једној ливадици, испод букава, лешеви дванаест партизана: везани жицом један за другог и пострељани. Тела су иструлела. Боља одела однеж су четнички »лешинари« а слабија и стару ћебад оставили поред лешева. Непгго даље један партизански казан виси на чабрњаху, сав чађав и улупљен, изрешетан рафалима. Поред њега још стоји омања ограда од камења која је нашем кувару служила као заклон. А око њега празни сандуци, шлемови, костури коња, мазги и разне ситнице.

Групе су кренуле, свака на свој задатак. Испод једне посечене букве, сигуран у своју оријентацију на терену, Бранко Медић разгрће земљу и онда, сав обливен знојем, виче: »Друже команданте, ево мог бацача!« Потпуно исправан бацач откопасмо заједно са постољем и четири сандука мина. Ту, поред њега, био је и други бацач, али неисправан. Стиже и Прле, са својом групом, сав озарен што је пронашао архиву Штаба бригаде и Лунов дневник.

Лазар Тешић (лево) и Првослав Златић. Посебан одред, који су сачшмвали једна чета 2. батаљона и 25 товарних кон>а са коњоводима, кренуо је на Зеленгору 29. августа 1943. из села Зоројевићи (североисточно од Фоче) и вратио се 4. септембра у ослобођењу Фочу.

Распад осовине Рим-Берлии

8. септембар (1943), Јошапица, Фоча — У 17,15 часова »Слободна Југославија, касније и Радио-Лондон, објавили су да је Италија безусловно капитулирала. Примирје је потписано и непријатељства обуставллна.

Црвена армија је ослободила Сгаљино и Красноармејск и тиме очистила Донбас. Напредовање се наставља.

Известили смо јединице о новостима.

(Љубодраг Ђурић: »Ратни дневник«)

Враћамо се у селу Врбницу, раније уговорено зборно место. Закључујемо да је врло мало пронађено од онога што је било закопано. Четници су претражили, пре нас сваку стопу. У селу се нашло мало прошиног брашна, једва довољно да свако од нас добије по залогај качамака. Неко рече: »Судбина нам је да у овом селу увек гладујемо«. Један сељак ме је обавестио да су овде скривене две партизанке. Био је то ретко дирљив сусрет. У петој офанзиви биле су болесне од тифуса. Када је болница настрадала склониле су се у неку пећину. Касније су дотетурале до села, где су их сељаци прихватили и прехранили, скривајући их у пећини.

Борци 2. пролетерске прелазе преко Дрине, северно од Фоче, 4. септембра 1943.

Борци 1. чете 1. батаљона у Гораждu, 8. септембра 1943. На слици (горе), слева: Војислав Дивац (1), Драган Кувељић (4), Драгослав Марковић (5), са члановима породице у којој су смештени. На мосту у Гораждu (слика десно): Драгослав Марковић, Мика Делић, Драган Кувељић и Рада Чулић.

»Још се не осећам добро — прича девојка из Крајине, Рада Комарица — зуби ми испадају, вид ми је ослабио, коса још није ни сантиметар нарасла. Тешко ми је било, али најтеже је — како ћу сада у бригаду без косе, као мушкарац?«

Лазар Тешић

Натраг на славно бојиште

До Миљевине смо се кретали мирно, без икаквих борби. У самој Миљевини, по преласку комуникације Фоча — Калиновик, сударили смо се са четницима. Разјурили смо их у краткој борби.

Штаб одреда позвао је неколико сељака и од њих добио обавештење и податке. То су били напш људи из Народног одбора, јер је Миљевина више пута била слободна територија те су у њој радили наши теренски радници. Они су били радосни што су нас поново видели и нису се могли начудити како смо остали живи после онога што се десило у њиховом крају.

Једна педесетогодишња жена дрхтавим гласом нам је причала: »Сјутрадан, попгго сте прошли, дошли су Швабе, љути као рисови и скоро изнурени као што сге и ви били. Када сам их видјела, помислила сам: љути су јер нијесу извршли оно зашто су овамо дошли. Нијесу уништили нашу војску и наш славни Врховни штаб. Када су они отишли за вама према Миљевини, наишли су ћикани. Што су нас пљачкали то није страшно, од њих се нијесмо бољему ни надали. Али, овога пута и за нас је било страшних изненађења, која ће памтити цео наш крај. Претресали су лешеве погинулих партизана, узимали са њих све што им је требало или им се свиђало. Рањене другове заостале због изнемоглости, убијали су мучки, док су другарице прво силовали, затим стрељали. Просто, били су праве звијери«.

По уласку у шуму није нам био потребан водич: пут је био обележен лешевима и гробовима наших бораца, непријатељских војника и остацима разног оружја и опреме.

Наилазимо на костуре убијених, умрлих од глади или тифуса. Остале су само косги, коса и трулеж од одела. На згариштима ватри леже по три или четири завијена у ћебад. Лежали су око ватре и тако су убијени.

И тако смо наилазили на исте призоре све до Врбнице. Нас неколико кренуло је према месту где је била закопана архива Штаба бригаде. Наилазили смо на згарипгга ватри и сећали се где је била која чета, али лешеве нисмо могли да препознамо. Најзад смо стигли до места где је била закопана архива. Овде смо оставили празна згариште, а сада смо их нашли опкољена лешевима наших бораца. Призори другачији од оних успут. Око згариште, у кругу, пет-шест лешева — у оделима, са опасачима и другом опремом — покривених ћебадима. Нису се распали, већ се добијао утисак као да су уморни партизани заспали. Помрли су поред ватре од задобијених рана, болести или глади. Сваки је леш имао на челу рупу, од куршума. Зликовци нису мирно и без сграха могли да прођу ни поред мртвих јунака.

Кад сам Луну предавао његов дневник, извадио сам иза појаса стаклени тулумбаш, који смо у четвртој офанзиги нашли у италијанском штабу, у Калиновику. Луне се насмејао и рекао: »И њега ниси заборавио. Значи, није вам било нигде зорта кад си га сачувао.«

Првослав Златић

ИШЧЕЗЛО БРАШНО

Тек што ое изашло из пете офанзиве, стигосно у село Долови, надомак пруге Прача — Сарајево. Штаб дивизије направи застанак. Требало је спремити и нешто за оброк.

Весо Станковић засу у једну поточару нешто јечма, могло је бити тридесетак килограма. Довољно да се направи чорба и умеси мало хлеба.

Воденица поче да мел>е. Тек пгго је одјутрило и сунце пригрејало, њему се придрема, ваљда од монотоне лупњаве точка. Леже преко прага воденице с мишљу: »Ако би неко и хтео да узме брашно, мора прећи преко мене, па ћу га осетити«. Тако заспи.

При крају мељаве наиђу неке наше јединице. Можда и од шале, неко је неопажено прешао преко »помељара« и из мучњаха избрисао и последњу прашку брашна.

Од лупњаве празне воденице Весо се пробуди и утврди да у мучњаку нема брашна.

Тако је и у интендантури настала пословица: »Прошао к'о Весо у воденици«.

Извињање

Очекујући капитулацију Италије убрзаним маршем се пребацујемо из подручја Тузле у Санџак. Наша обавештајна служба настојала је да провери гласине о немачким покретима и да утврди колико има Немаца у Горажду.

У селу Некопе, више Устиколине, стајао сам пред једном муслиманском кућом и разговарао с домаћицом. Тада је наишла Цица Караџић и позвала ме да пођем: »Хајдмо, Мујо«. Када је муслиманка чула како ме Цица ословљава, упита ме: »Дина ти, јеси ли ти наш«. На мој потврдан одговор настави: »Дина ти, Мујо, одузима ли шта ова војска?«. Када сам одговорио да не одузима, она ми повери како су се поплашили и сав ајван сакрили. Једва је убедих да дотера сакривену стоку.

У близини играли су наши борци у колу. Моја сабеседница ме замоли да њу и њену ћерку поведем да виде како војска игра. Нисам имао куд и пођох. Цица је већ испричала о мом сусрету, па кад ме другови видеше, повикаше: »Хајд'мо, Мујо, да играмо«. Мени лакну: »Нека, хоћу мало да гледам с овим мојим рођакама«.

Када сам их вратио кући и када ми се учинило да сам стекао њихово поверење пређох на главно. Рекох како четници причају да је у Горажду силна немачка војска. На то ће домаћица: »Лажу, Мујо, дина ми, нема цигла три. Ево, јуче је била једна наша, тамо јој човек, и видела да Немаца нема, већ само нешто мало »шуцкара« (шуц-жандармерија). Рекох да позову ту жену. Она ми исприча све што је видела у Горажду.

Жене ме позваше, да им дођем на ручак. Да би се извукао, рекох им да оно што ће ми дати за ручак спреме да понесем. Попгто се поздравих с њима одмах нађох интенданте и рекох да нипгга сами не узимају, већ да замоле сељаке: сами ће приложити шта хоће.

Витомир Чворовић

На прилазима Пљевљима

Средином септембра налазимо се југозападно од Пљеваља, удаљени до града више сати ходе. Напокон — предах. Неуморни Радивоје Ћусловић, обавештајни официр 3. батаљона, сазнао је да веће четничке снаге намеравају заузети Пљевља, у којима се налази око 2.000 припадника муслиманске милиције, које су наоружали Немци и Талијани. Град је добро утврђен бункерима, рововима и бодљикавом жицом. Милиција нема намеру да четнике пусти у град, јер је ту скоро сав муслимански живаљ, из околних села, који је избегао четничкој ками. Милиција жели ступити у контакт с нама, а то и ми желимо. Ући у Пљевља без борбе значи — сачувати много драгоцених живота бораца у нашим, иначе малобројним, јединицама.

Богољуб Чукић, погинуо 21. августа 1943. код Царевог Хана, близу Завидовића. Народни херој.

Могло је бити око два сата после поноћи када је дежурни пробудио нашу 3. чету. Задатак је да испигамо прилазе Пљевљима, каквим оружјем располаже посада и да ли је вољна да нас, без борбе, пусти у град. Размештамо се на брежуљку с којег се Пљевља виде као на длану. После четири сата извиђања командир чете Перица Грачанин нам саошптава: опкољени смо. Са мало муниције коју имамо не бисмо издржали док нам стигне помоћ. Надесно не смемо, доле је клисура Ћехотине, слична Сутјесци. Остаје нам само једно — јуриш на »брадоње«!

Прва десетина иде напред. У њој су: Светислав Секулић, Мирко Шевић, Владо Цвијан, Милутин Кочић, Михаило Михајловић и ја. Осгали ће нас пггитити митраљеском ватром док стигнемо на један брежуљак који четници, изгледа, нису запосели. Маскирани, привлачимо се са одшрафљеним бомбама. Чујемо разговор четника. Дејство првих бомби направило је гуж-

Формирање Другог ударног корпуса

На основу радиограма Врховног штаба, који су у ослобођену Фочу сгизали 10. и 11. септембра 1943, формиран је 2. ударни корпус, у чији су састав ушле 2. и 3. дивнзија. Штаб корпуса су сачињавали: командант *Пеко Дапчевнћ* , политички комесар *Мнтар Бакић* и начелник Штаба *Рудолф Прнморац.*

У 2. пролетерску дивизију су ушле: 2. пролетерска, 3. санџачка и 2. далматинска бригада. Штаб 2. пролетерске дивизије су чннили: командант *Љубодраг Ђурић,* политички комесар *Слободал Пеоезић Крцуп,* начелннк Штаба *Стојаднп Солдатовнћ,,* обавештајни официр *Нпкола БожапиА.* У Штабу 2. пролетерске бригаде су се налазили: командант *Средоје Урошевнћ,* замсиик команданта *Миодраг Миловашовић Луие,* политички комесар *Мнлнвоје Радовашшнћ Фарбип,* заменик политичког комесара *Јован Стаматовић,* обавештајни официр *Милап Радоваповић.*

У 3. дивизији су биле: 4. и 5. црногорска и 10. херцеговачка брнгада.

На партијском састанку нгапске једшшце одржаном 15. септембра у селу Врби (западно од Пл>евла), дотадашњи командант и политички комесар 2. пролетерске бригаде предали су дужност новом штабу.

Ради попуне 3. санџачке бригаде из 2. пролетерске су отишли и: *Драгослав Ђорђевић Гоша* за заменпка политичког комесара, *Витомир Чворовић* за обавештајног официра и *Мирко Поповић* за заменика политичког комесара једног батаљона.

(Према —Љ. Ђурић: »Ратни дневник«, С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

Љубодраг Ђурић и Слобооан Пенезић Крцун (Снимљено у Пљевљама, почетком октобра 1943.)

Милорад Бонџулић, утопио се у реци Кривају код с. Рибнице (источна Босна), 10. августа 1943. Народни херој.

Витомир Чворовић

Борци 1. батаљона оборили су један непријатељски извиђачки авион у рејону села Козара код Чајнича, 9. септембра 1943. После одласка Немаца, заменик команданта Бригаде Миодраг Миловановић Луне је с 3. батаљоном ушао у Чајниче. На слици доле: збор народа и бораца 2. пролетерске у селу Мељак, западно од Пљеваља, почетком септембра 1943.

Мирко Поповић

ву и преко очекивања. Непосредно за нама наступа наша чета, па смо тако осигурани с леђа. С леве стране понеки четник искочи на пут и одмах бива покошен... Већ смо изван блокираног положаја, на брежуљку. Уђуткали смо њихове митраљезе и омогућили другови ма да стигну до нас. Мујо Вујчић и Никола Шегрт воде једног четника од кога сазнајемо да их има око 300 и да очекују појачање. Пред нама је зарaван коју треба да пређемо. Осули смо још неколико рафала по најближим четницима, како бисмо их задржали. Били смо већ на крају заравни када су четници избили на брежуљак. Нама усусрет трчи група од двадесетак људи, са командиром 2. чете Душаном Царевићем. Чим је чуо борбу командант батаљона Војин Јовановић упутио их је нама у помоћ. Сваки од нас дао им је по неколико метака, јер они овде остају на положају. Ми се вратисмо у батаљон.

У глуво доба ноћи тргоше нас експлозије бомби: то »Гребићи« јуришају на непријател>а, на југоисточкој страни града. Као да се небо раствара од блеска бомби, експлозија мина и ватре митраљеза. Изненађује нас пгго борба не јењава. Као да сваког часа постаје све жешћа. 3. батаљон добија деликатан задатак: заобићи Пљевља с источне стране, по каменитом и врлетном терену, стићи у село Јабуку. Луне је са нама. Воде нас искусни теренци и брзо напредујемо. Стижемо до једне високо-

РАКЕТНИ ПИШТОЉ

Сваки батаљон имао је понеки ракетни пиштољ. Они су обично ношени у комори. Интендант батаљона лично је водио бригу о њима.

Једном се неки интендант наљути на свог коњовоца, који је нешто згрешио.

»Шта с тобом да радим? Једино да узмем пиштољ!« — и поче претурати по врећи, па кад нађе пингтољ, подиже ороз и викну:

»Сад ћу ја теби пресудити!«

Пингтољ рикну као топ, а коморција се претури и закука:

»Ајме мени, мајко моја, где погибох!«

Интендант помисли да је стварно убио друга па потеже за прави пиштољ да изврши самоубиство.

Кад се све смирило и разјаснило, сви су се слатко смејали.

(Цртице о штендатури, на страницама 195 — 199 — Драги Ђурић)

равни, ишаране рововима које су Талијани ископали.

Четници се у нереду повлаче испред 1. и 2. батаљона. Али, сада иду право на нас. Заједно са штабом батаљона нас је око осамдесет. Чекамо да нам се сасвим приближе. Они галаме, изазивају, вређају наше другарице. Музика им свира неки марш. Једна колона нам се приближила на око 50 метара. Наш неочекивано оштар напад изазива комешање у њиховим редовима. Али, новим прегруписавањем заузимају положај између нас и Пљеваља.

Негде око поднева неко, из даљине, зове: »Ало, трећи!« Упућујемо патролу. Она доводи наше коморџије с четири сандука муниције. С њима стиже и курир који нам преноси наређење да идемо на Пљевља. Сачекаћемо ноћ. Онда смо ми господари, поготово с оволиком муницијом. По мраку пролазимо четничке положаје. Луне је на челу колоне. Другови га опомињу да мало застане, како се не би поновио случај са Брода на Дрини, када је погинуо Алекса. Али, он неће. Наша десетина је у претходници. Једва одржавамо темпо његових дугих корака.

Стшли смо у град. Тамо већ има наших јединица. Али је и муслиманска милиција још под оружјем. На опрези смо: оружје је откочено, бомбе одшрафљене. Само, не дозвољавамо да они то примете. Милицији је заказан збор пред школом. Има их доста. Наш батаљон је ту, за сваки случај. Комесар наше дивизије Слободан Пенезић Крцун говори им: Мусолини је капитулирао, то сутра чека и Хитлера. Позивамо вас да ступите у наше редове. Они који нису за то нека одложе оружје, јер ми хоћемо само добровољце.

Доста их је ступило у наше јединице.

Мате Полић

Бошко Буха, проглашен за народног хероја.

Свечана сахрана Бошка Бухе у Пљевљима, крајем новембра 1943: Погребна поворка бораца и народа пролази главном улицом града (на слици лево). Слободан Пенезић Крцун опрашта се од погинулог хероја над н>еговим гробом (слика десно).

Теби, Бошко!

У петој офанзиви прекомандована сам у 2. пролетерску бригаду. Брзо сам успоставила контакт са овим дивним, искреним људима. Све прекаљени борци и врли комунисти. Одмах сам схватила да та посебна атмосфера долази од руководства бригаде, које је умело бити и ауторитативно и блиско, толико блиско да смо једва чекали да их сусретнемо. Али, мене нарочито интересује једно име које сам чула у Бихаћу. Одмах се распитујем за Бошка Буху. Убрзо обилазим батаљоне да упознам здравствено стање бораца. У 4. батаљону тражим лик јунака — дечака. Да, то је Бошко Буха. Још је мањи него пгго сам га замишљала, још млађи. Прегледам све у батаљону па и њега. Здрав. Сав срећан, војнички гази и лупа се у дечачка прса. Гледам за њим са неким попгговањем и љубављу.

Од тада сам се често сусретала са Бошком.

ЛОВЋЕН

ЦЕТИЊЕ 11. октобра 1944.

Високо одликовање пуковника Ђ. Ђурашића

Четнички командант г. Павле Ђуришић којега је генерал Недић недавно промакнуо у чин потпуковника и повјерио му дужност помоћника команданта Добровољачког корпуса, добио је од стране Врховне команде њемачких оружаних снага нарочито признање за своје војничке врлине, те је одликован од Фирера орденом Жељезног крста

Доследно у служби окупатора. Четнички командант Павле Ђуришић са гувернером окупиране Црне Горе, армијским генералом Пирцием Биролијем, приликом смотре италијанских и четничких јединица. Снимљено у лето 1943. Само годину дана касније, Хитлер додељује Ђуришићу ореден Гвозденог крста »као нарочито признан* за војничке врлине«. Почетком априла 1945. у близини Бан>а Луке, Ђуришића су с још неколико четничких команданата, убили усташе с којима је претходно био склопио Споразум о безбедном повлачењу у Аустрију.

У јесен 1943. године полазим из Пљеваља за Бијело Поље. Идем колима. Са мном је и рањен командант болнице Радан Богдан. Одједном искрсну Бошко.

— Докторе, куда?

— Идем у Бијело Поље за санитетски материјал.

— Пошао бих и ја.

— Знају ли твоји у јединици?

— Знају.

Окреће се и објашњава непгго друговима, а затим ускаче у кола, јер је схватио да немам нипгга против тога да и он пође.

Узбрдица. Кола истрошена, гориво рђаво, па се тешко иде. Мотор брекће, пуца и некако сецка као да се искашљује.

Кола улазе у окуку на Јабуци- Са једне стране друма густа шумица до саме ивице пута, а са супротне чистина без икаквог заклона. Не могу бити бољи услови за заседу. Кад смо били на средини окуке, запрашта из шуме и засветли стотине муња. Гуме попуцаше, а мотор застаде. Стакло са прозора у хиљаде комадића засу ми крило и ноге. Шофер, који је имао добар војнички рефлекс, искочи на другу страну, а ја још не схватам ситуацију. Бошко иза камиона већ пуца у правцу заседе и виче: »Овамо, докторе! Искачи! Заседа«. Тек тада ми све би јасно. Искочих скоро право на Бошка, који викну: »Хватај заклон иза камиона!«. У истом моменту рафал ме ошину по ногама те се сручих на земљу. Буха и Радан истрчаше на пут и полегоше, прихватајући борбу. Наста брза, огорчена, краткотрајна борба. Радан убрзо клону и све-

Фудбалска утакмица у Пљевљима, почетком октобра 1943. На слици (горе) слева: Ђуровић (Дурмиторац), Мирољуб Василијевић Мирчета, Душан Ђурђић, Миливоје Радовановић Фарбин, Коља (црвеноармејац), Ратомир Радовановић Бели, Драган Кувељић, Раде Стефановић, Тодор Глишић, нови борац (Муслиман), Миленко Јокановић Микота. На слици доле - Дувачки оркестар 2. дивизије, на челу фудбалског тима, креће на игралиште.

жа крв обли цесту. Остао је само Бошко. Батаљон четника јуриша преко друма. Бошко сам, а одозго митраљез коси и рове земљу око њега. Не престајући да пуца, он брижно гледа у мене. Још огорченија непријатељска паљба заглушује уши. Меци дижу прашну, која се утапа у дим из мотора. Бошко направи два корака и поново отпоче да бије. У моменту клону. Погођен је у потиљак, јер га је једна колона четника заобишла с леђа.

Видим група за групом четника кула из шумице и јуриша према мени и погинулим друговима. Четници ме хватају и вуку ка шуми. Чујем галаме и довикују се. У очима, у глави, све ми је зелено — зелена ливада и Бошко на њој. Зелени ковитлац. Губим свест, док ме нечије снажне руке одвлаче незнано куда.

Обавештени о препаду борци 4. батаљона јуришају скоро истог часа. Четници, изненађени снажним јуришем, беже збуњено и безглаво. Божа Ђорђевић, насмејан и ведар као увек, притрчава ми, док стеже још врућ шмајсер на грудима. Његова петокрака сву ме окупира. Како је тај знак мио, а тек колико је мио кад доноси слободу. Божа непгго наређује. Доносе носила. Саво Далматинац ставља ми удлаге. Његове грубе рударске руке тако пажљиво раде да ми се чини — свилене су.

Носе ме пут познате цесте. У глави ми се опет појављује зелена ливада. Бошка и Радана нема. Пренети су у Пљевља. Груди се надимају, а грло стеже. Зајецах гласно. И другови који ме носе бришу сузе.

Др Саша Божовић

Фудбалска утакмица

Једног јутра, позва ме комацдир Раде Крупниковић и рече ми да хитно идем у Пљевља да се јавим Миливоју Радовановићу Фарбину у Штаб бригаде.

Код Фарбина ми саопштише да је заказана фудбалска утакмица између наше бригаде и репрезентације града. Био сам одушевљен.

Колико дуго нисмо имали прилике да шутнемо лопту! Многи од нас који смо се спремали за утакмицу били смо промрзли, недавно преболели ране или прележали тифус. Прибојавали смо се да ли ћемо, после свих ових недаћа, моћи да поново заиграмо. Али сви смо се радовали као деца и нестрпљиво чекали дан одређен за утакмицу.

Узбуђење је достигло врхунац у недељу по подне док смо облачили нове дресове с петокраком звездом. Копачке нисмо имали за све играче, већ се сналазио како је ко знао. Уз војну музику кренули смо на игралиште, које се налазило ван града. На њему се окупило доста света, грађана и војника.

За тим 2. пролетерске бригаде играли су: Коља (на голу), Миливоје Радовановић Фарбин и Мирчета Васиљевић (бекови), Душко Ђурђић, Тодор Глишић, Санџаклија (у халф-линији), Микота Јокановић, Раде Миловановић, Драган Кувељић, Ратомир Радовановић Бели и Ђуровић (у навали). Капитен је био Фарбин.

Домаћи су повели, али смо ми убрзо изједначили преко Белог. Осећао сам се непријатно у тешким цокулама, па сам их скинуо и наставио игру у чарапама. ЈЈакше сам се кретао и боље играо. Пред крај полувремена судија је досудио једанаестерац у нашу корист. Поверили су ми да га изведем. На жалост, опггро упућена лопта је погодила стативу и одбила се у поље. Ми нисмо имали снаге да издржимо до краја. Домаћи су постигли још три гола, тако да је коначан резултат био 4:2 (2:2).

*

Утакмица је остала незабораван догађај за све који су играли или су јој присуствовали. И не само утакмица него и градски живот у Пљевљима, од кога смо се одавно одвикли, донео нам је доста радости и лепих тренутака. Фотографисали смо се групно и појединачно, гледали филмове и слушали емисије савезничких радио-станица, које су сада извепггавале и о нама и нашој борби.

Микота Јокановић

Партизанска застава у ослобођеним Пљевљима (лево), 22. септембра 1943. Победа над четницима и ослобођеи>е града имали су велики одјек код становништва у целој околини. Оно се активно определило за ослободилачки покрет. За наредна два месеца (до 5. децембра) Пљевља ће бити центар политичког и културно-просветног збиваим и својеврсно војно средиште за ослобође/^е лимске долине.

Народни збор (доле) у ослобођеним Беранама, октобра 1943. године.

У Пљевљима

1. октобар (1943), Пљевља: **Ја и фарбин смо дошли у Пљевља и обишли болницу.**

2. октобар, Пљевља: **То је град досадан и монотон. Около све гола брда, а на њима италијански бункери. Ту су мале куће од камена са пушкарницама. Четници су се зазиђивали ко гладне хијене да би могли у овим уцерицама черупати своју жртву. У самом граду нема нових кућа и оне су старога облика, са подједнаким бројем православног и муслиманског живља. Данас је Курбам-бајрам и стари Муслимани лепо обучени, се фесовима и црвеним појасевима, седе и разговарају испред дућана и кафана, или се шетају у групицама по улицама. По кућама се црвене пароле које пише наша војска. Стоје још и италијанске, а на главној улици је и стуб на коме је висила застава алпинске дивизије »Пустерија«. Уз хоцино лелекање, велику лупу и галаму, створило би се и неко наше моторно возило које наши другови возе првом брзином кроз варош. Сваки пролаз неког од наших официра био би пропраћен погледима мештана иа улици или кроз прозор својих кућа.**

Као и сваку чаршију, тако и ову, искварила је окупаторска војска. Многи знају италијански и са њима су се били толико спријатељили, као да ће они вечно владати. Наш 2. батаљон је давао приредбу. Програм је прилично успео. После програма била је игранка у којој су учествовали и мештани.

Према — М. Миловановић Луне: »Дневник«)

Од Колашина до Берана

Крајем септембра 1943. године после капитулације Италије, налазили смо се у Црној Гори. Имали смо задатак да рапгшстимо са преосталим италијанским војним формацијама. О предаји италијанских снага активно су преговарали и четнички пггабови. Италијански гарнизони су се колебали с ким да се споразумеју.

Да бисмо прекратили ово колебање, између 30. септембра и 4. октобра имали смо око Колапшна крвав обрачун с четницима. Задатак 3. батаљона био је да освоји доминантно брдо Кључ. Успешно обављен задатак онемогућио је четницима да се споразумеју са Италијанима. Косама и планинским венцима приближавали смо се Беранама, где је био стациониран Штаб италијанске дивизије »Венеција« са неким јединицама. Он је био крајње резервисан у преговорима, ишчекујући исход борбе коју су у близини града наше јединице водиле са четницима. Трећи батаљон је задржан код Бучја да по ликвидацији четничких упоришта умарпшра у Беране и продефилује градом. Скоро да нам је ово био тежи задатак него да смо учествовали у борби. Цео тај дан, код цркве села Пешца, престројавали смо се и уређивали да бисмо се у дефилеу показали као права регуларна војска.

Препланули од планинског ваздуха и сунца, не баш добро обучени, али обријани и уредни, нас 150 пролетера сгупали смо чврстим војничким кора-

Саветова/бе у 2. корпусу у Пљевљима, почег.ком октобра 1943. На слици, (десно) стоје, слева: Митар Бакић, Мијат Вулетић, Чедомир Миндеровић, Велимир Јакић, Пеко Дапчевић, Миле Перуничић, Миодраг Миловановић Луне, Миљко Старчевић, Љубодраг Ђурић, Жарко Видовић, Пуниша Перовић. Клече и седе, слева: Никица Кнежевић, Ратко Радовић, Слободан Пенезић Крцун, Драги Миленковић, Вељко Мићуновић.

Митраљесци 3. батаљона (доле) септембра 1943. Слева: Перо Миљуш (1). Милорад Тасић (2), Милан Кемевиш (4), Вукосав Тошић (5), Мате Полић (8), Васо Чакар (11).

Недовољна попуна бригаде

»Без обзира на постигнуте успехе, Бригада се још увек није довољно попунила, јер је добила само 150 бораца. Са одећом и обућом је јако слабо стајала, пошто је опрема из свих магацина у италијанским гарнизонима развучена. Но, и поред тога, расположење и морал су били на висини«.

(С. Урошевић: »Друга пролетерска бригада«)

ком кроз улице Берана, 10. октобра 1943. године. Док смо пролазили поред касарне, италијански војници, прво стидљиво, а онда све слободније посматрали су нас радознало.

Ноћ се већ спуштала када је батаљон, попгго је продефиловао кроз град, прешао преко дрвеног моста на десну страну Лима, ка селу Будимлије.

Нису се само партизани и четници журили да придобију и разоружају Италијане. Исту су намеру имали и Немци. Но, закаснили су. Италијанска дивизија већ нам је била пришла када су немачке јединице из Албаније стшле у Горажде, на десетак километара испред Берана.

Ускоро смо добили наређење из Штаба бршаде да напустимо Беране. Отварају се магацини које је до пре неки дан поседовао италијански гарнизон. Налазимо скоро два вагона скројене коже за пенџета. Кажу да је то

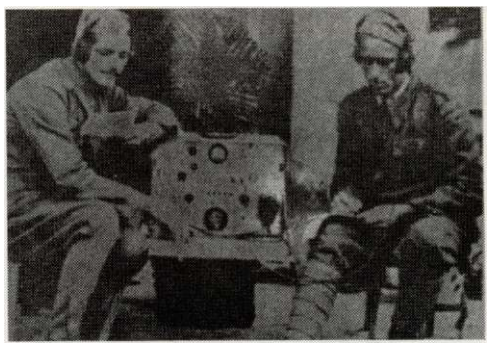

Радио-станица 2. пролетерске дивизије код Пљеваља. Десно: радиотелеграфиста Гојко Стевановић.

заоставпггина још бивше југословенске војске. Јединице се снабдевају свим намирницама у количинама које могу понети. Остатак се дели народу. У томе пролази читав дан. Следећег дана напуштамо Будимлије, прелазимо преко дрвеног моста и рупшмо га.

Одмах изнад Берана задржавамо се у шљивицима села Валиђа. Са зачеља колоне одвојена је једна петорка за посебан задатак. На пољани крај Лима, испод града, налазило се сговариште неколико стотина буради пуних бензина. Са удаљења од тридесетак метара полетели су меци. Успело је! Из погођених буради пшкнуо је пламен.

Изнад десетине која се налазила на осматрачници наједном се с југа појави двомоторни транспортни фашистички авион. Летео је тачно према нама. Занети посматрањем ове огромне птичурине, нисмо ни запазили откуда се наједном појавио малени брзи ловац. Сустшао је транспортера и погодио га једва чујним рафалом. Грдосија је планула и полетела према земљи. Савезнички ловац извио се у елегангном луку и пожурио тамо одакле је и дошао.

Бранислав Радовановић

Чланови Штаба 2. пролетерске бригаде, 2. батаљона и политички радници у Пљевљима, крајем септембра 1943. Стоје, слева: Јован Стаматовић, Миливоје Радовановић Фарбин, Витомир Лазаревић Рутош, Милан Ракић, Миодраг Миловановић Луне, Мићо Умјеновић. Седе: Моша Бошковић, Вељко Мићуновић.
Командант 2. пролетерске бригаде Средоје Урошевић и Саво Дрљевић (слика десно) у Пљевљима, крајем септембра 1943.

Борбе око Берана

Миливоје Станковић, командир батерије брдског артиљеријског дивизиона 2. пролетерске дивизије. Пљевља, октобра 1949.

Борци 1. батаљона примају ручак у Пљевљима, почетак октобра 1943. Здесна: Властимир Луковић Баглов, Здравко Александрић, Драги Михаиловић (3, код казана), Миливоје Миливојевић Брица (7), Љубиша Арсенијевић (8), Предраг Стојковић Бацо (9), Хилмија Н (10), Стана Ћулибрк (12), Италијани (13. и 14). Лево од казана: Божо Смиљанић, Марко Васиљевић, Божо Поповић.

7. окгобар (1943), Бијело Поље — Други батаљон је већ кренуо за Бијело Поље. Ја н Вељко Мићуновић (руководилац Политодела 2. пролетерске) смо кренули аутомобилом за Бијело Поље.
8. октобар, Бијело Поље — Као и све друге касабе Санџака и Босне, таква је и ова, на обали Лима, врло богате околине и лепа изгледа. Живот у граду је нормалан и у радњама има свега, на пијаци такође. Увече смо дошли у празан град, нигде нас нико није зауставио. Ово ми изгледа чудно? Стигао је и други батаљон и сутра ћемо продужити пут за Беране.
9. октобар, Острељ — Врши се прикупљање војске, долазе са свих страна сеоски младићи и певају. Доста лепо(су) обучени и војнички опремљени, а народ се око њих окупља.
10. октобар, Заостро — Много се причало о селима поред Равне реке. Ми их прођосмо, а банде су мало припуцале. Увече смо дошли у Заостро. Ово је престоница Павља (Ђуришића), сада пуста и празна. Неколико их је остало са четницима, а остали су се вратили кућама.
11. октобар, Заостро — Још не знамо шта је са Беранама, са Италијанима се

(Наставак на стр. 206)

Друга чета (чачанска) 2. батаљона у Пљевљима, 10. октобра 1943. Стоје, слева: Срећко Милошевић, Јовица Борјановић, Радмила Ећим, Мирко Татић, Анђа Мартић, Радош Андрић, Милош Шавија (7), Радмила Крупеж (9), Исидор Козодеровић, Хрвоје Ћинћић, Нећо Пајетар, Момчило Спасић, Александар Јовановић, Првослав Златић, Никола Узелац, Милка Карапанџа, Вера Милетић. Клече, слева: Никола Проле, Јован Марић, Милојко Ђурђевић (4), Никола Пекеч (5), Аћим Проле (8), Бранко Милојевић Шикуција, Радомир Шуљеварић Максо, Витомир Лазаревић Рутош. Леже, слева: Миле Вукадиновић, Милан Бојић, Божидар Недић, Милан Поповић, Стојан Ћора, Недељко Сребро, Анте Рончевић, Божо Борјановић, Милош Јеремија.

Управник болнице и болничарке 2. дивизије у Жабљаку, децембра 1943. Стоје, слева: Станица Церовић, др Саша Божовић, Добринка Церовић. Клече, слева: Катица Јадријевић, Зора Јефтић, Јованка Роћан.

Стоматолог Латифић поправља зуб Петру Тановићу (горе, десно) борцу 2. пролетерске у Пљевљима, октобра 1943.

Рануеници и болесници у болници 2. пролетерске дивизије. У Пљевљима, октобра 1943. Стоје, слева: Мићо Зорић (3. санџачка — 6), Жарко Јовановић (4. батаљон 2. пролетерска — 9), Бошко Којадиновић (4.6.2 пролетерске — 11), Миливоје Никитовић Фуртула (1. б. 2. пролетерске — 14). Клечи, здесна: Вучић Величковић (1. б. 2. пролетерске).

Борци 2. батаљона у Пљевљима, почетком октобра 1943. Стоје, слева: Миһа Милошевић, Зора Богићевић (2), Мирко Татић (4), Јовица Борјановић. Седе, слева: Божо Недић, Бранко Ракић, Душан Јечменић Јечменица.

Борци 2. пролетерске у Пљевљима (горе) почетак октобра 1943. Стоје, слева: Исидор Козодеровић, Лазар Шевкушић, Боривоје Топаловић, Јово Црљеница. Клече, слева: Франа Коштан, Даница Милосављевић, Милка Косановић.

Чета пратећих оруђа 2. пролетерске у Пљевљима, 23. септембра 1943. Клече, слева: Миленко Диковић, Љубиша Јовановић Содација, Ђуро Трбовић. У 1. реду, слева: Божо Радиновић, Жена из санџака, Дрежић (Крајишник), Јосип Новић, Албин Мандил, Перо Илић, Душан Карић, Микула Терзић, Ђуро Ступар, Радојко Тошић, Љубо Стевановић, Душан Ђурђић, Бранко Медић. У 2. реду, слева: Мирчета Василијевић, Радомир Поповић, Миленко Цветић, Фране Шупе. У 3. реду, слева: Жика Томић, Душан Кнежевић, Јозо Жупањац.

(Наставак са стр. 204)

воде преговори. (У Беранама је 10. октобра, после дводневних преговора између пачелника Штаба 2. ударног корпуса и италијанске дивизије »Венеција«, склопљен споразум о преласку ове дивизије на страну НОВЈ. Истог дана су делови 2. пролетерске дивизије ушли у град).

12. октобар, Бераше — Из Црног врха сам пошао у Беране. Наилазимо на Италијане. Приближавамо се граду док Италијани излазе из својих барака. Иза нас се креће поворка омладине. Момци и девојке иду у слободан град и певају. Осећам се чудно. Италијани са пушкама стоје, а ми пролазимо поред њих.

У граду је наш 3. батаљон. Они су од Колашина преко Бара дошли у Беране. Добро су се држали у акцијама.

Пеко је био код италијанског генерала. Са преговорима иде добро. Овде ће остати наш 3. батаљон, као посадни батаљон.

13. октобар, Берапе — Наши су ушли у Андријевицу (јединицама 2. далматинске бригаде су 12. октобра пришла још два батаљона дивизије »Венеција«),

15. октобар, Берапе — Јуче је био велики збор на коме је било 3.000 душа. Синоћ је била приредба у сали трезвености, досга успела.

16. октобар, Берапе — Штаб 2. корпуса је отишао у Колашип. Ја сам примио команду над групом од 5 батаљона и задатак да одржавам везу са Штабом италијанске дивизије.

Јуче сам ишао са италијанским пуковником на положај, а синоћ је начелник Штаба њихове дивизије долазио код мене.

Италија је објавила рат Немачкој (13. октобра 1943).

17. октобар, Берапе — Стигао је Средоје Урошевић (комапдант 2. бригаде).

19. октобар, Берапе — Око подне почела је борба код с. Горажда. Немци су избили код станице у селу Дине (Тог дана су јединице немачке 297. дивизије почеле наступање из рејона Рожаја ка Беранама). Други батаљон их је задржао.

20. октобар, Берапе — Чује се све ближа и све жешћа пуцњава. Изашао сам на положај. Код Италијана гужва, беже у паници. Њихова војска је сасвим деморалисана. Појма немају о борби и рату. Ми смо морали спасавати ситуацију.

Ишао сам код италијанског генерала и тражио да њихове снаге пређу у напад. Међутим, Италијане не би нико могао натерати у напад.

21. октобар, Берапе — Припремили смо се за евакуацију. Јуче су »пггуке« бомбардовале Беране, а ноћас се сав народ евакуисао. Италијани су већ сви отишли.

22. октобар, Велпђа — Отпочели смо

Италијани у интендантури

Пред одлазак из Пљеваља, двадесет седмог октобра 1943. године, добили смо седамнаест Италијана, који су после капитулације дошли у наше јединице. Интендант Драги Ђурић је два Италијана доделио кухињи, где су радили код Драгослава Старовле из Ужица. Били су врло вредни, нарочито Пјетро Учело, текстилни радник из Торина. Врло брзо је научио да се споразуме на нашем језику. Старовла се дивио његовом успеху и стално га хвалио.

У селу Сељашници, код Пријепоља, одређен сам, почетком новембра, за магационера. Како је магацин био доста велики, интендант Ђурић ми је одредио једног Италијана за помоћ. Био је то механичар из неке текстилне фабрике из Милана Родолфо Гвидоти. Био је млад и лепо је певао, те смо га свако вече молили да нас забави.

Према Италијанима смо се врло лепо понашали и показивали другарску пажњу. Тиме су били веома задовољни и осећали су се као наши борци.

Пјетро Учело је био веома радостан кад сам му у покрету према планини Гајтан у Топлици, августа 1944. године. саопштио да је Торино ослобођен. После ослобођења Београда, са осталим Италијанима из наше интендантуре, отишао је у њихове специјалне јединице.

Никола Ковачевић

ЗоплеЈкена италијанска танкета, на Сељашници октобра 1943. Стоје, слева: Албин Мандил (1), Милета Лукић (3), Војин Ђурашиновић Костја (4), Бранко Татомировић (6). Седе, слева: Драгослав Марковић, Јово Црљеница, Ратомир Крупниковић (3), Петар Вишњић (5), Станоје Јовашевић. Стоје, слева: 7, ***8, 9, — неразјашн>ено. Седе, напред, слева: Мишко Ерчевић (1), Александар Бараћин (3).***

Борци 4. батаљона у Пљевљима, крајем септембра 1943. Слева: Никола Коњикушић Бели, Миле Јовановић, Драгомир Минић, Јеврем Поповић, Живко Савић (5), Раде Пјевчевић Пјевац (7).

Борци 2. пролетерске (слика доле) поправљају мост на реци Сељашници, западно од Пријепоља, крајем септембра 1943.

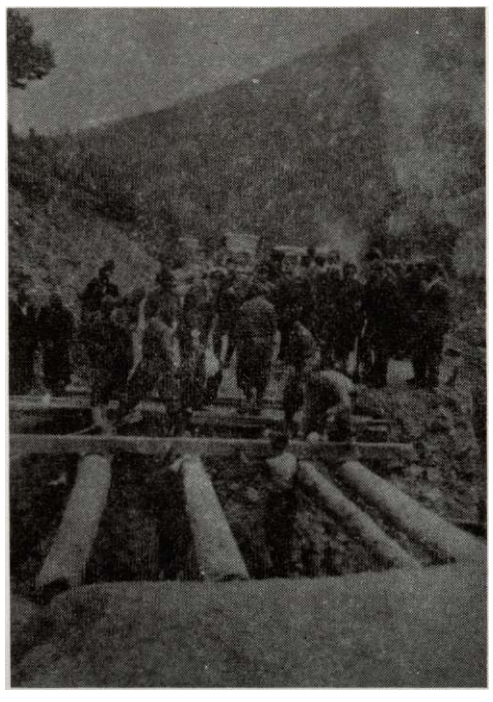

уништавање свега нгго је осгало иза Италијана. Народ развлачи магацине. Наши пале магацине са остацима одела, хране, бензина и магацин са муницијом.

23. октобар, Заостро — Немци су тек јутрос ушли у Беране. Други батаљон је дошао у Заостро и запалио мост на Скакавцу.

25. октобар, Заостро — Убијени су Блажо Ђукановић (командант четничких снага Црне Горе, Санџака и Боке) и Бајо Станишић (командант четничког јужног фронта) а са њима и 24 официра. (На простору Острога, код Никпшћа, 5. црногорска бршада 3. ударне дивизије разбила је 14. октобра четнички Зетски одред. После петодневних борби и немачке интервенције из Никшића и Даниловграда, 18. октобра уништен је у манастиру Острог четнички одред.

30. октобар, Бераие — Драгојло Стојић, командант Санцачког батаљона (пре тога познат као командир Чете пратећих оруђа 2. бршаде) био је код мене и каже да Немци пале све у Беранама и изгледа да ће га напустити. Увече ме је известио да су Немци напустили Беране и да је он већ ушао у град.

31. октобар, Бијело Поље — Синоћ смо дошли овде у Бијело Поље. Смена нашег (другог) батаљона (је извршена) и ми смо кренули у Пријепоље у састав Бршаде. Пут низ Лим. Иде војска и пева: »Оj, Козаро, гусга шумо у теби је војске пуно«.

Јутрос смо слушали радио: наша војска је у великом напредовању. У Москви се одржава конференција савезпичких представника. (По завршеној конферепцији министара иностраних послова САД, Велике Британије и СССР, објављено је 30. октобра званично саопштење, под називом »Московска декларација).

Миодраг Миловановић Луне: »Дневник«)

Ослобођено Пријепоље

25. септембар (1943), Пријепоље — Док је 2. батаљон водио борбу на Барицама (нротнв четника), ми смо (1. и 4. батаљон) прешли Лим, избили на Кошевину и ушли у Пријепоље. Из града је утекло 6 камиона. Четници (Група лимско-санџачких одреда) су се повукли преко с. Расно.

Некада за мене неосвојиво и страшно Пријепоље, из кога су грували топови док смо се ми налазили у с. Дивци (почетак фебруара 1942), прикљештен уз Лим, сада је наше. По улицама одјекује песма: »Ми смо војска нова«. Народ почиње да извире из кућа и да излази на улицу.

Предало нам се 112 Италијана, које су четници довели и поставили у бункере. Запаљено је доста муниције, хране и другог ратног материјала.

Муслимански живаљ нас је добро дочекао, као и у Пљевљима.

4. октобар, Пљевља — Рано изјутра пошао сам у Пријепоље мотором који је возио један Италијан. Док смо изишли на Потрлицу четири пута смо се претурили. Продужио сам пут другим мотором. Код Јабуке на мотор је села и Зага Сгојиловић и скупа смо отишли за Пријепоље. То је сада нов град. Данас је омладински митинг и град је сав искићен заставама. Некако се осећам узбуђен, град се шарени, а наше националне заставе се њишу на ветру-слободне, чисте и поносне.

(Према - М. Миловановић Луне: »Дневник«)

Борци 4. батаљона на осматрачници код Пријепоља, новембра 1943. Слева: Јово Њего, Мијо Ђајић.

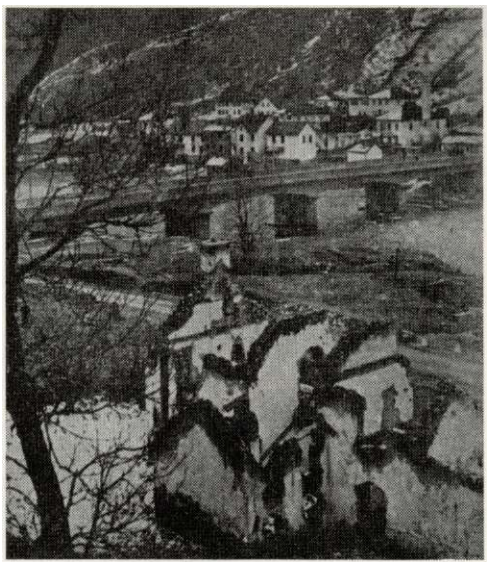

Панорама Пријепоља, са леве обале Лима (слика горе), снимљена после коначног ослобођења града. У првом плану су остаци болнице у којој су херојски отпор непријатељу пружали борци два батаљона 1. шумадијске бригаде, 4. новембра 1943. године. На брдима Кошевинама и Соколици, горе крајње десно, налазили су се положаји 1. и 2. батаљона 2. пролетерске бригаде. Мост преко Лима (слика доле).

МАЈСТОР ВОЈА

У Сељашници, код Пријепоља, имали смо доста просторија за радионице и за смештај коња. Овде је и наш мајстор — пушкар, старији друг, Војислав Петровић, родом из Бадовинаца у Мачви. Сам је створио малу радионицу и у њој предано оправљао разно оружје. Овде је имао нешто више материјала, па је био врло задовољан. У сваком новоослобођеном месту, увек би тражио материјал за своју радионицу. Чим би нашао неки комад челика предао би ми га говорећи: »Никола, ово ми добро чувај. Ти знаш да ја убијам највише непријатеља, односно правим оно чиме их наши другови убијају«. Није било оружја које чика Војислав није могао оправити. Оправљао је све врсте митраљеза, бацаче, па и наш топ-противколац. Наш интендант га је много ценио и пазио, јер је био доста слабог здравља и већ у годинама, а пошао је у борбу од првог дана устанка. Најстаријег сина су му Немци отерали. Није знао ништа о њему, па га је то тешко болело.

Никола Ковачевић

Прва шумадијска бригада у Санџаку

Ж повембар (1943), Коловрат (Пријепоље) — Дођоше и Шумадинци код нас у Пријепоље, у Санџак.

Пеко Дапчевић, Љубодраг Ђурић и Крцун Пенезић ишли су у Бијела Брда и дочекали их. Синоћ су стигли у Пријепоље. Ту смо им приредили дочек. Командант бригаде је Радивоје Јовановић Брадоња... (На дочеку су) говори-

ли: Пеко, Љубо и Миливоје Радовановић Фарбин. Дочек је био дирљив и лен. Сусрећу се познаници и питају за овог и за оног, љубе се и грле добри другови. Равно пре две године и ми смо изашли из Србије, и ево сада се први пут срећемо са Србијанцима. Дошли су Саво Радојичић, Никола Љубичић, Ратко Софијанић и Љубинка Милосављевић... Причају о Србији: народ много пати, »чупавци« кољу, Немци и љотићевци убијају. Србија не цвили, већ пламти мржњом, гори и умире на стрелишту и под четничком камом! Народ нас чека и нада се (нашем скором повратку). Средоју Урошевићу је дошла сестра; дошло је много другарица... Немци опет припремају неку офанзиву. У Херцеговини су већ почеле борбе. Изгледа да и код Сјенице врше нека прикупљања. То нас је омело на нашем путу за Србију. Томе су криви и савезници; гњаве се у Италији.

(Миодраг Миловановић Луне: »Дневник«)

Борци 4. батаљона у Пријепољу, новембра 1943. Стоје, слева: Гојко Ковачевић Зера (1), Мијо Ћајић (3), Ђорђе Мартиновић, Славко Петровић, Мирко Поповић, Милован Ђокановић, Клече, слева: Ђорђе Минић, Александар Бараћин, Реља Ћајић, Бошко Којадиновић.

Одбрамбена дејства снага НОВЈ у источној Босни и Санцаку

Немачку команду Југоистока образовану крајем августа 1943. године, са седиштем у Београду, посебио је забрињавала војна ситуација у Источној Босни, Санцаку и Црној Гори. Између река Дрине и Босне налазили су се 3. корпус (17. и 27. дивизије) и 16. војвођанска дивизија. На повећој слободној територији у Црној Гори и Санцаку дејствовали су: 2. корпус, чија је 2. дивизија са просторије Пљевља, Бродарево, Пријепол>е — била усмерена ка Сјеници и Новој Вароши; и самостална 5. дивизија у доњем току река Лима и Увца и на Златибору — усмерена према Ужицу. Сагласно плану Врховног шаба НОВ и ПОЈ, 2. и 5. дивизија припремале су се за непосредан продор у Србију.

За планирану офанзивну операцију против НОВЈ у средишту земље током зиме 1943 — 1944. године немачка команда је одредила специјалне брдско-планинске јединице са око 70.000 војника. Ову операцију на подручју Дрине и Лима Немци су остварили током 28 дана од 3. до 31. децембра 1943. године у две етапе. Прва етапа — лимско — дринска операција (названа »Кугелблиц« — »Светлост муње«) од 3. до 15. децембра обухватала је нападна дејства немачког 5. СС брдског корпуса са циљем да се разбију 3. корпус и 2. и 5. дивизија у јужном делу источне Босне и Санцака. Штаб немачког корпуса је за ову операцију ангажовао 1. брдску дивизију из рејона Сјенице, 7. СС дивизију »Принц Еуген« са линије Гацко — Невесиње и делове бугарске 24. дивизије са просторије Ужице — Златибор — Кремна, са задатком да униште четири дивизије НОВЈ, јачине око 10.000 војника северно од линије Вишеград — Пале. (*Према — М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту 1941 — 1945«),*

Стање пред немачки нанад на Пријепоље

Штаб 2. пролетерске дивизије је почетком новембра 1943. године располагао сигурним обавештењима да Немци прикупљају снаге у Сјеници са истуреним деловима према Пријепољу. Да би уверио Штаб 2. корпуса у основаност ових података, Штаб 2. дивизије је са деловима три своје бригаде извршио напад на непријатеља у рејону североисточно од Пријепоља на линији Качево — Хаљиновићи према Сјеници. Командант 5. крајишке дивизије заједно са члановима Штаба друге дивизије, у својству непосредних учесника неуспеле ахције, изнели су у извенгтају пггабу 2. корпуса, од 17. 11. 1943. своје оцене и предлоге. У извештају су истицали: »да Пријепоље не можемо одбранити, јер су наше јединице на задњим положајима« и да »треба добро осигурати правац ка Пљевљима«.

Штаб 2. корпуса »није схватио или није хтео да схвати насталу ситуацију«, па је наредио Штабу 2. дивизије да две своје бригаде размести поглавито на левој обали Лима. Само је 2. пролетерска бригада на десној обали Лима разместила цео 1. батаљон — две чете на брду Кошевини (изнад Пријепоља), једну чету у Милешевској реци (североисточно од Пријепоља). Штабу 2. пролетерске дивизије посебно је наређено да мост преко Лима даноноћно чувају два тенка на његовој левој обали, а да се још два тенка поставе на Милешевској реци.

Штаб 2. дивизије се на састанку 27. 11. 1943. није слагао са захтевом Штаба 2. Корпуса да се на десној обали Лима пребаци још један батаљон, већ је био мишљења да се одмах поруши мост на Лиму. После дуже расправе, ипак је 28. 11. 1943, наредио Штабу 2. пролетерске бригаде да на десну обалу пребаци и свој 2. батаљон. Истог дана Штаб 2. дивизије је пренео Штабу 2. корпуса обавепггење да се у Сјеници и на положајима према Бијелом Пољу, Пријепољу и Новој Вароши налази око 15.000 немачких војника и да су њихове извиђачке групе, преобучене у цивилна одела, испитивале јачину и положаје снаге Дивизије око Пријепоља. Истовремено је Штаб 2. дивизије предложио Штабу 2. корпуса да 1. шумадијску бригаду пребаци из Пријепоља, где је стигла 29. 11. 1943. године из Србије, у Пл»евља, где би се сигурније одморила и наоружала. Насупрот томе, Штабу 2. дивизије је наређено да се два батаљона ове бригаде сместе у зграду бивше болнице, на левој обали Лима, а да један њен батаљон остане у Пријепољу на десној обали Лима. Штаб 2. корпуса је инсистирао да Штаб 2. дивизије насилним извиђањима провери добијене податке и убеђивао га да су по среди мале непријатељске снаге и није веровао да би непријатељ могао заузети Пл>евл>а.

(Према — Љ. Ђурић: »Сећања на људе и догађаје«)

Неизбрисиви спомен на погибију 115 бораца 1. и 2. батаљона 1 шумадиЈске бригаде у болници, на левој обали Лима, код Пријепо• ља. Снимлжпи после коначног ослобођења Пријепоља.

Душан Јечменић Јечменица (први слева) и Милан Ракић.

Милорад Миhс Умјеновиh

Нада Дивљан

ПОРАЗ КОД ПРИЈЕПОЉА

Ноhу 3/4 децембра, једна колона немачке 1. брдске дивизије, корнстећи небудност нашпх јединнца, продрла је од Сјенице долином реке Зебуђе и Лима, ушла у Пријепоље, заузела мост и онемогућила повлачење два батаљона 1. шумадијске са леве обале Лима према Пљевл,нма и 1. и 2. батаљона 2. пролетерске бригаде на леву обалу Лима. Огорчене борбе водили су 1. и 2. батаљон на Кошевинама, на Соколици и у Пријепољу — читав дан.

За то време остале јединице 1. шумадијске бригаде херојски су се браниле из болничке зграде на левој обали Лима, где су биле смештене ради одмора, после дугог и напорног марша од Србије до Пријепоља, уз готово свакодневне борбе са непријатељем. Падом мрака, после велихих губитака које су претрпеле у току дана, оне су се повукле, заједно са осталим јединицама дивизије, у правцу Пл>еваља.

Јединице које су се налазиле на левој обали Лима садејствовале су ватром једиаицама на десној обали, али им нису могле пружити ефикаснију помоh, јер се Лим тих дана није могао прећи без пловних средстава. Они који су то покушали убрзо су постали плен набујале планинске реке. Само мањи број бораца и руководилаца успео је да преплива и избегне убитачну ватру којом су били обасипани целог дана. Од њих и једног броја бораца 1. и 2. батаљона, који су се затекли на левој обали Лима, формиран је Комбинованп батаљон у саставу Бригаде. Делови 1. и 2. батаљона 2. пролетерске и батаљон 1. шумадијске бригаде, који нису могли да се пребаце на леву обалу Лима, пробили су се према 5. крајишкој дивизији у источној Босни где их је захватила друга етапа шесте непријатељске офанзиве. Делови ових јединица вратили су се у састав 2. дивизије 8. фебруара 1944. северно од Пљеваља.

Петог децембра 1943. немачке оклопне и пешадијске јединице продужиле су напад у правцу Пљеваља. Захваљујући постигнутом изненађењу и вишеструкој надмоhности, оне су брзо потисле јединице 2. далматинске и 3. батаљон 2. бригаде који су пгтитили повлачење осталнх јединица дивизије, и око 14 часова ушле у Пллвља. Бригада се са осталим јединицама дивизије повлачила ка Пљевљима, али је услед наиласка непријатељских тенкова и авиона морала скренути оеверно и јужно од пута Пријепоље — П.гевља, у правцу Црнога врха и преко Обарда према селу Матаруге. Прешавши пут Пљевља — Рудо и Пљев-

Митраљеско гнездо припадника 1. брдске дивизије у рејону Пријепоља, новембра 1943.

ља — Чајниче, код села Готовуше, делови Бригаде су 6. децембра продужили у правцу села Мељак и заноhилн у селу Трновице, док су остале јединице са нггабом Бригаде преко Мнјаковиh стигле у Глибаће.

За то време непријатељ је из Пљеваља надирао ка Чајничу и Жабљаку. Његове даље намере ннсу биле познате, па је Штаб дивизије, 7. децембра, одлучио да са једницама крене у правцу Челебнћа. Сутрадан су се 2. пролетерска и 1. шумадијска бригада преместиле у рејон Челебиhа где остају до 11. децембра када, због концентрације непријатеља и што су проценили да би могао уследити нови напад, Штаб дивизије доноси одлуку да једшшце повуче са овог терена и целу дивизију креће према Чајничу. По избијању у рејон села Чардак, Клаус, Преаре, наше јединице отпочеле су са извиhањем пута Пљевља — Чајниче. Непријатељске снаге на овом терену биле су знатне, зато је пала одлука да се дивизија - 2. пролетерска, 2. далматинска и 1. шумадијска бригада - пребаци преко Лима и започне дејства у Србији.

»Друга пролетерска бригада« — Зборник сећанм«, књига 3)

Подвизи болничаркж

Уверени да ћемо се ускоро дочспати моста на Лиму доживесмо пајстрашније. Обучени у бела одела да их не бисмо приметили, Немди нас пустише, тако рећи, на уста цеви својих оруђа, а онда отворише убитачну ват-

РУ-

На први плотун полегасмо у снег. За моменат се притајих, а онда подигох главу да видим где је чета (1. батаљона). Кроз пуцњаву која ни за секупду пе престаје, чујем глас Сима Матутиновића. Дозива ме. То је млади Далматинац, храбар и отресит момак. Један Немац ме држи на нишану. Јер чим мрднем, заспе ме рафалом. Шињел ми је сав избушен. Ипак бауљајући дођох до Стипа. Сагнух се и он ми тихо рече: »Пребијена ми је рука«. Била му је одбијена и једва се држала па парчету шињела. Сечем маказама ншњел да бих рану ослободила и боље је завила. Таман да ставим завој, кад осетих туп ударац по десној страии, као да сам руком ухватила за струју. Ударац ме одбаци метар-два од рањеног друга, али се брзо снађох и наставих свој посао. Тек пгго се наднесох над рањеника, Немци просуше још један рафал посред груди рањеног друга. Загледах у лице, али на њему живота није било.

Стресох се од ужаса кад схватих да је наш стрељачки строј покошен немачким рафалима. Клонух поред мртвог друга. Немам снаге да се дагнем и покушам да се извучем уз брдо. Из десне шаке ми цури крв.

На брду приметих заменика комесара батаљона Ђурђа Милутиновића како вуче пушкомитраљез и посрће. Још му мало треба па да се заклони с оне стране брда. На мој други позив, застаде и осврће се. А снопови рафала га засуше са свих страна.

Доњи део шињела сав му је у ритама, исекли га немачки куршуми. Одважни пролетер, допуза до мене, дохвати ме за руку говорећи: »Држи се још мало! Не бој се. Сада ћемо се заклонити!« Једном руком држи ме чврсто, а из друге не пупгта пушкомитраљез. Батргам и посрћем, али ме он не пушта: »Још само мало... Дај још снаге од себе, па ћемо се пребацити«! (Убрзо је погинуо).

И овде, за брдом лежи рањеник до рањеника. Довукли су се другови довде, а Вера Димитријевић их превија. Више нико не гледа нгга је чија дужност, већ сви раде оно нгго је најважније. Вера завија Андрију Вагића који је рањен у стомак. Храбри га и каже му

(Наставак на стр. 206)

Борци и руководиоци 1. батаљона који су водили немилосрдну борбу против надмоћнијег непријатеља на брду Кошевини, на десној обали Лима, изнад Пријепоља. Стоје, слева: Бранислав Јоксовић, Предраг Ђурић, Вера Димитријевић, Мико Јелић, Драган Кувељић, Микота Јокановић, Јово Црљеница. Седе, слева: Раде Крупниковић Врећа, Миленко Никитовић, Ђурђе Милутиновић (погинуо), Радомир Тодоровић Бели. Снимљено у Пљевљима, октобра 1943.

Учесници окршаја на брду Кошевини, изнад Пријепоља из 1. батаљона. Стоје, слева: Милош Миљковић Тане (1), Мика Делић (2). Клече, слева, Ђуро Башић, Олга Богићевић (тада политички комесар болнице 2. дивизије). Снимљено у Пљевљима, октобра 1943.

Припадници 7. СС дивизије »Принц Еуген« пребачени су са линије Гацко — Невесин>е у 6. непријатељску офанзиву, новембра 1943.

(Наставак са стр. 211)

да није тенжо рањен, а он једва изговори: »Знам Вера, нгга значи рана у сгомаку«! Кувеља-Драган Кувељић је рањен у шаку. Рана је тешка, пшкља крв, а Хајдо кувар га превија. Мали пекар је тепжо рањен у главу. Ту су и други рањеници из нашег 2. батаљона. Вера прође те и мени сгави први завој, а онда се сви, вукући један другог, спустисмо на обалу Лима, одакле смо и пошли на овај крвави јуриш.

Рада Лукић-Перовић

Спас преко Лима

На Лиму оппгги крклањанац. Рањеници, комора, борци, све се измешало и набило на обалу. У том моменту се стрељачки сгрој Немаца појавио од Ивања и почео да нас туче. Пера Милутиновић Будак истрча двадесетак метара испред рањеника који су лежали непомично и отвори ватру, довикујући друговима да му принесу муницију.

Група из 2. батаљона већ је на оној обали, командант 1. батаљона Миленко Никитовић такође. За њим скочи и његов курир Мирко Загорац, иако је био рањен у груди. Вера Димитријевић реши да скочи у воду. Зрна јој пљуште око главе и ипак, срећом се докопала друге обале.

Видан Мићић покушава да направи нешто пгго би личило на чамац. Другови се окупили око њега, и ометају га. Видан виче, моли и убеђује их да га оставе на миру. На крају, одустаде, свуче се, скочи у воду и преплива. Други, који нису знали да пливају, хватају се за руке. Јачи иду напред и газе, а слабији се хватају за њих. Када су били на средини реке, прекиде се ланац, матица их понесе низ воду, они се грчевито држе један за другог и таласи их брзо савладаше.

Не потраја дуго па уђута и митраљез Пере Милутиновића који нас је бранио од немачке колоне. Изгледа да је и он погинуо. Неко викну »Ево их«! Збацих шињел, скидох цнпеле и бацих се у мутне таласе набујале реке. На мени су панталоне и блуза. Спутавају ме. Осећам се као у неком леденом оклопу. Не умем да пливам. Ипак се не предајем — борим се с таласима. И неки рањеници поскакали су са мном. Зрна пљуште по реци.

Поред мене промичу тела мојих другова. Немоћна потонух. На тренутак избих поново на површину. Послед-

Припрема за прославу 26. годишњице Октобарске револуције у Прибоју, 6. новембра 1943.

Борци 2. чете 1. батаљона који су поднели велике жртве у одбрани положаја на брду Кошевини, на десној обали Лима. Стоје, слева: Митар Калкан, Стана Ћулибрк, Никола Бероља (3), Марко Бажин (5). Клечи: Богољуб Василијевић Бубина (пошнуо). Леже, слева: Срећко Ивановић, Милојко Шолајић (пошнуо). Снимљено на Јабуци (западно од Пријепоља), септембра 1943.

Борци 4. батаљона пред кафаном у ослобођеном Пријепољу, новембра 1943. Слева: Видоје Боровић Усо (3). Љубиша Бајевић, Александар Бараљин, Ђорђе Мартиновић.

Борци 3. батаљона који је у пријепољској бици дејствовао на левој обали Лима, бранећи непријатељски продор према Пљевљима. Слева: Војин Јовановић, командант (2), Олга Којадиновић (3), Лазар Шевкушић, обавештајни официр.

Борци 2. пролетерске (слика десно) сачињавали су деле(ацију Србије на компресу омладине Црне Горе и Боке, одржаном у Колашину, 25. новембра 1943.

Пријепоље — трагедија

7. децембар, с. Триовица, општипа мељачка — Шта да пишем, нема више наше 2. пролетерске бршаде, нема херојске бршаде, бршаде коју су стварали херој Петар Лековић и херој Алекса Дејовић. Нема више нашег славног 1. и 2. батаљона. Нема више јунака, добрих и веселих другова. Крв моја, делови мога тела, моји животи, сада их више нема. За један дан их је прогутао Лим, уништили су их немачки крвожедни вуци. Тужно је то и страшно посматрати како хероје, пролетере и цвеће нашег народа, односи мутни Лим...

њим напором направих **ЈОШ Један** покрет према великој грани која се с друге стране пружила по води. Секунд-две држала сам се за грану, кад је немачки рафал пресече и матица ме поново дохвати и понесе. Прстима ногу додирујем дно, а вода ми је до носа. Обала је близу. Још метар-два. Учиних последњи покрет и прсгима дохватих обалу. Тад ме снажне руке једног борца дочепаше за крагну од блузе и извукоше на обалу.

Са друговима који су препливали Лим наиђосмо на штаб 2. пролетерске дивизије. Када нас видеше онако мокре и босе комесар Крцун и командант Љубо скидоше са себе шињеле и доламице и дадоше нам да се обучемо. На лицима им се види како тешко преживљавају ову нашу заједничку трагедију. Загрејасмо се мало сувим оделима и настависмо пут.

Радмила Чулић-Перовић

Губици у пријепољској бици

Све оперативие и позадинске јединице НОВЈ изгубиле су 408 бораца и руководилаца.

Друга пролетерска бригада је имала 153 погинула борца и руководиоца, од тога 27 који су се налазили у њеном оснивачком строју. Изгубила је: више од половине 2. батаљона, већи део батаљонског наоружања и два придодата противавионска топа. Погинули су: из 2. батаљона, три члана Штаба — командант Милан Ракић, заменик команданта Душан Јечменић, заменик политичког комесара Милорад Умјеновић; из 1. батаљона — заменик политичког комесара Ђурђе Милутиновић; из оба батаљона многи руководиоци чета и водова.

Из 2. далматинске бршаде погинуло је 14 бораца.

Прва шумадијска бригада је изгубила 218 бораца и руководилаца и то: из 1. и 2. батаљона — 110, из 3. батаљона — 95, из штапских јединица — 10, заробљених — 13.

Из Милешевског одреда је погинуло 14 бораца. За одмазду је стрељано 9 активиста.

(Према — С. Урошевић: »ДруГа пролетерска бршада«; Исидор Ђуковић: »Прва шумадијска бршада«; Зора Богићевић: сопствена анализа)

Рано ујутро, 4. децембра пробудило ме је зврјање телефона: »Немци на Соколици«. (Брдо на десноЈ" обали Лима) Шта је са нашим 1. и 2. батаљоном? У Пријепољу већ почиње борба. Средоје Урошевић ми наређује да идем на (лимски) мост. Увиђам, све је касно, у граду се већ чује борба. Нисам могао проћи, пут је већ под ватром...

Зар су толики људи, који су у нас гледали са пуно поверења остављени сада на милост непријатељу, а ми стојимо на другој страни и ништа им не помажемо. »Хоћете ли ви предузети шта за наше спасавање?« То су речи наших са оне сгране, то су речи нама, нама који смо седели у лепим кућама и ручавали на застрвеним столовима. Ја сам и добио такав утисак о нашем пггабу дивизије. И ја мислим да су они за све ово криви... Без икакве процене ситуације и терена пребачена су наша два батаљона на ону (десну) страну Лима. Ја се осећам крив што нисам обишао те батаљоне, видео њихове положаје и пгго нисам био са мојим храбрим пролетерима на оној страни, да гинем са њима, да гинем са јунацима...

Започињем писање (овог дела дневника) у најтежим моментима за нашу бригаду, пишем слова за споменик напшм херојима изгинулих на Лиму и Пријепољу... Све оно пгго напишем у овој књизи посвећујем вама, све оно што урадим посвећујем вама, све оно пгго сгворим посвећујем вама, а радићу онако како сте ви радили! А ако паднем и свој живот посвећујем вама, вама борци, јунаци, пролетери и 1. и 2. батаљона и славне Шумадијске бригаде«.

(Према — М. Миловановић: »Дневник«)

На Градини

Трећи батаљон је, крајем новембра 1943. године, повучен на леву обалу Лима, за одмор на простору села Сељапшице и Коловрата. Одржавала су се војна и политичка предавања по четама, организоване су приредбе за мештане и борце. Одлазило се у Пријепоље ради одржавања приредби за грађанство. Тих дана обилазили су нас комесар дивизије Слободан Пенезић Крцун и заменик комесара бригаде Јово Стаматовић. На конференцији у 3. чети су објашњавали унутрашњу и спољнополитичку ситуацију и учествовали на партијском састанку чете заједно са члановима батаљонског бироа.

Према подацима наших обавештајаца, непријатељ је концентрисао јаке снаге у Сјеници и очекивао се његов продор ка Пријепољу и нашој слободној територији. Батаљон је заузео положај на Градини, на левој обали Лима, која доминира свим прилазима Пријепољу.

Пред зору, 4. децембра, у Пријепољу су се чули митраљески рафали. Ни извиђачка десетина, ни цео батаљон нису могли прићи граду, јер су у бункеру на мосту већ били Немци. Код самог моста, на левој обали Лима, налазила се болница. У њој су била два батаљона 1. шумадијске бригаде која је крајем новембра стигла из Србије. Од болнице према Градини била је чистина. Пошто су Немци заузели бункер, 1. шумадијска бригада се није могла повући. Настала је огорчена борба.

Свитало је. На Градину су дошли замепик команданта бригаде Миодраг Миловановић Луне и командант батаљона Војин Јовановић. Покушај Немаца да пређу мост био је осујећен одбраном Шумадинаца и дејством наших митраљеза. Увидевши да не могу прећи преко моста, Немци су покушали гуменим чамцима преко реке, али су спречени нашом ватром која је добро контролисала Лим. Када су им стигли тенкови, успели су да пређу мост и да, из непосредне близине, отворе ватру на болницу. Насгала је огорчена борба за болницу. Шумадинци су гинули, али се нису предавали. Са Градине нисмо престајали да дејствујемо. Цеви митраљеза су се усијале. Мењали смо их често, бацали их у снег да се охладе. Око девет часова, увидевпш опасност од нашег дејства са Градине, Немци су отпочели да дејствују хаубицама по нашим положајима. Противтенковска пушка и даље је контролисала мост. Гранате су ударале по ивици стена.

Борци Друге пролетерске дивизије у повлачењу, после пријепољске битке, децембра 1943.

Комора Је сачувана

Док су немачки тенкови јурили из Пријепоља преко Јабуке митраљирајући све што је живо, неколико авиона кружило је над нама. Интендантура се нашла у врло опасној ситуацији. Имамо губитаха у људству. Проценили смо да ће Немци до ноћи стићи у Пљевља и ту заноћити. За то време, погодиим правцем, мн ћемо се пребацити ка Бољанићу.

Месни четници чекали су у заседама до зуба наоружани, жељни пљачке. Наша лева побочница, у којој је био и Совро (Радомир Совровић), угледа у шумарку групу четника наоружану по свим прописима четничког кицошлука пушке, реденици, шгштољи, бомбе.

»Руке увис, руке увис!« — проломи се Совров енергичан узвик. Више нас је прискочило и четници су за тили час били разоружани и повезани. Неки су покушали да се спасу бекством, али их је покосио плотун.

Јунаци овог дана били су сви другови, нарочито командир коморе Драго Станковић. Наша комора спасена је у целини. То нам је омогућило одмор и опоравак.

Бригада се окупила на Челебићу. Од преживелих из 1. шумадијске бригаде мало који борац није био рањен. Ми смо их другарски прихватили, нахранили и окрепили.

Драги Ђурип

Нишанџију Милана Делевића ударио је камен, повредио му раме, али га није онеспособио. И дал>е је тукао по немачким тенковима. Митраљесци Вукашин Стефановић и Миодраг Милановић Муле решили су да се не повуку живи. Митраљези су се од силног дејства просто усијали. Наређено је наизменично чишћење. Борба никако није јењавала.

Пошто нису могли артиљеријом да нас униште, Немци су пронашли ново место за пребацивање чамаца преко Лима. Заобишли су Градину и предвече су се појавили иза наших леђа. Сада смо и ми били делимично опкољени. Излаз је био једино према Сељашпици и Јабуци.

Први покушај пробоја није успео. Чети је наређено да поново пође у сусрет Немцима. Поставили смо заседу на ивици шуме и упутили патролу са пушкомитраљезом. У белим мантилима Немци су наступали преко брисаног простора у великом броју. Када су дошли на домет, ми осусмо плотун. Први немачи талас био је готово уништен. Тад су се Немци развили у стрељачки строј и јаком ватром приморали чету на повлачење према Јабуци. Наше повлачење штитио је пушкомитраљезом Муле, дејствујући из стојећег става. Када је погођен, испустио је пушкомитраљез и пузећи на рукама дошао до нас. Политички комесар чете је одлучио да сам спасе оружје. Полако се приближавао пушкомитраљезу. Чим је помолио главу, немачки рафал га је заковао за земљу. Сачекао је прекид ватре, а затим трчећи прелетео до пушкомитраљеза, дохватио га и под врло јаком ватром, неповређен, донео у чету.

Немци су предузели шири обухват с леве и здесне стране. Тенковима су разбили нашу 1. чету на Савином лакту и на тај начин овладали нашим положајима, раздвојили наше снаге на два дела и продужили према Пљевљима.

Милан Лазић

БОЛНИЦУ СПАСИО СУМРАК

Урелативно добро снабдевеној болнници 2. пролетерске дивизије после капитулације Италије, је крајем новембра 1943. године у Пријепољу било смештено око 200 рањеника и болесника.

Приближавање немачких јединица у овај крај, наговестио нам је политички комесар дивизије Слободан Пенезић Крцун захтевом да се ради веће безбедности сместимо у село Сељашницу преко пута Пријепоља, на левој обали Лима.

Као политички комесар болнице заложила сам се, заједно са особљем, да се овај покрет изврши на време и у пуном реду.

Убрзо су у Сељалшицу унели панику возачи аутобуса и камиона који су стигли из Пријепоља, са вешћу да стижу Немци, а њих тада још није било. Ипак, наређено је да се из Сељашнице у Пљевља камионима и аутобусима транспортују рањеници, болесницн и материјал. А одатле је настављен транспорт до Илијиног брда где смо товарним коњима стигли око поноћи 3. децембра. По испробаном искуству »снаћи се«, дошли смо до пећи којима загрејасмо собе за рањеншсе.

Четвртог децембра око подне наређено је да у пратњи лекара теже рањенике упутимо на коњима до пута који води у Глибаће. Лакши рањеници ће да се снађу сами како знају. Нас неколико остали смо у овом месту да сачекамо повратак коња за пренос санитетског материјала и коморе са доста животних намирница. Али нас изненадише осамнаест немачких тенкова који су се кретали низ Трлицу ка Пл>евљима. Митрал>езима и топовима почели су да туку и по Пљевљима и по путу којим су се из града ка Глибаћима склањали старци, жене, деца и италијански војници. Понели смо нешто санитетског материјала и пошли путем за рањеницима чији су се коњи кретали тако споро да су их немачки тенкови могли стићи сваког тренутка. Чувши буку немачке моторизоване колоне, успела сам само да викнем: »Болница! Лево и десно од пута!« Заједно с једном болничарком скочих у набујали поток. Изненада, непријатељски мотори су престали да брује. У сумрак су се удаљнли према Пл>евљима.

На врху серпентина према с. Глибаћима утврдили смо да су се сви рањеници налазили на окупу. Идуће свитање нас је затекло у Бобовском пољу, уморне и изгладнеле. Подсећајући све нас на недавно обиље италијанских ратних залиха, рањеник Раша Нешовановић, кога никада није остављао смисао за шалу, са зачеља колоне повика: »Нека остану они који хоће лепињу са медом«.

Олга Живковић

Драма на Соколици

Трећег децембра увече, по наређењу команданта Милана Ракића, батаљон је посео положај на десној обали реке Зебуће, југоисточно од Кошевина. Од Штаба бригаде стигли су подаци да ће Немци у току ноћи прећи у напад према Пријепољу. Изненада, око 4 часа, далеко иза нас, експлозије бомби и граната, светлећа зрна и ракете осветљавали су Пријепоље и долину Лима. Немци су успели да убаце у Пријепоље јаче снаге. У свануће видели смо да су сви путеви и стазе, које од села Сопотнице и Качева воде ка нашем положају, крцати колонама непријатељских војника. Немци су у току ноћи посели полазне положаје, и кад је свануло свим снагама кренули су у напад. Били су обучени у бела зимска одела, да би се неопажено кретали по снегу. У повлачењу, на Соколици, изнад Пријепоља наишли смо на делове 1. батаљона са командантом Миленком Никитовићем и замеником комесара Ђурђем Милутиновићем. Остатак 1. батаљона одступио је према Златару, пошто су Немци, долином Милешевске реке продрли ка Пријепољу и раздвојили батаљон.

Наређено нам је да извршимо напад на Пријепоље, заузмемо мост и пробијемо се на леву обалу Лима, како бисмо се спојили са осталим деловима Бригаде.

Пошто, уз знатне губитке, нисмо успели да заузмемо мост на Лиму, остало нам је да гажењем покушамо прелаз преко реке. Повлачећи се уз Лим

Управник болнице 2. дивизије др. Саша Божовић. Снимљено у Пљевљима октобра 1943.

ка селу Ивању, угледали смо команданта Бршаде Средоја Урошевића, на левој обали реке. Наредио је команданту 2. батаљона Ракићу да са деловима оба батаљона крене уз Лим до села Коловрата и ту да покуша да прегази реку.

Док је 1. чета под командом Гвоздена Илића на погодном положају код села Ивања обезбеђивала прелаз од могућег дејства Немаца низ Лим, остаци 1. и 2. батаљона покушавали су да пређу реку. Али без успеха, јер Лим је тада био веома дубок и плаховит. Посматрао сам већу групу бораца који су, држећи се за руке, дошли до средине реке и онда их је снажна матица раздвојила. Међу онима који су се удавили био је и Мића Милошевић, водник у 1. чети.

Неки су препливали. Остатак бораца, са штабом 2. батаљона, нагло се одвојио од реке и у нереду почео повлачити ка Соколици- Око девет часова добијамо наређење команданта Ракића: »Морамо се пробијати према Милешевској реци и даље према Златару, јер другог излаза нема«. Са узвицима: »Напред пролетери« брзо смо ускочили у бункере утврђене Соколице. У том силовитом и неодољивом јуришу погинуо је и водник у 1. чети Милан Гаврић Абисинац. Пред самом Соколицом лежао је у локви крви, тешко рањен, Ђурђе Милутиновић. Молио је да му прекратимо муке, да га убијемо. Нико није могао то да учини. На Соколици су почели да раде пиштољи и ножеви, да ручне бомбе падају право у бункере. Немци нису издржали. Али је остало гробље наших и немачких војника.

Немци су брзо уочили нашу намеру да продремо према Милешевској реци. Увели су јаке снаге у борбу и натерали нас да се вратимо на Соколицу у потпуно окружење. Почела је борба за опстанак! Немци су били надмоћнији у људству и наоружању. Распоређени у свега неколико бункера и око мале камене ограде на голом узвишењу изнад Пријепоља, пролетери су цео дан одолевали непрекидпим јурпшма Немаца. Пушкомитраљезац Нижола Катић, из 2. вода 3. чете, био је тешко рањен у обе ноге. Са одстојања од око 30-40 метара Немци су из аутоматских оруђа и минобацача тукли цео простор Соко-

(Наставак на стр. 217)

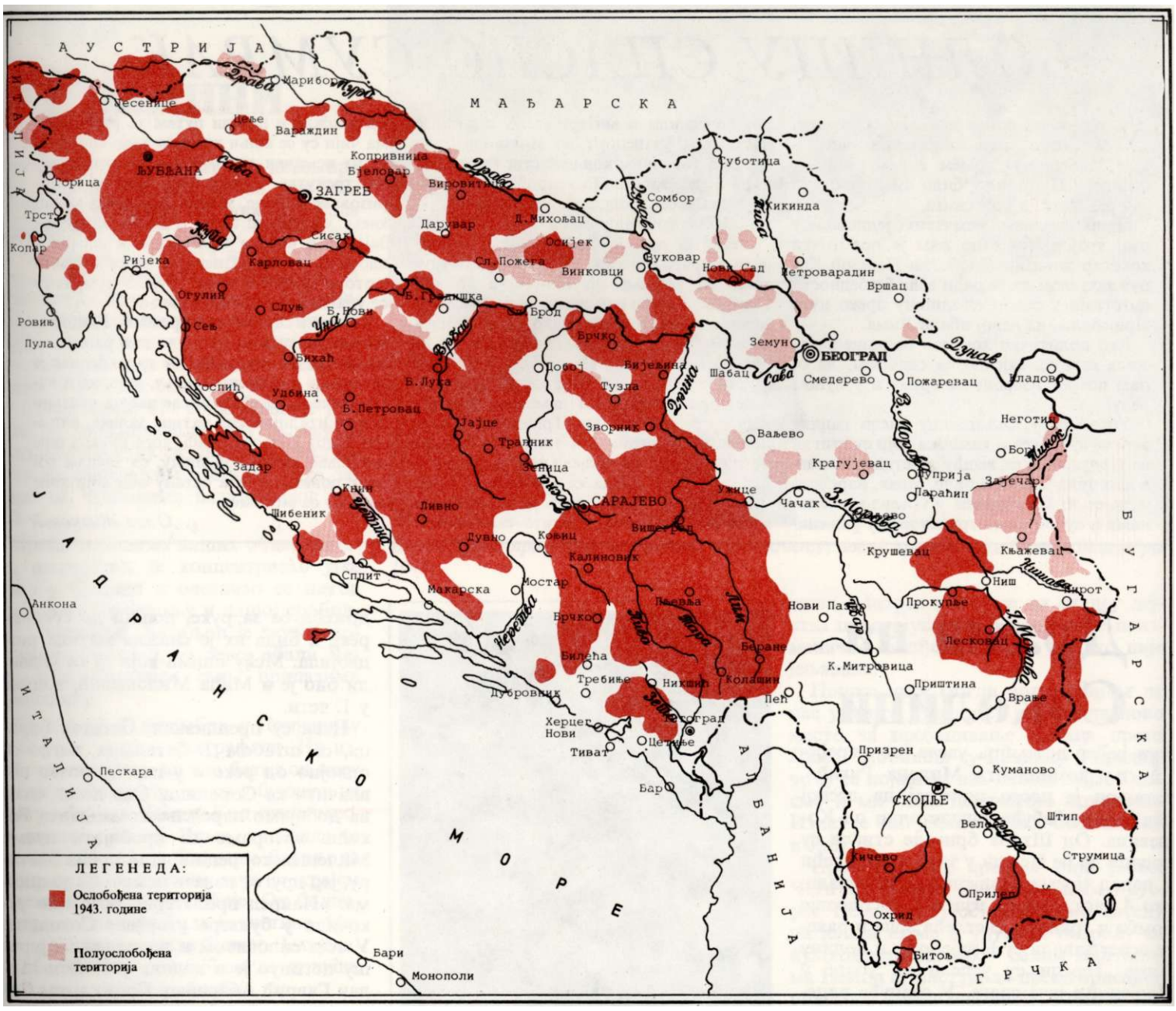

Ослобођена н полуослобођена терпторња у Југославнји крајем 1943.

ЈУГОСЛОВЕНСКО РАТИШТЕ КРАЈЕМ 1943.

Т

• ***Једипствена слободша територња*** **обухватала је 130.000 км^2, односно једну петниу до једне трећкне Југославнје.**

• ***Ослобођену територију*** **су сачнњавале *четири веће једипствене целипе:* (1) јужпо од Л>убл>ане областн Нотрањска, Бела Крајина, Долењска (2) Банија, Лика н Горски Котар (3) Босанска крајипа, западна Херцеговина н део централне Босие (4) источна Босиа, Саицак н Црна Гора (цо Подгорнце) — *као и 28 мањих једипствепих целиаа:*** **трн у Истрн, четири у Словепијн, пет у Загорју и Славопији, једна у Фрушкој горн, трн у јужном делу Србије (Јастребац, Копаоннк, Црна трава) шест у Далмацнјн, две у Црпој Горк и четнрн у јужиој Македонији.**

• ***Полуослобођену територију*** **је чипило 39 цеитара.**

Крајем 1943. НОВ н ПОЈ ималн су 9 корпуса, односно 28 дивнзија, 103 бригаде н 105 партнзаискнх одреда, развијене једиинце у установама војно-позадниске властн — укупно око 300.000 бораца. У оквиру НОВЈ формирају се посебпе јединице од југословенских држављана из националних мањнпа н једипнце од страннх држављана.

Врховнн штаб је 18. октобра 1943. годнне образовао Морпарицу НОВЈ, која је обједнпила рад морнарнчких команди.

На југословенском ратишту се иалазнло око 860.000 окупаторских и квислнншккх војиика. Иако су располагале с бројно н техпички још знатно надмоћнијим трупама, окупациоие команде одустале су од тежње да васпоставе окупационн систем н помирнле су се с чнњеницом да јединице НОВЈ контролишу већн део територије Југославије.

Офанзивне операцнје су готово искључиво усмериле на преотимање јадранске обале и острва и на успоставл>ање контроле на најважпијим комуникацијама.

НОВЈ је у сваком погледу нзрасла у оргапизовану оружану снлу. Све до средипе 1943. облик снабдевања НОВЈ наоружањем, поред скромнпх количина произведепих у нмпровизованпм партизапским радпопицама, био је плеи од непријатеља. После доласка британске војне мисије за везу у Врховпи штаб 28. 05. 1943. почеле су пристизати прве скромне пошил>ке помоћи, првеиствено у оружју н лековима, а оне су повећаие после оснивања базе НОВЈ у Италији, октобра 1943. На конференцији у Техерану, шефови савезничких сила сагласилн су се да се НОВЈ пружн помоћ, што је заправо значило њено прнзнање као савезничке армије.

(Према — Енциклопедција Југославије, том 4. из 1960. г. и том 6. из 1990; М. Цолић: »Преглед операција на југословенском ратишту«)

(Наставак са стр. 215)

лице. Није се могло мрднути из бункера.

У једном моменту пред бункер у коме су се налазили командант батаљона, комесар 3. чете Исаило Тодоровнћ и ја, утрча десетар Митар и рече: »Ево Немаца!« Били су заиста на 10 до 15 метара од нас. Њихов митраљез просто је секао по бункеру. Бацили смо још по неку бомбу како бисмо их спречили у покушају да ускоче у бункер. У једном моменту, командант батаљона Ракић се подшао да осмотри шта Немци раде. Одмах је пао као покошен. Смртно је рањен у главу. Тада смо, Исаило и ја једини остали живи у бункеру. Нешто касније Немци су опет покушали да ускоче у бункер. Док сам вадио бомбу из руксака убијеног Немца који је лежао поред нас, видео сам мртвог и Исаила Тодоровића.

Остао сам једини живи у том бункеру. Пред саму ноћ, под заштитом дима који је створен експлозијом мине, успео сам да искочим и да дођем међу другове у суседни бункер. Падом мрака напустили смо Соколицу. Тек у свануће 5. децембра стшли смо у село Дренову. Поподне смо ухватили везу са деловима 10. крајишке бршаде 5. дивизије изнад села Бистрице.

Добривоје Јевтовић Пекар

НЕУСПЕХ НЕМАЧКЕ ЗИМСКЕ ОПЕРАЦИЈЕ

Нсмци су током своје операције, иазвапе шеста офанзива, прокрстарили слободном територијом Црпе Горе, Сапцака н источпе Босие, алн ннсу успелн да разбнју нли упиште 3. н 2. корпус, пнтн да отклопе опаспост од продора једк:ица НОВЈ у Србију. Осим тога, у овим операцијама Врховпи пгтаб пије био приморан да новуче једипице са западие грапице Србије. Намера Врховног штаба да јачим сиагама продре у Србију ннје пнједпог трепутка доведена у питање.

У скоро једпомесечпнм борбама једипице су подпеле велике папоре н претрпеле зиатпе губитке, којн су повећапи смрзаваљем бораца и тнме што су Немци немилосрдпо убијали заробданике, рањенике н пезаштићепо стаповшшгтво (посебпо у нсточној Босни). Оштра знма, слаба одећа и, нарочнто, обућа, оскудиа нсхрана, врло отежан рад око саиитетског збриљавања и савладавање водених препрека спутавалн су маиеварску н ударпу моћ једшшца НОВЈ.

Иако су ова дејства трајала само 28 дапа, иемачка комапда је за већ планирапу операцију против јединица НОВЈ у западпој н средњој Боспн морала апгажовати нсту главнину снага нз шесте офапзиве.

(Према — М. Цолик »Преглед операција на југословенском ратишту 1941—1945«)

Делегати на тгуту за Јајце. У првом плану: Митра Митровић и свештеник Влада Зечевић, већници из Србије.

Припадници Друге пролетерске бригаде — већиици Другог заседања АВНОЈ-а

За већиике Другог заседања Аитифашистичког већа народног ослобођења Југославије је изабрано и седам припадника 2. пролетерске бригаде.

То су: Спасенија Цана Бабовић, Љубодраг Ђурић, Радован Грковић, Павле Илић, Драгослав Мутаповић, Ратко Софијанић и Средоје Урошевић.

(Извод из оригиналног списка — Архив радничког покрета, Београд, АВНОЈ, бр. 50; Сада — Архив Југославије)

Одлуке Другог заседања

АБНОЈ је претворен у врховно законодавно и извршно представничко тело Југославије.

Са обележјима привремене народне владе образован је Национални комитет народног ослобођења Југославије — НКОЈ.

Југословенској избегличкој влади одузета су права легалне владе Југославије, а краљу Петру П забрањен повратак у земљу.

Утврђено је да се Југославија изграђује на федеративном начелу.

(Према — Енциклопедија Југославије, том 1, 1990)

Историјски догађаји

10. децембра (1943), Веленићи (Челебић, југоисточио од Фоче) **—Ових дана десила су се два догађаја од велике историјске важности.**

У Техерану је одржан састанак између Стаљина, Черчила и Рузвелта. (На конференцији од 28. 11. до 1. 12. 1943. године савезници су постшли споразум о даљем вођењу рата и о стварању другог фронта у Европи.)

У Јајцу је одржано Друго заседање АВНОЈ-а.

(Према — М. Миловановић Луне: »Дневник«)

Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра 1943. у дворани Дома културе присуствовали су поред делегата — и чланови савезничке Англоамеричке војне мисије при Врховном штабу, са представницима НОВ и ПОЈ, гости и грађани Јајца.